КНИГА РЕКОРДІВ УКРАЇНИ

■ ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО ■ У СВІТІ НАУКИ І ТЕХНІКИ

Г.О. Маценко

КНИГА РЕКОРДІВ УКРАЇНИ

Людина і суспільство
У світі науки і техніки

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН
2002

ББК 92.1(4Укр)
М37

Головний редактор Будний Б.Є.

Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути використана чи відтворена в будь-якому вигляді без дозволу автора та видавництва.

М37 **Маценко Г.О.**
Книга рекордів України: Людина і суспільство. У світі науки і техніки.—
Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2002. — 112 с.

ISBN 966-7924-99-8

Видання містить багато звичайних і незвичайних, цікавих і дивовижних фактів про все "най-най..." в Україні — її населення і людей-унікумів, імена та прізвища, наукові та технічні досягнення, архітектуру та енергетику, транспорт та зв'язок. Зі сторінок книги можна довідатися, хто є рекордсменом серед довгожителів нашої країни, про найвищу і найогряднішу людину, хто серед наших співвітчизників уперше здійснив навколосвітню подорож і найдовше пробув у космічному просторі.

Для читачів різного віку, професій і уподобань.

ББК 92.1(4Укр)

ISBN 966-7924-99-8

© Маценко Г.О., 2002
© Навчальна книга — Богдан, макет, художнє оформлення, 2002

Людина і суспільство

ПОХОДЖЕННЯ

Найдавнішими людьми, що населяли територію України, були архантропи (пітекантропи), відомі під назвою "людина прямоходяча". Вони з'явилися приблизно 1,5–1,9 млн. років тому, за доби палеоліту. Хоча їхніх кісток в Україні не знайдено, проте найдавніші стоянки на території нашої держави належать саме до цього часу. Архантропи мали 150–180 см зросту, середній об'єм мозку досягав 1000 см^3, спілкувалися вони за допомогою мімік та нечленороздільних звуків.

Найдавніші сліди перебування прадавніх людей в Україні виявлені на Закарпатті, у Середньому Подністров'ї, поблизу Житомира, на Донеччині та в Криму. Надзвичайно важливою є палеолітична пам'ятка, розташована поблизу смт. Королевого на Закарпатті, де знайдено знаряддя, вік яких сягає 1 млн. років. Це одне з найдавніших місцезнаходжень прадавніх людей в Європі. На високому березі р. Тиси, на глибині до 12 метрів від поверхні в товщі ґрунту виявлено 15 культурних шарів палеолітичної доби.

Найдавніша людина, рештки якої знайдено на території України, була палеоантропом, тобто неандертальцем. Палеоантропи з'явилися тут близько 140–150 тис. років тому, а їхні кістки знайдені в Криму. У гірській печері Кіїк-Коба археолог Г. А. Бонч-Осмоловський в 1925 р. розкопав поховання в ямі завдовжки 2,1 м, видовбаній у ґрунті. У ній покоївся на правому боці кістяк людини зрілого віку, ймовірно, жінки. В іншій ямі, на відстані кількох десятків сантиметрів, перебував кістяк дитини віком 6–8 місяців, можливо, дитини цієї жінки. Як для людської істоти, неандертальці мали досконалу фізичну будову. Об'єм їх мозку сягав 1350 см^3, особливо розвиненими були ділянки, пов'язані з просторово-координаційними функціями.

Найдавніша людина сучасного типу, тобто homo sapiens (людина розумна), з'явилася на території сучасної України приблизно 40 тис. років тому. Інакша її назва – неоантроп або кроманьйонець. Це вже були люди сучасного фізичного типу, які інтенсивно розселялися майже по всій Європі. Поселення і стоянки кроманьйонців виявлені на Північній і Південній Наддністрянщині, Західному Поділлі та південній частині Волині. Середня тривалість життя такої людини становила приблизно 20–23 роки.

Найдавніші роди. Найдавніші первісні люди, що виділялися з тваринного світу, жили стадами. У пізньому палеоліті, коли виникли люди сучасного фізичного типу, почали формуватися стійкі колективи родичів, так звані роди або родові общини. Вважають, що в Україні вони виникли 50 тис. років тому. Члени родових общин вели спільне господарство, шлюби дозволялися між членами сусідніх общин та їхніх менших частин. Усередині родових общин розвивався природний розподіл праці за віком та статтю.

Найдавніші племена. За доби мезоліту, тобто понад 10 тис. років тому, відбувся процес об'єднання близьких родових общин в етнічні групи – племена. Спочатку племена були невеликими і складалися переважно з двох родів, що перебували у взаємних шлюбних зв'язках. У процесі вивчення археологічних пам'яток встановлено існування великих груп неолітичних племен в Криму та Приазов'ї, на Дністрі та Сіверському Дінці, в Прикарпатті і на Волині в VI–IV тисячоліттях до н.е.

Найдавніший народ на території сучасної України, назва якого збереглася у писемних пам'ятках, – кіммерійці. Наприкінці II – на початку I тисячоліття до н.е. вони оселилися в причорноморських степах України. Спочатку це був осілий народ, який згодом перейшов до кочового скотарського господарства. Найдавніші відомості про кіммерійців містяться у грецькій літературі, вони належать до початкового періоду знайомства грецьких мореплавців з північним узбережжям Чорного моря і мають характер легенд. Земель кіммерійців досяг і Одіссей.

Найдавніша згадка про слов'ян відноситься до початку нашої ери, причому вони були автохтонами Східної Європи і жили тут ще за доби раннього заліза. Однак у писемних джерелах того часу їх називали скіфами. Деякі дослідники вважають, що скіфи-орачі були слов'янами. З початку I тисячоліття н. е. слов'яни вже виступають у писемних джерелах під назвою венедів. Близько 77 р. н. е. про слов'ян венедів згадує римський історик Пліній Молодший. За повідомленнями античних авторів, вся північна і західна частини території сучасної України були заселені слов'янськими (венедськими) племенами.

Найдавніші слов'янські племена. Найдавніший літопис згадує про такі слов'янські племена в Україні VI–IX ст.: полян біля Києва (заснування міста "Повість минулих літ" пов'язує з трьома братами – Києм, Щеком та Хоривом, котрі очолили племена полян), сіверян (над Десною), древлян (на південь від Прип'яті), дулібів (над Західним Бугом), уличів, які жили у пониззі Дніпра, Побужжі та на берегах Чорного моря, тиверців (над Дністром), хорватів (ймовірно, у Прикарпатті) та ін. Упродовж століть деякі племена змінили територію свого розселення. Перед утворенням Київської Русі налічувалося понад сто племен, які були об'єднані у 14 великих союзів.

РОЗМІРИ І ВАГА

ЗРІСТ

Найбільший зріст. 1958 р. в с. Запоріжжя на Херсонщині народився Олександр Сизоненко. Колишній баскетболіст, через травму ноги в 1980 р. він був змушений покинути великий спорт. Його докладний зріст є предметом суперечок науковців: через хворобу хребта в Олександра з'явилася сутулість і це не дозволяє зробити точні виміри. Відтак у положенні стоячи його зріст становить 2 м 29,6 см, а в положенні лежачи — 2 м 40 см. Нещодавно Олександр переїхав до Росії й замешкав у Самарі.

Український богатир Василь Дзюба (1899—1945), родом з с.Тарнави (нині Монастирищенського р-ну Черкаської обл.), мав зріст 2 м 31 см.

Високий зріст взагалі є прикметною ознакою баскетболістів. Наприкінці 1980-х років у складі київської баскетбольної команди "Будівельник" грав Олександр Білостінний, чий зріст 214 см. З 1969 р. за цю ж команду виступав С. Коваленко (нар. 1947), зріст якого 215 см. Наприкінці 1990-х років за команду "Воз-ШО" (Вознесенськ) виступав Віктор Заболотний зростом 220 см.

Принагідно слід згадати акромегалоїдного гіганта Ізота Руденка, кістяк якого зберігається в анатомічному музеї Київського медичного інституту. Його зріст сягав 2 м 16 см, він був борцем. Як з'ясувалося, в нього був збільшений гіпофіз, а помер цей велетень від висипного тифу. З тіла І. Руденка вчені зняли зліпок.

■ *Найменший серед наших сучасників — Мирон Павлик із Закарпаття. В 1989 р. у віці 18 років його зріст становив лише 95 см. Він — актор, виступає в аматорському колективі. До речі, батьки його — люди середнього зросту.*

Якщо ж йдеться про найвищих жінок, то спробуємо пошукати їх серед баскетболісток. У 1992 р. в пресі повідомлялося, що в складі "Динамо" (Київ) виступала Олена Вєхова (нар. 1966) зростом 202 см.

Найменший зріст. В 1889 р. Київ аплодував чотирьом "найменшим в Росії акторам" — рідним братам Костецьким. У приміщенні театру Свєтова (нині Національна опера ім. Т. Г. Шевченка) актори-ліліпути танцювали, грали на музичних інструментах, співали українські та російські пісні. Найстарший брат у 22 роки мав зріст 79,2 см, наймолодший, якому на той час виповнилось 16, був ще меншим (71 см). Цікаво, що батьки ліліпутів були звичайними людьми, але перші четверо їхніх дітей не росли як слід, наступні ж були нормальними. Втім, слава прийшла тільки до акторської четвірки.

РОЗМІРИ

Найбільший обвід грудей. Відомо, що у легендарного українського борця Івана Максимовича Піддубного (1870—1949) він становив 134 см. Однак у Олександра Сизоненка, про якого йшлося вище, обвід грудей сягає 145 см.

Найбільший біцепс. У згадуваного вище борця Івана Піддубного біцепс мав у обводі 45 см.

Найбільша ширина долоні. Згадуваний вище Олександр Сизоненко має долоню завширшки 13 см.

Найбільша ширина плечей. Тут теж неперевершеним є Олександр Сизоненко — 66 см.

Найдовше волосся. У 2001 р. у Львові відбувся конкурс "Ой не ріж косу, бо хорошая...", організатори якого заповзялися з'ясувати, в кого найгарніше, а головне — найдовше волосся. Змагалися близько двадцяти учасниць віком від семи до семидесяти років. І бути б переможницею 55-річній Марії Книшук, яка зуміла викохати косу завдовжки 1 м 77 см, однак усіх перевершила

■ *Якщо йдеться про сильну стать, то тут попереду, мабуть, п'ятирічний львів'янин Богдан Касіян, який на початку 2000-го року мав волосся завдовжки 90 см.*

24-річна Ніна Здрок — 1 м 84 см! Відомо, що дружина відомого українського вченого-фізика та електротехніка Івана Павловича Пулюя (1845—1918) Катерина мала волосся до колін, але на прохання чоловіка обтяла його для наукових дослідів.

Найбільший розмір ноги. Вже згадуваний баскетболіст Віктор Заболотний носить взуття 52-го розміру, Олександр Сизоненко — 56-го.

ВАГА

Найбільша вага. Український богатир Василь Дзюба (1899-1945) важив 190 кг.

Однак, про неймовірний, здавалося б, рекорд повідомлялося в пресі наприкінці 1999 р.: помер 48-річний мешканець Житомира Василь Янов, який важив понад 400 кг. Свого часу він багато працював, утримував дружину і дітей. Проблеми з обміном речовин почалися в нього після 25 років. Полюбляв багато і смачно попоїсти, крім того, провадив малорухливий спосіб життя. Останні шість років не виходив з дому й вставав з дивана лише для того, щоб подолати кілька метрів до туалетної кімнати. Відтак потрапив до реанімації Київського науково-дослідного інституту клінічної та експериментальної хірургії, йому зробили операцію, але вона виявилась неефективною. За словами лікарів, пацієнт страждав від ожиріння четвертого ступеня, лімфовенозної недостатності нижніх кінцівок третього-четвертого ступеня та слоновості.

Найбільша вага серед жінок. У 1995 р. повідомлялося, що киянка Ніна Іванівна Пономаренко перенесла тяжку операцію після участі в ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС. Гормони зробили своє — вона почала швидко набирати вагу і через деякий час вже важила понад 160 кг. Проте під наглядом лікарів жінка почала худнути й через деякий час її вага нормалізувалася.

Якщо йдеться про відомі постаті, то слід згадати одну з найсильніших жінок в Україні Агафію Родіонівну Завидну (1890—1935). У розквіті сил вона мала зріст 190 см, а вагу — приблизно 170 кг.

ТРИВАЛІСТЬ ЖИТТЯ

Найдовший вік людини, про який є друкована згадка. Газета "Известия" в 1935 р. повідомляла, що в Одесі мешкає 110-річний довгожитель Г. Кацаф, мати якого померла 1928 р. у віці 137 років.

Рекордсмен-довгожитель, чий вік встановлений документально, — Павло Юхимович Ткаченко, киянин, який народився в 1836 р. Під час обстеження співробітниками Інституту геронтології ім. О. Богомольця НАН України у 1956 р. йому було 120 років. В молодості він був кантоністом, учасником першої Севастопольської оборони та війни проти Шаміля. Вже у літньому віці він кілька разів лежав у клініці, де вивчали фізіологічні особливості його організму і з успіхом застосовували біологічно активні засоби (переливання крові, вдихання повітря, збагаченого киснем).

Серед відомих людей слід назвати останнього кошового Запорізької Січі Петра Івановича Калнишевського, який народився 1690 р. і належав до найбагатшої верхівки запорізької старшини. Вже на старості літ, у 1768—1774 роках, під час російсько-турецької війни командував загонами запорожців. Після ліквідації Запорізького війська був заарештований і за наказом Катерини II запроторений до Соловецького монастиря. Звільнений у 1801 році, він залишився в монастирі, де й помер в 1803 р., у віці 113 років.

Рекордсменка-довгожителька, чий вік підтверджений документально, — Христина Іванівна Пахуща, мешканка с. Лебедівка Сахновщинського району на Харківщині. На час обстеження співробітниками Інституту геронтології ім. О. Богомольця НАН України в 1951 р. їй було 120 років — вона народилася у 1831 р. Вік встановлений на підставі архівних документів сільради. Довгожителька нічим не хворіла, її батько прожив 80 років, мати — 82. Одружена була з 20 років, народила п'ятьох дітей. Зуби почали випадати у 43 роки, сивіти почала в 82. На час обстеження була працездатна, готувала їсти, працювала на городі.

Серед відомих постатей слід згадати письменницю Ольгу-Олександру Василівну Дучимінську (1883—1988), львівську письменницю. Перші вірші вона надрукувала ще в 1905 році. Працювала журналістом, видавцем, музейним співробітником. Прожила 105 років. До кінця життя займалася творчістю, писала поему "Сумний Христос".

Найстарші серед наших сучасників. Влітку 1991 р. в пресі повідомлялося про Фотину Купріянівну Яворську, якій тоді виповнилося 115 років. Ця мешканка с. Бершадь на Вінниччині мала добру пам'ять, детально розповідала про події минулого, в міру сил доглядала за городом, годувала домашню живність.

У квітні 1996 р. "Робітнича газета" повідомила, що мешканець м. Ровеньки на Луганщині Терентій Єрмилович Качало зустрів 112-ту весну. На той час він уже залишив своє останнє місце роботи в тирі, любив ходити пішки, ніколи не вживав алкоголю, не палив. Був одружений, але давно.

У березні 2000 р. померла Євдокія Білик, мешканка с. Абазівка коло Полтави, яка прожила без п'яти днів 118 років. Народившись у далекому 1882-му, вона прожила нелегке життя звичайної селянки, ледь не до 80 років працювала в колгоспі. До останнього подиху зберігала ясність розуму. За все життя жодного разу серйозно не хворіла і не зверталася до лікарів, не вживала пігулок, які вважала отрутою. Згідно з офіційним фаховим висновком, померла від генералізованого атеросклерозу.

Найбільша кількість довгожителів в одній родині. За словами київського довгожителя П. Ю. Ткаченка, про якого йшлося вище, його батько прожив 121 рік, мати — 117, бабуся — 126, дід — 113 років.

Перший "перепис" довгожителів в Україні було здійснено Інститутом геронтології ім. О. Богомольця НАН України в 1951—1952 рр. В результаті було створено картотеку, до якої увійшла інформація про понад 11 тис. осіб у віці 90 років і старших (вік 1 129 осіб перевищував 100 років, близько 100 осіб мали понад 110 років).

Рік з найбільшою середньою тривалістю життя. Протягом останніх десятиріч 1986-й був роком найнижчої смертності серед обох статей. Це, звичайно, вплинуло і на тривалість життя, яка у 1986—1987 рр. сягнула найвищого, зафіксованого статистикою, рівня — 66,5 років у чоловіків і 74,7 років у жінок. Протягом дуже короткого періоду (1984—1985 та 1986—1987 рр.) середня тривалість життя новонародженого хлопчика зросла на 1,7, а дівчинки — на 0,7 року. На жаль, з 1987 р. знову почалося зростання смертності. Науковці пов'язують це з ужиттям ефективних жорстких загальнодержавних заходів для боротьби з алкоголізмом, запроваджених у серпні 1985 р. Зниження смертності чоловіків почалося у тому ж році, тобто негайний ефект справила навіть така короткочасна, але цілеспрямована діяльність держави.

СИЛА

■ ***Чемпіон чемпіонів.*** *Ціла епоха пов'язана в історії вітчизняного і світового спорту з іменем Івана Максимовича Піддубного (1871, с. Красенівка, тепер Золотоніського району Черкаської області — 1949). У 1903 р. він став видатним майстром французької боротьби. У 1905 р. в Парижі Піддубний виборов звання чемпіона світу серед борців-професіоналів і протягом багатьох років підтверджував свою перевагу. 33 роки поспіль він нікому не поступався поясом чемпіона. Представляючи борця публіці, завжди урочисто оголошували: "Для участі в чемпіонаті прибув чемпіон чемпіонів світу Іван Піддубний!" 45 років провів він на борцівському килимі й покинув циркову арену у віці 70 років за порадами лікарів.*

Династія силачів. За твердженням Івана Максимовича Піддубного, ще більшу фізичну силу мав його батько — Максим Піддубний. Він легко брав на плечі два 5-пудових мішки (110 кг), піднімав вилами цілу копицю сіна, жартома зупиняв будь-який віз, схопивши його за колесо, валив на землю за роги величезних бугаїв. Дужим був і молодший брат І. М. Піддубного — Митрофан. Якось він витягнув з ями вола вагою 18 пудів (майже 300 кг), а одного разу розважив публіку, протримавши на плечах поміст з оркестрантами, які грали "Многая літа".

Тричі богатир. Напередодні першої світової війни феноменальний київський спортсмен Федір Гриненко був найсильнішим в Росії борцем середньої ваги і водночас чемпіоном Росії з боксу. А ще він був чудовим важкоатлетом, чемпіоном Росії та рекордсменом світу. Отже, цей атлет став абсолютним чемпіоном з силових видів спорту, які часто іменують "богатирськими", тобто тричі богатирем. Крім того, на першості Росії з легкої атлетики він переміг ще в одному, дещо екзотичному, змаганні силачів — став чемпіоном зі штовхання важкого каменя!

Переможець левів. У липні 1907 р. український богатир, цирковий борець Терентій Корень влаштував на арені чиказького цирку незвичайну виставу: спокійно увійшов до клітки з величезним левом. Хижак блискавично кинувся на людину, увіп'явшись у тіло борця. Але богатир, долаючи біль, рвучко підняв лева над головою і щосили кинув його на пісок. За кілька секунд лев був мертвим, а борця нагородили єдиною в своєму роді медаллю з написом: "Переможцеві левів".

Людина-"ковадло". Так називали газети 20—30-х років минулого століття силача з невеликого українського с. Тарнави (нині — Монастирищенського району на Черкащині) Василя Дзюбу

■ ***Тореадор із Закарпаття.*** *На початку XX століття в с. Білках народився майбутній велетень і силач Іван Кротон. Його здібності помітила власниця цирку й він почав виступати перед публікою з різними дивовижними номерами: за сто крон на день він пробивав п'ятисантиметрову дошку цвяхом, з якого потім пальцями робив серце; демонстрував "ніс, що міцніший за крицю" (кілька чоловік гнули на його носі металеву пластинку завширшки з долоню і завтовшки десять міліметрів); у зубах тримав платформу з п'ятьма акторами (цей номер називався "зуби мамонта"). Побував Іван Кротон у багатьох країнах. Зокрема, 1923 р. в Мадриді він підкорив серця експансивних іспанців незвичайним атракціоном — переміг у двобої з величезним биком, скрутивши йому в'язи.*

(1899—1945). На зріст він мав 2 м 31 см, важив 190 кг. На помості його ніхто не міг побороти. Він долонею забивав цвяхи завдовжки 15 см у дубову дошку, а витягував їх руками чи зубами. Сам Іван Піддубний вважав В. Дзюбу найсильнішою людиною світу. Одним із найефектніших вважався номер, коли В. Дзюбі на груди клали ковадло і два молотобійці били по ньому великими молотами.

Людина-"міст". Василь Куценко з с. Петрашівки, що на Поділлі, в 1920–1925 рр. виступав майже в усіх цирках Росії, а також Туреччини, Італії, Бельгії, боровся на рівних з уславленими російськими богатирями Шемякіним, Заїкіним, Янковським. Особливо пам'ятним для нього був поєдинок з непереможним "чемпіоном чемпіонів" Іваном Піддубним, в якому була зафіксована нічия. До його циркових програм входили такі номери, як боротьба з биками, "людина-міст", коли платформою, яку він тримав на собі, проїжджали вантажні та легкові автомобілі з пасажирами. Помер борець у 90-річному віці в 1976 р. в рідній Петрашівці.

Найсильнішою жінкою в Україні вважалася Агафія Завидна, яка вчилася майстерності у самого Івана Піддубного й успішно виступала на цирковій арені. Народилася жінка-феномен в м. Нікополі, нині Дніпропетровської області, у 1890 р. Батьки віддали її в найми до власниці готелю, де Агафію побачив І. Піддубний і взяв до своєї трупи. Вона однією рукою вижимала двопудову гирю, стоячи на "мостику", витримувала вісім чоловік, легко розривала ланцюг, згинала підкови, піднімала зубами стіл з асистентами, які на ньому сиділи. В її арсеналі був і такий номер: на груди ставили ковадло і бажаючі за допомогою молотка виготовляли на ньому різні речі. Померла в 1935 р.

Перша чемпіонка світу з боротьби. Незвичайною силою наділила природа вінничанку Марію Якимівну Ковач. У десятирічному віці вона легко піднімала мішки з зерном. У 1913 р. подалася шукати щастя до Одеси, де її запросили до жіночої трупи борців петербурзького цирку Мюллера. Незабаром на одному з модних тоді жіночих чемпіонатів вона перемогла ревельську атлетку К. Гіральді, здобувши титул чемпіонки світу. Померла у Вінниці у 90-річному віці.

ПАМ'ЯТЬ

Люди-феномени. До нашого часу збереглися імена перших книжників Київської Русі, серед яких згадується Микитка, який вивчив напам'ять увесь Старий Заповіт, а за читання латинських, грецьких і староєврейських книг... був запідозрений у єресі.

Феноменальна пам'ять була у народної співачки Явдохи Зуїхи (Явдоха Микитівна Сивак, 1855–1935 рр.) з Вінниччини. Вона була дочкою кріпаків, неписьменною, але творчо обдарованою людиною, знавцем народних звичаїв свого краю. З голосу співачки записано понад 1 тис. пісень, близько 400 прислів'їв та приказок, 156 казок і переказів тощо, які склали книгу "Пісні Явдохи Зуїхи. Записав Гнат Танцюра", що вийшла у 1965 р.

Серед наших сучасників унікальну властивість запам'ятовувати і відтворювати різноманітну інформацію демонструє працівник пансіонату "Алмазний" в Євпаторії Юрій Новиков. На початку 1990-х років повідомлялося, що за лічені секунди він підносить двозначні числа до 4, 5, 6 і 7-го степенів, швидко добуває з них квадратний корінь. Не задумуючись, називає число і місяць будь-якого дня і року століття, запам'ятовує величезну кількість цифр, різноманітну послідовність кольорів.

Чудову пам'ять має поет з м. Яворова на Львівщині Іван Пазин. У 1993 р. він поставив своєрідний рекорд: на авторському вечорі протягом 6 годин 15 хвилин поспіль читав вірші, причому жодного разу не забувся, не повторювався, не заглядав у записники.

Серед довгожителів унікальною пам'яттю вирізнявся киянин Федір Іванович Таранов, учасник боїв на Шипці. У 1959 р., коли йому було 105 років, до нього звернулися представники громадськості Болгарії, які записали його спогади про ті події. Він також надавав консультації істрикам і архітекторам стосовно будівель, зображених на старовинних гравюрах Києва.

Таку ж неймовірну пам'ять мав і його земляк Петро Юхимович Ткаченко. Члени комісії з підготовки святкування 100-річного ювілею Севастопольської оборони, які спеціально приїжджали до Києва напередодні 1954 р., були вражені точністю і детальністю спогадів 118-річного П. Ткаченка, що був учасником тих давніх подій.

ШВИДКІСТЬ ЧИТАННЯ

Киянка Ірина Іванченко досягла неймовірної швидкості читання – 163 333 слова за хвилину з повним засвоєнням прочитаного. Це досягнення було зареєстроване в січні 1990 р. у присутності численних журналістів. Дівчина зуміла

■ ***Неофіційний рекорд швидкості читання*** *– 416 250 слів за хвилину – належить киянці Євгенії Олексієнко. Рекорд було зафіксовано у вересні 1989 р. під час тестування у Центрі розвитку мозку в присутності 20 слухачів курсів. Щоб цілком прочитати, наприклад, такий журнал, як "Жінка", Євгенії потрібно лише 30–40 секунд! Приблизно 1 хвилину займає в неї читання книги середнього обсягу. Зміст прочитаного Євгенія переказує годинами, не пропускаючи жодних подробиць.*

■ *Український письменник Василь Якович Єрошенко (1900–1952) вільно володів 12-ма мовами (за іншими даними – 20-ма). Цей факт і поготів унікальний тим, що в чотирирічному віці Єрошенко назавжди втратив зір, але побував у Китаї, Середній Азії і всюди вивчав місцеві мови. Більше того, викладав есперанто у Токійському та Пекінському університетах, східні мови – у Московському університеті трудящих Сходу.*

досягнути такого показника завдяки спеціальній підготовці у київському Центрі розвитку мозку, де навчають методики швидкого читання.

ПОЛІГЛОТИ

Першим поліглотом в Україні можна вважати сина Ярослава Мудрого – Всеволода, який, за словами літописця, "дома седя, изумееше пять язык" (мається на увазі, що він вивчив мови не з необхідності або під час мандрів іншими країнами, а лише з цікавості). Літописець зазначав, що знання мов є запорукою поваги з боку іноземців.

Поліглоти-рекордсмени

Коли Агатангела Юхимовича Кримського (1871–1942) – видатного українського вченого, перекладача, письменника – запитували, скільки мов він знає, він відповідав: "Мабуть, із шістдесят, а то й більше!". У дитячі роки він досконало вивчив німецьку, французьку та англійську мови. У роки юності опанував грецьку, турецьку, давньоєврейську, італійську, санскрит. Мови він вивчав до кінця життя, став ученим-орієнталістом світового рівня, спеціалістом з арабістики, тюркології та іраністики, написав понад тисячу наукових праць. Він першим перекладав українською мовою східну поезію безпосередньо з оригіналів, уклав антологію східної літератури IX–XV ст., додавши наукові коментарі.

Унікальною в українській літературі є постать перекладача, письменника і літературознавця Григорія Порфировича Кочура (1909–1994). В його творчому доробку переклади з 25 мов, майже 30 літератур світу, відтворені українською мовою твори світового письменства від Архілоха (VII ст. до н. е.) до сучасності. Видатним внеском в українську літературу стала його книга "Друге відлуння", яка побачила світ у 1991 р. До неї увійшли твори понад ста авторів, які писали двадцятьма шістьма мовами.

Близько двох десятків мов було в арсеналі перекладача і лінгвіста Миколи Олексійовича Лукаша (1919–1988), автора чудових перекладів творів світової драматургії В. Шекспіра, К. Лопе де Веги, Й.-В. Гете та ін.

Збереглися переклади наукових і літературних праць з 17-ти мов, зроблені філософом, істориком і мовознавцем Г. Г. Шепетом, який народився в Києві 1879 р.

Письменник і педагог Михайло Іванович Рудницький (1899–1975) – "львівський Мефістофель", як називали його за ерудицію, володів десятьма мовами.

ЗІР

Найкращий зір серед довгожителів. Киянин М. М. Магида, який прожив 100 років, у 99 вільно читав газету.

У 1900 р. львівська газета "Діло" писала про селянина Івана Томашівського, що жив у с. Піддністряни: "... має 105 літ і мимо такого пізного віку цілком здоровий та дужий і читає добре без окулярів".

Киянка Д. О. Марченко теж зберегла добрий зір: у 1958 р., маючи 104 роки, вона без окулярів затягала нитку в голку.

В 1955 р. повідомлялося, що в с. Стадниця поблизу Вінниці живе 114-річна Петрунеля Матвіївна Орловська, яка на дозвіллі полюбляла читати книжки, причому без окулярів.

ВРОДА

Переможницею першого в нашій країні конкурсу краси стала студентка Київського інституту народного господарства Жанна Турсеньова, яка отримала гран-прі фестивалю "Фотомодель і фотореклама "Україна-90".

Перша "міс України" була обрана серед найгарніших дівчат, які змагалися в Києві на першому національному конкурсі краси "Українська красуня – 91". Журі визнало найвродливішою Ольгу Овчаренко, 17-річну київську студентку.

Найбільшого успіху в міжнародних конкурсах "Міс світу" вдалося досягнути студентці Миколаївського кораблебудівного інституту Юлії Шестопаловій. На "змаганнях", що відбулися 1991 року в Сеулі (Південна Корея), вона посіла друге місце серед 65-ти найвродливіших дівчат з усіх куточків світу.

ПЕРЕБУВАННЯ ПІД ЗЕМЛЕЮ

Найбільша глибина під землею, на якій побувала людина. Національний рекорд у 1987 р. встановила група кримських спелеологів під керівництвом Г. С. Пантюхіної, яка в результаті 30-денного штурму підкорила глибину 1 465 м у карстовій печері ім. В. Пан-

тюхіна, вхід до якої розташований на заході Бзибського хребта (Кавказ). Ця прірва-гігант, найглибша на території СНД, відрізняється від інших подібних печер великою кількістю вертикальних колодязів, які сягають в окремих випадках 200-метрової глибини.

Найтриваліше самотнє перебування під землею. Лікар Юрій Чижмар у 1976 р. провів 28 діб в печері "Криштелевій" на Тернопільщині. Оселився він у глухому гроті на відстані близько 700 м від входу, а зв'язок із зовнішнім світом підтримував через телефон. Мета експедиції – вивчення психологічного і фізіологічного впливу на людський організм постійної температури, тиску, тиші та замкнутого простору. Це був перший у світі подібний експеримент у гіпсовій печері (попередні відбувались у вапнякових).

Найтривалішу групову підземну експедицію провели члени львівського спелеологічного клубу "Циклоп" у печері "Оптимістичній" на Тернопільщині. У 1984 р. шестеро ентузіастів провели під землею 9 днів.

Найдовше вимушене перебування. Понад дві з половиною доби провели під землею, відрізані від зовнішнього світу, троє прохідників шахти "Білоріченська" Державної холдингової компанії "Луганськвугілля" внаслідок аварії, що сталася у березні 2000 р. На глибині 725 м обвалилася покрівля шахти. На допомогу прохідникам прийшли понад сто гірничорятувальників та більше двохсот колег-шахтарів. До потерпілих пробивалися, обминаючи завал, крізь вугільний пласт. І хоча температура у вибої наближалася до 40 °С, завзяття рятувальникам додавало те, що через товщу обвального масиву долинало приглушене постукування по трубі. Але, зрештою, вдалося спочатку з допомогою установки "Кріт" налагодити надходження повітря, а відтак і звільнити гірників з кам'яного полону.

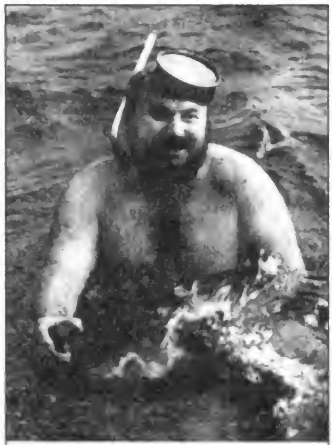

■ *Найдовший марафонський заплив. Цей рекорд, ймовірно, належить рятувальникові з Ялти Ігореві Нерсесяну, який 1990 р. переплив озеро Севан у Вірменії. Відстань у 45 км він подолав при температурі води 12–14 градусів майже за 16 год у 1988 р. Сенсацією стали марафонські запливи І. Нерсесяна вздовж узбережжя Криму – від Аю-Дагу до Ластівчиного Гнізда. Протягом 3,5 год він плив у воді при температурі 6–8°С без будь-якого гідрокостюма, спростувавши прогнози скептиків щодо швидкого переохолодження організму.*

ПЕРЕБУВАННЯ ПІД ВОДОЮ

"Шість хвилин під водою і десять діб в реанімації",– під таким заголовком розповіла в серпні 1998 р. одна із львівських газет про 17-річного Богдана, який під час купання в ставку раптом зник під водою. На щастя, вже через кілька хвилин поруч з'явилися мешканці сусіднього села, які не барилися, а знайшли й витягнули бездиханне тіло з води. У районній лікарні допомогти не змогли, й тоді хлопця терміново відправили до Львова. Тут його вдалося врятувати, застосувавши унікальний препарат ліпін, який продукує харківська фірма "Біолек". Після десяти днів, проведених у реанімації, хлопця перевели до звичайної палати.

■ *Богдан зі своїм рятівником – Олександром Ковтушенком*

ПЕРЕБУВАННЯ У ВІДКРИТОМУ МОРІ

Найдовше перебування у відкритому морі. 32 години боровся з океанськими хвилями Олександр Таранов після того, як 1996 р. в Північній Атлантиці потонуло українське судно "Сальвадор Альєнде". Корабель прямував з американського порту Фріпорт до Гельсінкі з вантажем 7,5 т рису і потрапив у 9-бальний шторм, у саме пекло циклону. Швидкість вітру сягала 45 вузлів. Судно дістало крен 30° внаслідок обвального зміщення вантажу у м'яких мішках-контейнерах. Загинув майже весь екіпаж – 29 осіб. А от Таранову пощастило врятуватися. Моряк занурювався у воду на 2–3 м, морська сіль роз'їдала очі, було дуже холодно (температура води не перевищувала 18 °С), але Олександр не здавався, вгамовуючи спрагу водою з бляшанок, прихоплених заздалегідь. Підібрали його працівники рятувальної служби США за 110 км від місця загибелі судна.

ЗАПЛИВИ

Найдовший заплив під час війни. У жовтні 1941 р. одна з радянських військових частин, яка з боями відступала до Криму, була притиснута до озера Сиваш. Зв'язок з основними силами перервався, рація вийшла з ладу під час артобстрілу, але в штаб терміново треба було передати важливе донесення. Виконати це завдання зголосився матрос Микола Корнієнко. До війни він був рекордсменом України з плавання

на дистанції 1500 м вільним стилем, але однаково людині, виснаженій безперервними боями, доставити донесення було нелегко. І все ж фізична витривалість й спортивний гарт перемогли. Закріпивши пакет з документами на голові, боєць за 8 годин проплив у солоній воді понад 20 км і виконав наказ. Відтак було врятовано життя багатьох людей, а самого М. Корнієнка за цей подвиг було нагороджено орденом Бойового Червоного Прапора.

Заплив у шахті. Єнакіївській шахті "Червоний жовтень", що на Донеччині, на початку 1987 р. загрожувала біда: на горизонті 790 м у водовідливній камері заклинило засувку, й вода могла залити виробки. Однак забійник — член секції з підводного плавання А. Петруня кілька разів пірнав у воду в спеціальному костюмі і врешті зумів розпиляти дерев'яний стояк, який заклинив засувку.

ПІРНАННЯ

Найбільша глибина, на яку людина пірнула без маски і баласту — 40 м. Цей рекорд належить вже згадуваному Ігореві Нерсесяну з Ялти.

МОРЖУВАННЯ

Найстаріший "морж". У 1986 р. газета "Неделя" повідомила про 95-річного "моржа" з Євпаторії Бориса Йосиповича Соскіна. До ополонки його ще в 70-річному віці "підштовхнув" радикуліт. Правильно підібрані дози холоду допомогли організму мобілізуватися.

ДРЕЙФИ

Найтриваліший вимушений дрейф на річкових водах. У грудні 1989 р. четверо рибалок-аматорів з с. Нечаївки, що поблизу Черкас, на Кременчуцькому водосховищі пробули на крижині, яку віднесло далеко від берега, дві доби.

Найтриваліший вимушений дрейф на морі. Під час Великої Вітчизняної війни в липні 1942 р. четверо радянських моряків опинилися в шлюпці далеко від берега в Чорному морі без запасів води і харчів. На третій день вони почали куштувати морську воду (в Чорному морі вміст солі у воді вдвічі менший, ніж у світовому океані) і змогли звикнути до неї на 5-й день. Але їжі не було зовсім. Перший моряк помер на 19-й день, другий — на 24-й, третій — на 30-й день. Останній з них — капітан П. І. Єресько — на 36-у добу перебування у морі був урятований членами команди радянського військового судна.

ПАДІННЯ З ВИСОТИ

З даху 13-поверхового будинку впали у 1994 р. двоє хлопців-студентів Київської політехніки й залишилися живими. Віктор та Ілля під час святкового салюту в день Перемоги почали бігати дахом, перестрибуючи через огорожу. Віктор зірвався з краю першим, а Ілля кинувся йому на допомогу, подавши руку... Лишитися живими їм допомогла "м'яка посадка" на баки зі сміттям. "Швидка" доставила потерпілих у лікарню, де вони пролежали кілька тижнів.

У 1992 р. повідомлялося, що киянка Ш. залишилася живою, хоч і з численними травмами та переломами, після того, як викинулася з вікна своєї квартири на 16 поверсі.

Падіння з парашутом, що не розкрився. Цей випадок, у щасливий кінець якого важко повірити, трапився у вертолітному полку поблизу Вапнярки Вінницької області в липні 1998 р. Під час планових стрибків у капітана Миколи Павлюка на висоті 1000 метрів не повністю розкрився парашут, і досвідчений льотчик, як заведено в таких випадках, взявся за кільце запасного. Але на висоті 450—500 метрів стропи обох парашутів переплелися, внаслідок чого запасний розкрився лише наполовину. "Обійтися" в такій ситуації "лише" переломом одного грудного хребця й забиттям спинного мозку — це неабияке везіння. Лікарі, обстеживши "прибульця з неба", пообіцяли невдовзі поставити його на ноги.

ГОЛОДУВАННЯ

Тривале вимушене голодування. У липні 1942 р., як згадувалося вище, четверо радянських моряків опинилися у відкритому морі без води і харчів. Лише один із них — капітан П. І. Єресько — був підібраний живим на 36-у добу голодування радянським судном. За час морських поневірянь він втратив 22 кг або 32% своєї нормальної ваги. Для порівняння: під час добровільного голодування за звичайних обставин навіть упродовж 50 діб людина, як свідчать науковці, втрачає від 27 до 30% ваги.

У 2000 р. преса повідомляла про 77-річну мешканку Кривого Рога Віру Сисоєву. Після перебування у двох фашистських концтаборах Равенсбрюці та Бухенвальді під час Великої Вітчизняної війни вона, повернувшись на батьківщину, більше року провела в госпіталі, де її виходжували, адже вага 20-річної дівчини була ... 20 кг.

Тривале добровільне голодування. Наприкінці 80-х років в Одесі до спеціалізованого відділку розвантажувально-дієтичної терапії однієї з лікарень доставили вкрай виснажену жінку. З'ясувалося, що протягом 3 місяців вона голодувала ... з метою самогубства і втратила за цей час 60% своєї ваги. Досвідчений лікар В. Я. Давидов зумів повернути жінці любов до життя і за допомогою спеціальної дієти відновити її попередню вагу.

СХУДНЕННЯ

Рекорд схуднення. Якщо йдеться про спеціальне, під наглядом лікарів, зменшення маси, то цей "рекорд" належить киянці Ніні Іванівні Пономаренко. У 1995 р. повідомлялося, що протягом двох років вона втратила 103 кг зі 160 кг, дотримуючись методики психотерапевта Володимира Міркіна.

САМОІЗОЛЯЦІЯ

Найтриваліша самоізоляція. Після 44-річного добровільного ув'язнення у 1991 р. вийшов з підпілля мешканець м. Тлумача на Івано-Франківщині Ярослав Максимович Галащук. Колишній вояк ОУН – УПА переховувався з 1947 р. у рідної сестри після того, як його підрозділ було розгромлено НКВС. У підпіллі підробляв тим, що шив одяг для селян – за мірками, які знімала з них сестра. Відмовившись від волі у 26 років, він вийшов з кам'яного мішка у 70...

Упродовж 45-ти років просидів на горищі рідної хати в с. Медведівка Черкаської області М. Дятченко. Під час Великої Вітчизняної війни він потрапив у оточення під Брестом, закопав гвинтівку, перевдягнувся у цивільне й повернувся додому. Сестра приносила йому у схованку їжу, газети, він слухав радіо і тільки після смерті родички вирішив вийти до людей. В 1990 р. він здійснив першу поїздку до Києва, звернувся до Верховної Ради УРСР з проханням про амністію за дезертирство. Проте за давністю років його злочин вже не підлягав покаранню. Відтак він влаштувався на ферму охоронцем.

45 років ховалася Ольга Франкевич у будинку своєї сестри в с. Вишнів Івано-Франківської області. Під час війни вона була учасницею руху опору. Боролася і проти фашистів, і проти сталіністів. Потрапила до рук фашистів, але зуміла врятуватися. Пізніше Ольгу арештували енкаведисти, які засудили її до страти. Але мужня жінка знову втекла – і сховалася у сестри, відмовившись від будь-якого спілкування з людьми. У 1992 р., коли Ольга вийшла до людей, їй виповнилося 79 років, сестрі – на 5 років більше.

У вересні 1999 р. сенсаційна новина облетіла невеличке село Мончинці на Хмельниччині: тут об'явився Степан Ковальчук, якого земляки впродовж 57 років вважали пропалим безвісти. З'ясувалося, що 19-річний юнак почав переховуватися ще восени далекого 1942 р., щоб не потрапити до рук фашистських окупантів, котрі масово вивозили молодь до рейху. Степанова мати й молодша сестра Меланія пустили селом поголос: мовляв, хлопець пішов до Почаївської лаври помолитись, а назад так і не повернувся... Небезпека потрапити у рабство відступила разом з фашистами навесні 1944-го. Однак Степан вирішив не з'являтися на людях, щоб уникнути мобілізації до лав Червоної Армії. Влітку ховався на горищі оселі, а взимку – на печі. І так – десятиліттями... У 1975 р. померла мати, увесь тягар законспірованого догляду ліг на плечі сестри. Може, переховувся б Степан і далі, однак Меланія померла, і він, нарешті, вийшов до людей, коли вони почали сходитися на дев'ятини по сестрі. Старий, згорблений і немічний...

НІМОТА

На початку 1900 р. львівська газета "Діло" надрукувала замітку під заголовком "Дійсно дивний випадок". У ній йшлося про те, що "сім літ тому" син заможного селянина І. Корчак з с. Дубівців поблизу Галича (тепер – Івано-Франківська обл.) "упав з коня так нещасливо, що стратив мову". Усі старання батька, який залучив до лікування найкращих фахівців, були марними. Аж ось цілком несподівано парубок, тепер уже 22-літній, "відзискав мову і володіє нею так добре, мовби ніколи не був німий".

Найтриваліше мовчання. 45-річний А. Фень, мешканець села Мервина на Вінниччині, був знедолений з дня народження: практично усе життя він мовчав. Єдине, що міг, – це вимовляти окремі склади. І ось сталося диво: у 1991 р. після першого ж сеансу лікування у психотерапевта П. Ковальчука в Оратівській лікарні, пацієнт заговорив.

КОМАТОЗНИЙ СТАН

У 1998 р. в Червонограді Львівської області після перегляду фільму "Армагеддон" сталася трагедія: загинуло шість дітей, а 13-річна Галя Кривова потрапила до Львівської обласної дитячої клінічної лікарні, де понад місяць перебувала в коматозному стані. Вивести дівчинку з коми змогли фахівці Київського методичного центру медичної діагностики "Істина", які, зокрема, застосували неінвазивний контроль стану артеріального та венозного кровопостачання головного мозку.

ЛЕТАРГІЧНИЙ СОН

■ ***Найтриваліший сон у наш час*** *лікарі спостерігали у жительки Дніпропетровська Надії Артемівни Лебедіної. У 1954 р. в один із вечорів вона, як зазвичай, лягла спати й заснула ... на двадцять років! Коли лікарі встановили факт летаргічного сну, Надію перевезли до лікарні, де вона провела п'ять років. Тим часом помер її чоловік, донька Валя потрапила до інтернату. Мати Надії – Пелагея Максимівна – забрала її з лікарні й доглядала за нею протягом 12 років. У 1973 р. мати померла. Наступного ранку після смерті бабусі на похорон приїхала Валя й побачила, як її мати... розплющила очі, повні сліз. "Що, нема вже мами?" – це були перші слова Надії Артемівни за 20 років. Її запитали, чи чула вона щось під час сну. Надія Артемівна відповіла, що постійно чула голоси, але сама нічого сказати не могла. Прокинувшись, Н. А. Лебедіна протягом 8 місяців училася ходити, а згодом провадила нормальне життя, мала добре самопочуття.*

Найдавніші форми шлюбу. Літописна розповідь про древлян, радимичів і в'ятичів у "Повісті минулих літ" дає змогу припустити, що архаїчні форми шлюбу ("умикання у води") переважали до прийняття християнства у більшості племен, однак у X ст. стали пережитком. Обряд викрадання нареченої "у води" здійснювався під час свят на честь богині "женитви" Лади, які починалися ранньою весною й тривали до середини літа — дня Івана Купала. Ще одна старовинна форма укладання подружніх уз, яка співіснувала у ранньофеодальній Русі з "умиканням", — "шлюб-приведення" з договірними елементами, що був свідченням часткової втрати жінками права на вияв власної волі при виборі чоловіка та переважної ролі у цій справі родичів жениха чи нареченої: "...Не хожа ще зять по невесту, но приводяху вечер, а завтра прихожаху по ней, что владуче...". З 988 р., тобто з часу хрещення Русі, церква здобула монопольне право на затвердження шлюбу.

Найнижчий шлюбний вік. Його було узаконено на Русі після прийняття християнства. За візантійським правом він становив 14—15 років для жениха і 12—13 років для нареченої. Для укладення шлюбу вимагалася згода наречених і батьків та відсутність близького споріднення.

Наймолодше подружжя. Офіційних обмежень щодо шлюбного віку серед представників правлячих кіл часто не дотримувались, особливо, коли йшлося про політичні мотиви. Доньку київського князя Мстислава Володимировича — Євпраксію Мстиславівну (1108—1172), онуку Володимира Мономаха, авторку наукового трактату "Мазі", одружили з візантійським царевичем Олексієм — сином імператора Іоанна Комніна в 1122 р. Тоді їй було лише 14 років.

Княжна Верхуслава (Анастасія)— дружина великого князя київського Ростислава Рюриковича, велика княгиня київська, коли її видавали заміж, була "млада суще осми лет".

У 1214 р. угорці, що вступили в союз із Краківським князівством, захопили Галич і проголосили "королем королівства Галицького" п'ятирічного угорського королевича Калмана (Коломана), якого одружили з 2-річною польською княжною Саломеєю.

Найстарші наречені

■ *Павло Федорович Кавич та Софія Василівна Ковалева одружились у 1997 р., коли йому було 89 років, а їй — 78. Весілля не справляли — до Львівського геріатричного інтернату прийшла співробітниця ЗАГСу і зареєструвала їхній шлюб. Подружжя вирішило постійно бути поруч і в міру сил допомагати одне одному.*

Навесні 1990 р. зареєстрували шлюб мешканці Тернополя — громадянин М., якому виповнилося на той час 102 роки, й 62-річна громадянка С.

Якщо йдеться про відомі постаті, то слід згадати драматурга і громадського діяча Олександра Євдокимовича Корнійчука (1905—1972), який втретє одружився в 1964 році, тобто в 59 років. У 1997 році повідомлялося, що одружився 85-річний актор Київського українського драматичного театру ім. І. Франка, лауреат Державної премії України Володимир Михайлович Дальський (нар. 1912).

У 1811 р. "Ґазета Львувска" повідомляла про повторне шлюбне благословіння пана Яна Міхала Віттенбау, віком 100 років, та 88-річної пані Францішки Віттенбау з Чарнецьких. "Молодята" мали за плечима 70 років подружнього життя.

Найстаріше подружжя. На це почесне звання може претендувати подружжя Якименків з с. Карпилівки Остерського (тепер Козелецького) району на Чернігівщині. За довге подружнє життя в них народилося 12 дітей, більшість з яких дожили до глибокої старості. Подружжя розлучила смерть чоловіка, коли обом було по 101 року.

У 1999 р. Софія Миколаївна та Михайло Іванович Майко з с. Красностав на Волині відзначили ювілей, проживши у злагоді 70 років. Тоді ж чоловік відсвяткував свій 100-й, а дружина — 93-й день народження.

Діамантове весілля. 75-річчя подружнього життя відсвяткували навесні 1999 р. Марія Федорівна і Андрій Дмитрович Матвієнки в с. Чемериському Барського району на Вінниччині. На весільний рушник вони стали ще в далекому 1924-му. Крім того, діти, внуки і правнуки, односельці та друзі привітали Марію Федорівну зі століттям. Андрію Дмитровичу

на той час було на два роки менше.

Відразу три золотих весілля зіграли навесні 1999 р. мешканці с. Крехівці Івано-Франківської області. Привітати Михайла і Марію Федорівих, Михайла і Стефанію Мошнег та Михайла і Євдокію Недільських в місцевій церкві зібралось усе село.

Найбільша різниця у віці між чоловіком та жінкою. В 1620 р. польський військовий діяч, великий литовський гетьман Ян Кароль Ходкевич (1560–1621), якому на той час виповнилося 60 років, одружився з донькою волинського князя Олександра Острозького – Ганною-Алоїзою, якій було лише 20.

40 років різниці було в ще одному шлюбі – вченого і мандрівника Бальтазара Гакета (1739–1815), професора Львівського університету в 1787–1805 роках. "У 1799 році мені виповнилося шістдесят, а я ще був здоровим і енергійним, мені навіть зуби ніколи не боліли, – писав він в автобіографії.– Тоді ж я одружився з двадцятирічною гарною дівчиною і жив з нею, як сім'янин, у повній злагоді".

Така ж різниця – 40 років – була в подружжі художника, співця моря Івана Костянтиновича Айвазовського (1817–1900), який у віці 60 років розірвав шлюб із першою дружиною (за її ініціативою) і невдовзі одружився з удовою відомого у Феодосії купця Саркізова – юній вірменці рідкісної вроди.

В 1997 р. газета "Труд" надрукувала листа мешканця Чернівців М. Л. Г., колишнього працівника служби побуту, в якому йшлося про те, що він познайомився зі своєю майбутньою дружиною вісім років тому, невдовзі одружився і має двох дітей. Незвичайним є те, що на час написання й опублікування листа дружині було 30 років, а йому – 77. Тобто чоловік був на 47 років старшим за дружину.

Про ще більшу різницю у віці повідомляла на початку 1905 р. львівська газета "Галичанин". В замітці "Достозамечательная брачная пара" йшлося про те, що в місцевому костелі бернардинів було освячено шлюб службовця цього костелу, якому щойно виповнилося 24 роки, з пані М. Дрепчинською, якій було на той час 76 років. "Мотивом цього своєрідного шлюбу, – писала газета, – була, як видається, та обставина, що наречена заповідала своєму завбачливому женихові 20 000 крон на випадок її смерті".

Найбільша різниця у зрості між чоловіком і жінкою. Вже згадуваний Олександр Сизоненко (нар. 1958 р.) одружився в 1988 році з мешканкою Ленінграда Світланою Гуменюк. Зріст чоловіка – 2 м 40 см, дружини – 1 м 65 см.

"Найшвидший" шлюб. Якщо йдеться про людей відомих, то слід згадати актора, корифея українського театру Карпа Трохимовича Соленика (1811–1851), який у 1834 р. одружився з актрисою Харківського театру Протасовою. Оригінальним було сватання. За спогадами артиста, одного вечора, йдучи повз її квартиру, він побачив, що вона сидить біля вікна. Зупинився і без зайвих розмов запитав дівчину: "Одружимось?" "Одружимось!" – була відповідь. Того ж вечора вони повінчалися. У цьому шлюбі в них народилося двоє дітей.

Найдовше "очікуваний" шлюб. У 1993 р. зареєстрували шлюб 71-річний Федір Олексійович Лисиця та 66-річна Ганна Остапівна Костюченко з с. Блистова Менського району Чернігівської області. Вони прожили разом багато років, виховали чотирьох дітей. А шлюб зареєстрували "дещо пізніше", оскільки були впевнені, що не печатка сім'ю тримає.

Найбільша офіційно дозволена кількість шлюбів. У давній Русі обмежувалася кількість шлюбів: норми християнської моралі дозволяли не більше двох, оскільки "бог совокупи – человек не разлучает". За доби феодалізму був дозволений і третій шлюб після смерті другого чоловіка та у випадку, "аще кто будет млад, а детей не будет у него от перваго брака, ни от втораго". Якщо шлюб брався вчетверте, то четвероженцеві відразу ж відмовляли у причасті, "донельже разрешится беззаконного брака", оскільки "первый брак – закон, второй – прощенне, третий – законопреступление, четвертый – нечестие, понеже свинское есть житие".

Найбільша кількість дружин. Бургомістр Львова Б. Зиморович 1663 р. вчетверте одружився у віці 66 років і став батьком трьох дітей – двох дочок і сина. Але й четверта дружина, як і попередні, невдовзі померла.

Дружина двох королів. Єлизавета Ярославна (бл. 1025–1076), донька київського князя Ярослава Мудрого, в 1045 р. одружилася з норвезьким королем Гаральдом Суворим, який на її честь склав сагу. Після його загибелі Єлизавета стала дружиною короля Данії Свена Естрідсена у 1067 р.

Наймолодша дружина. Якщо йдеться про наших сучасників, то слід згадати про шлюб, який, як виняток, зареєстрували в РАГСі міста Севастополя у 1998 р. між 35-літнім учителем та його 13-літньою ученицею. Українським законодавством, як відомо, заборонено брати шлюб до досягнення 16 років. Але вчитель, за свідченням його друзів і близьких, "зовсім втратив голову", відтак... ним зацікавилась міліція. Якби справа дійшла до суду, то закоханий педагог міг би опинитися за ґратами. Однак дівчина зуміла переконати батьків у щирості почуттів і серйозності намірів свого обранця. На їхнє прохання цей нерівний шлюб, врешті, було зареєстровано. Імена молодят не повідомлялися.

НЕЗВИЧАЙНІ ВИПАДКИ СТВОРЕННЯ СІМ'Ї

Війна за наречену. В 987 р. візантійські імператори Василь і Костянтин попросили допомоги в київського князя Володимира Святославича проти бунтівного царевича Варди Фоки. Володимир погодився, виславши військо з 6 тис. вояків, але зажадав, щоб імператори віддали йому за дружину свою сестру Анну. Візантійський двір спочатку прийняв умови князя, але коли небезпека минулася, відмовився виконати обіцянку. Тоді Володимир почав війну з Візантією, пішов походом на Крим і обложив найбільше тамтешнє грецьке місто Херсонес-Корсунь. Городяни боронилися вперто, облога тривала півроку, але врешті-решт Херсонес здався на ласку київського володаря. Відтак Візантія, злякавшись успіхів Володимира, дала остаточну згоду на його одруження. Царівна Анна виїхала до Києва. А Володимир погодився на поступки і зрікся Корсуня на користь Візантії, віддавши його, за тодішнім звичаєм, як подарунок для царівни.

До церкви — з одним, з церкви — з іншим. Цей дивний випадок пов'язаний з ім'ям видатного просвітителя і філософа Григорія Савича Сковороди (1722–1794). Слобожанські шляхи привели його до одного села, де він зупинився в оселі відставного майора. Той зажадав віддати свою дочку заміж за Григорія Савича. У дівчини був коханий — простий сільський парубок. Однак суворої вдачі майор попередив, що ніколи не дасть згоди на одруження доньки з нерівнею. Дійшло до того, що Григорій Савич заручився з дочкою майора, і незабаром молоді пішли до церкви. Помітив Сковорода у натовпі й самотнього бідолаху, який з невимовною тугою дивився на молоду. Коли обряд одруження доходив до пов'язання рук молодому і молодій, Сковорода, на диво усім присутнім, швидко вийшов з церкви, відшукав зажуреного юнака, одягнув на нього свою вінчальну свитку і привів до церкви. За хвилину молода стояла під вінцем зі своїм коханим і зворушено плакала. Священик продовжив обряд вінчання. Люди були вражені такою неймовірною поведінкою Сковороди, хвалили його за щиру вдачу і сміливість.

За дозволом — до Папи Римського. Польський князь Болеслав III Кривоустий (1085–1138) вирішив знайти собі достойну дружину серед князівен Київської Русі й обрав доньку Київського князя Святослава Ізяславовича. Проте на шляху до їхнього одруження виникла перешкода: Болеслав був близьким кревним Збислави, а відтак їхній шлюб суперечив би нормам християнської моралі. Однак кохання князя було таким сильним, що про іншу він і слухати не хотів. Аби вирішити проблему, звернулися до "найвищої інстанції" — самого Папи. Той прихильно поставився до благань закоханого князя й дав дозвіл на одруження. Жили Болеслав і Збислава у злагоді й любові, в них народилося п'ятеро синів і чотири доньки. Троє синів одружилися з доньками великих князів київських, а всі чотири доньки стали руськими княгинями.

Дружина з гетто. Коли в 1941 р. німці з румунами увійшли до Одеси, вони забрали до гетто дружину й дитину відомого у місті годинникаря Лур'є, а його самого як людину з професією, потрібною рейху, лишили на волі. Через деякий час у німецького генерала, що опинився в Одесі, зіпсувався годинник, і Лур'є зумів швидко його полагодити. Генерал захотів віддячити майстрові — годинникар, звичайно ж, побажав, щоб йому повернули дружину й дитину. Але побувавши у гетто, Лур'є із сумом дізнався, що його рідних уже "ліквідували". Тоді він, маючи на руках, по суті, "картбланш", врятував іншу жінку з дитиною. Вони стали його новою родиною.

■ ***Спочатку були братом і сестрою, а потім стали чоловіком і дружиною.*** *Львів'яни Аліна та Юрій зійшлися, коли його сини та її донька були школярами. Крок за кроком складалася одна дружна родина, хоча й не обходилося без сварок. Після закінчення школи Ліда вступила до університету, а Мишко — у військове училище. А через рік, у 1989 р. діти повідомили батькам про те, що збираються одружитися. Відсвяткували весілля, в молодят народилася донька. "В моїх дітей сім'я міцна, — говорить Аліна Михайлівна.— Частково це, мабуть, зумовлено тим, що вони виросли в одній родині, звикли до певного укладу і їм не треба було "притиратися" одне до одного. А головне, що вони бачили, як дружно живемо ми з чоловіком, переконавшись, що кохання має бути не на словах".*

РОДОВОДИ
(Генеалогічні "дерева")

Найбільші генеалогічні "дерева". Володимир Прохоренко, робітник Фастівського залізничного депо, дослідив коріння свого роду аж до 1648 р. У цьому родовідному гроні 66 "виноградинок",

а започаткували славну родину реєстровий козак Роменської сотні Миргородського полку Макар Бобрицький, Прохорів син, та його дружина Ядвіґа Грушевська.

1997 р. у Львові було видано окремою книгою "Родовід Худопарових та Левчуків протягом шести поколінь (1848–1966)", складений П. Худопаровим. У книзі стисло подана біографічна інформація про 139 осіб.

У 1998 р. до Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України Роман Ладиженський передав укладену ним "Хроніку родини Ладиженських з початку XIII до кінця XX ст.". На підставі відомостей, що зберегпися в сімейних архівах, йому вдалося дослідити генеалогічне "дерево" Ладиженських від 1650 до 2000 р.

Якщо йдеться про відомих людей, то слід згадати, що 1994 р. у Львівському музеї історії релігії на виставці з нагоди 50-річчя від дня смерті митрополита А. Шептицького експонувалася генеалогічна карта старовинного роду Шептицьких, починаючи від 1464 р.

РОДИННИЙ ЗБІР

Найчисленніший родинний збір. У жовтні 2000 р. у Рівному сталася безпрецедентна подія. Тут відбувся великий родинний зліт представників роду Лимичів. Уперше за три століття зібралися разом представники цього великого селянського роду – майже тисяча осіб, які живуть у сімнадцяти областях, переважно на Львівщині, Рівненщині, Вінниччині та Донеччині. Метою зустрічі було створення першої в Україні громадської організації "Всеукраїнський фонд роду Лимичів" для відновлення та зміцнення родинних зв'язків, збереження духовних і культурних цінностей роду.

РОЗЛУКА

Через 56 років зустрілися дві сестри. У 1942 р. з Волиці, що у Жовківському районі Львівської області, вивезли до Німеччини 20-річну Катерину, найстаршу доньку у великій родині Швецв. По трьох роках примусових робіт доля закинула її до Франції, де вона – тепер вже Катрін Бартелот – одружилася і виховувала разом з чоловіком-будівельником двійко дітей. Але й намагалася відновити контакти з покинутою рідною. Швеці теж її шукали. За допомогою Міжнародної служби розшуку та Товариства Червоного Хреста нарешті відбулася довгоочікувана зустріч у Львівському аеропорту. Привітати Катерину прийшла вся родина Швецв – тридцять чоловік.

Розлучені війною чоловік і дружина зустрілися через 59 років. Про цей дивовижний випадок преса повідомляла у 2000 році. Борис Шуран і Тетяна Шумська одружилися у 1938-му. Невдовзі почалася війна, молодят вивезли на працю до Німеччини. Там їх розлучили й відправили в різні концтабори. Після війни Тетяна повернулася до рідного Каменя-Каширського на Волині, а от від Бориса не було й вісточки. У 1949-му Тетяна вийшла заміж вдруге. І лише в 1999 р. завдяки Червоному Хресту України вдалося відновити контакти: Бориса Шурана зустрічала вся рідня...

МАТЕРИНСТВО І ДІТИ

МАТЕРИНСТВО

Наймолодша багатодітна мати. В 1993 р. в одному із сіл Коропського району на Чернігівщині з'явилася нова родина: одружилися 17-річний Олексій Л. та 14-річна Віра. Тоді ж у них народилася донька, а наступного року — двійнята.

Найстаріша мати. У 1960 р. мешканка Підволочиська Тернопільської обл. Л. народила дитину. Щасливій породіллі на той час виповнилося 50 років.

■ *Наймолодша мати — Марія Федина з с. Охлопова Горохівського району Волинської області. 24 квітня 1997 р. у віці 12 років і 8 місяців вона народила сина вагою 3100 г. Тоді юна мама навчалась у 6-му класі місцевої школи, а зараз добре дає собі раду з новими обов'язками.*

У 1997 р. стала мамою 12-річна киянка Ліда — вона народила доньку вагою 3600 г і зростом 50 см. Немовля з'явилося на світ здоровим, що для таких пологів — радше виняток, аніж правило. До того ж, упродовж місяця маля додало у вазі ще 1100 грамів, тоді як середній показник — 600—700 грамів.

Найбільш багатодітні матері.

Мешканка смт. Великі Вергуни на Луганщині Євдокія Тимофіївна Глушкова, яка народилася в 1843 р., вийшла заміж в 17 років і народила 17 дітей.

В червні 1996 р. преса повідомляла, що мешканка с. Троїцьке на Одещині Валентина Земіновська народила хлопчика, який став її 17-ою дитиною. До цього часу двоє старших її дочок вже вийшли заміж й подарували мамі внучку і двох онуків, старшому з них виповнилося 5 років.

Рекорд довголіття серед багатодітних матерів. Документально доведено, що по 109 років мали на час обстеження Євлестина Іванівна Биковська (нар. 1842), залізничниця з с. Мардарівка Долинського району на Одещині, мати 13 дітей, а також згадувана вище Є. Т. Глушкова (нар. 1843), мати 17 дітей.

В одній родині — три матері-героїні. На початку 1990-х років повідомлялося, що в сім'ї мешканки с. Бірки Любешівського району на Волині Агафії Василівни Романчук 10 дітей, 57 онуків і 33 правнуки. Матерями-героїнями стали її донька Юстина, яка народила і виховала 11 дітей, та невістка Ганна, у якої 10 синів. А сама Агафія Василівна була першою жінкою на Волині, яка в 1949 р. була удостоєна почесного звання матері-героїні.

"Найбагатодітніше" село. Цей своєрідний рекорд також належить с. Бірки на Волині. Наприкінці 1990-х у цій дитячій "республіці" було близько сорока матерів-героїнь. Найбагатодітніша серед них — Ганна Федорівна Савчук, яка народила 14 дітей. А в с. Лопухові на Закарпатті мешкають 22 матері-героїні. Зокрема, Є. Ю. Баран виростила 13 дітей, а А. П. Фабріцій — 15.

Найбагатодітніші родини. В сім'ї львівського купця Вольфа Шольца, який жив у XVI ст., було 12 синів і 12 дочок.

За легендою, в родині запорізького козака Степана Симиренка також було 24 дитини. З цього роду походять кілька відомих промисловців-цукрозаводчиків та вчених у галузі садівництва.

Відомий український різьбяр Юрій Іванович Шкрібляк (1822—1884), який народився в с. Яворові на Івано-Франківщині, був найстаршим сином у родині, де, крім нього, було ще 17 дітей. Слід згадати й відомого хірурга й анатома Іллю Васильовича Буяльського (1789—1866), який був сімнадцятою дитиною в сім'ї, а також вченого-фізика і математика І. Пулюя (1845—1918), в родині якого разом з дружиною Катериною було 15 осіб.

Найбагатодітніші родини сьогодення. В селі Карпилівці Ківерцівського району на Волині мешкають Йосип Тихонович і Софія Мусіївна Мень, які, як повідомлялося в 1997 році, є батьками вісімнадцяти дітей! Подружжя виховало 13 синів і 5 дочок. Свого часу цю родину відвідали обидва президенти України: Л. Кравчук допоміг добудувати двоповерховий будинок, а Л. Кучма подарував легковий автомобіль "Фольксваген" та мікроавтобус "РАФ".

У липні 2000 р. в пресі було повідомлення про родину Михайла і Галини Чорнобаїв з с. Підгір'я Бродівського району на Львівщині, у яких народилося 18 дітей — 9 дочок і 9 синів. Найстаршій доньці Оксані на той час було 29 років, найменшому синові Сашкові — виповнилося лише 3 роки. 18-ту дитину Галина народила у 46-річному віці.

Як повідомлялося в пресі у січні 1998 р., на хуторі Орлівка поблизу м. Сарни на Рівненщині живе родина залізничників Дмитра і Валентини Кушнірів, у якій чотирнадцять дітей: 8 доньок і 6 синів. 47-річний батько теж виростав у багатодітній родині, де, крім нього було ще двоє братів і троє сестер. Валентині Кушнір на той час було трохи за сорок. Її найстаршій доньці Вірі тоді виповнився 21 рік, найменшому Ростиславу — 11 місяців.

Наймолодшою прапрабабцею, ймовірно, є Катерина Анатоліївна Чирак (Каганюк), яка народилася в 1920 р.: її дочка, Марія Семенівна, народилася в 1938 р., онук Святослав Іванович — у 1956-му, правнучка Інна Святославівна — в 1977-му, а правнук Олександр Володимирович — в 1992-му. Отже, прапрабабцею Катерина Анатоліївна стала в 72 роки. В 1993 р. повідомлялося також, що на 79-му році життя прапрабабцею стала Параска Томівна Коземська з с. Надрічного Березанського району Тернопільської області.

■ *Родина Дмитра і Валентини Кушнірів з Рівненщини*

ДІТИ

Найменша маса новонародженої дитини. У 1999 р. у Львові народилася дівчинка вагою 600 г. Ще менше важила дівчинка, що народилася 1996 р. в м. Стрию Львівської області — 500 г. У материнському лоні малята перебували менше 7 місяців. Для новонароджених створили належні умови й діти вижили.

Найбільша маса новонародженої дитини. 1978 року в м. Сарнах Рівненської області в родині М. Ф. Геги народилася донька Наталя вагою 6 350 г. В 1983 р. газета "Известия" повідомляла, що в Донецьку народилася дівчинка вагою 6 700 г. Мама новонародженої — Тетяна Політуча, робітниця об'єднання "Селидіввугілля", а назвали дівчинку Вікторією. В 1989 р. С. Лебідько з Мелітополя народила сина, який важив 6 300 г. У 1988 р. харків'янка Людмила Попова народила доньку — здорову дівчинку вагою 6 300 грамів. Знаменно й те, що матері на той час виповнилося 43 роки, а донька стала її 13-ою дитиною. Мати-героїня — жінка віруюча й переривання вагітності вважає тяжким гріхом.

Діти, народжені в морській воді. В липні 1986 р. подружжя Вагрянських відпочивало поблизу Судака в Криму, очікуючи на поповнення своєї родини. Нормальні пологи відбулися під час купання в морській воді у присутності запрошеної медсестри. Дівчинці, яка народилася в екзотичних умовах, й ім'я дали екзотичне — Ея. У 1991 р. з такою ж метою до Криму приїхало подружжя Фокіних — Сергій та Олена. У прохолодній (10 градусів) воді, поблизу Симеїзу Олена народила сина Тимура, а допомагала породіллі акушерка.

Діти з пробірки. 1991 року в Києві вперше в Україні народилася дитина, зачаття якої відбулося в пробірці. Це — Катруся К., а її батьки — Валентина і Олександр, кранівниця і слюсар. У Валентини після операції залишилася лише третина одного яєчника, були вирізані маткові труби, отже, завагітніти вона не могла — таким був висновок лікарів. Але в науково-медичному центрі "Допомога в репродукції дитини" взяли у Валентини одну яйцеклітину, у її чоловіка — сперму, і здійснили запліднення у пробірці. Через деякий час зародок перенесли у матку майбутньої мами. Коли минув належний термін, Валентина народила дівчинку.

Незвичайний випадок штучного запліднення трапився в Харківському центрі лікування безпліддя в 1993 р. У 1990 р. хвору К. оперували і наслідком хірургічного втручання стало безпліддя. Мати хворої погодилася виносити дитину своєї доньки. 17 листопада 1992 р. було діагностовано вагітність терміном три тижні, яка надалі тривала нормально. 13 липня 1993 р. народилася дівчинка вагою 2700 г, зростом 49 см. Документи про народження дитини отримала генетична матір.

Найбільш іменити діти. У середньовічній Європі ознакою престижу і могутності династії була готовність інших провідних династій підтримувати зв'язки з нею через взаємні шлюби. Три доньки Ярослава Мудрого стали королевами в різних країнах. Зокрема, Анна стала дружиною французького короля Генріха I, а після його смерті управляла Францією як регентка до повноліття свого сина, короля Філіпа. Про це свідчить напис на її пам'ятнику неподалік від Парижа: "Анна руська — королева фран-

цузька". Друга дочка – Єлизавета – була одружена з норвезьким королем Геральдом Сміливим, а третя – Анастасія – з угорським королем Андрієм. Сини Ярослава Мудрого були одружені: Ізяслав – з польською княжною, Всеволод – з візантійською царівною, а Святослав – з онукою короля Генріха II. Не дивно, що історики часто називають Ярослава "тестем Європи".

Збіг днів народження. В роду мешканки Миколаєва, інженера-конструктора І. Майлиско у жінок вже трьох поколінь діти народжуються 13 червня. А в мешканки с. Курного Житомирської області три доньки святкують день народження 25 березня.

Найстаріший будинок малюка – Харківський міський будинок малюка, заснований в 1919 р. За час свого існування тут побувало понад 15 тис. дітей. Щороку сюди в середньому потрапляє 40–60 малюків.

Перший дитячий садок, ймовірно, був відкритий у Полтаві у 1839 р. За статутом він був призначений "...особливо для тих бідних дітей, котрі під час денних робіт їх батьків або родичів за необхідністю лишаючись без догляду та опікування, позбавлені способів моральної освіти і, більше того, наражаються на усі нещасні випадки, які за слабкістю сил і недосвідченістю, не в змозі ані попередити, ані передбачити і які можуть зробити усе життя їх неспроможним до будь-якої праці, перетворити у важкість батькам і суспільству". До садка приймали дітей з 3-х років, вони перебували там з 7 ранку до 8-9 вечора, отримували їжу та одяг. Утримувався садок на пожертви, доходи від концертів та вистав.

ТРІЙНЯТА

Найменша маса трійнят. У 1997 р. в Києві Жанна Савченко народила трьох дівчаток. Їх загальна маса становила 4 500 грамів. Усі почували себе добре, назвали дівчаток Вірою, Надією та Любов'ю.

Найбільша маса трійнят. В 1994 р. 20-річна Оксана Шульга з с. Миронівки на Київщині народила трійню: хлопчиків по 2 800 г і дівчинку вагою 1 800 г, тобто, загальна маса немовлят склала 7 400 г. Хлопчиків виходжували у відділенні інтенсивної терапії і постреабілітації п'ять діб, дівчинку – 11.

У 1997 р. Оксана Мамедова народила в Києві трьох хлопчиків зростом по 48 см. Немовлята народились доношеними, вагітність тривала 39 тижнів, що буває рідко – зазвичай трійнята з'являються на світ через 37 тижнів після зачаття. Маса дітей – 2 300, 2 740 та 2 800 г, тобто 7 840 г.

ЧЕТВЕРНЯТА

9 січня 2001 р. львів'янка Олена Шпагіна стала мамою чотирьох дітей. Спочатку з'явилася на світ дівчинка вагою 2,1 кг, потім двокілограмовий хлопчик, відтак ще дві "дюймовочки" – 2,2 кг і 2,05 кг. Зростом вони – від 44 до 47 см. Про подарунок долі батьки дізнались заздалегідь. Після 16-ти тижнів вагітності за її перебігом стежили у Львівській клінічній лікарні. А після двадцятого тижня довелось Олені лягти в цю лікарню для збереження вагітності. Незважаючи на тендітність майбутньої мами (її вага – 50 кг), пологи минули без ускладнень.

БЛИЗНЮКИ

Найстарші близнюки. 5 березня 1939 р. в Євпаторії у родині Кузьми Андрійовича та Марії Іванівни Медведєвих народилася трійня – доньки Світлана, Валентина і Надія. Як повідомляла преса у 1990 р., на той час в Україні не було трійнят, старших за них. Усі троє здобули освіту – середню і вищу, кожна виростила дітей і онуків.

В родині Людмили та Андрія Голубів із с. Солошин Жовківського району на Львівщині в 1997 р. народилися двійнята. У цьому не було б нічого дивного, коли б не той факт, що це вже третя пара близнюків за три роки поспіль!

Дві пари близнюків виховують Тарас і Ганна Гаращуки, які мешкають у селищі Шкло, що на Львівщині. Як повідомляла преса в 1998 р., в сім'ї двоє хлопчиків – Андрій та Миколка, яким виповнилося дев'ять років, та двоє шестирічних дівчаток – Юля і Ліля. Цікаво, що, за спостереженнями батьків, Андрійко, який народився першим у парі хлопців-близнюків, дуже схожий характером на Юлю, яка першою з'явилася на світ у парі дівчачій, натомість Ліля за вдачею – копія Миколки, який, як і вона, народився другим.

Весілля близнюків. Василь і Пилип Синельникови настільки подібні, що їх не легко розрізнити навіть рідному батькові. Цікаво й те, що вони не лише народились в один день, а й працювати на заводі почали також в один день і так само "синхронно" одружилися. Обраницями хлопців стали Оля та Люба Черникови – також близнята! Таке незвичайне народження двох незвичайних родин було зареєстровано в Харкові 1969 року.

В с. Підвиноградові Виноградівського району на Закарпатті двійнята Магдалина та Анна Кедик, схожі, як дві краплі води, у 1992 р. вийшли заміж за близнят Юрія та Віктора Сорокіних.

"Столиця" близнюків. Цей незвичайний феномен почався 1988 р. в с. Велика Копаня Виноградівського району на Закарпатті. В родині Петровців охрестили разом хлопчика і дівчинку, схожих як дві краплі води. Наступного року сини-близнюки народилися у Павлюхів, а доньки – у Кішів. Згодом дівчатка-двійнята з'явилися у сім'ї Чонків. Протягом наступних років близнюки, немов на замовлення, народжувалися у родинах Сакалошів, Липеїв (дівчата) та Федораничів (син і донька), в сім'ї Сочків та Чорбів. А в останній рік другого тисячоліття з'явилися на світ ще дві пари близнюків – братики Фогораші та братик і сестра Поп. За останні

десять років у Великій Копані народилося одинадцять пар близнюків.

Найдовша розлука близнюків. Через 46 років зустрілися Валентина і Олена Кравченко. Вони настільки схожі, що їх постійно плутають знайомі і навіть родичі. У грудні 1941 р. з поїзда, що прямував із Кіровограда, зняли жінку в передпологовому стані. Її відвезли до Запорізького пологового будинку, де з'явилося на світ двійко здорових дівчаток-близнят. Їхня мама, на жаль, померла. Спочатку одну, а потім другу сестру вдочерили хороші люди, але близнята були приречені на довгу розлуку. Дізнавшись про сторію свого походження вже в солідному віці, Валентина — директор однієї з Запорізьких шкіл-гімназій — одразу розпочала шукати сестру, залучивши до цієї справи своїх друзів і знайомих. Зрештою, Олену вдалося знайти аж у далекому селищі Пангади, що на півночі Росії, поблизу Уренгоя. Сестри почали листуватись, а згодом — і зустрілися (на початку 1999 р.).

БАТЬКИ І ДІТИ

Людина, яка усиновила найбільше дітей. Олександра Авраамівна Деревська, мешканка с. Ромни Сумської області, стала матір'ю 48 дітей різних національностей: 17 дівчаток і 31 хлопця. Народилась ця жінка у 1902 р., в період між двома війнами стала названою матір'ю для 14 дітей. Пізніше всиновила ще 34. Одночасно до школи ходили 22–25 її дітей. Померла О. Деревська у 1959 р.

Найбільший сімейний дитячий будинок. У 1992 р. повідомлялося, що киянка Ніна Морозан взяла з дитячого будинку одразу шістьох дітей. Дев'ятьох хлопчиків і дівчаток, покинутих батьками, взяли на виховання в 1988 р. львів'яни Алла і Мирослав Мисяки. Вони створили один з найперших в Україні сімейних дитячих будинків. У 1997 р. повідомлялося, що в смт. Ковшарівка Куп'янського району Харківської області живе родина Мажарових, в якій всього 17 дітей. Подружжя — Віктор, ливарник, і Ольга, домогосподарка, — не поділяє дітей на своїх і на тих, кого добровільно взяли на виховання з дитячого будинку. У тому ж році преса писала про Миколу і Тамару Май з смт. Коротич поблизу Харкова. Крім своїх сімох дітей, вони взяли на виховання з інтернату ще 13 малят. Коли родина вирушає на дачу, у сімейному мікроавтобусі вмощуються 22 особи!

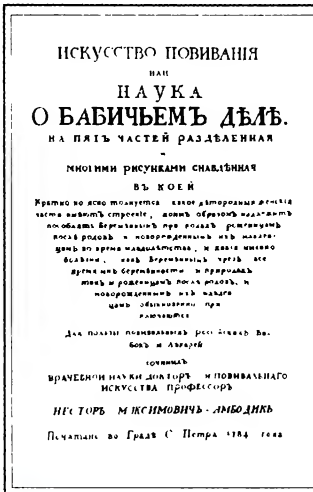

ИСКУССТВО ПОВИВАНІЯ

или

НАУКА

О БАБИЧЬЕМЪ ДѢЛѢ.

НА ПЯТЬ ЧАСТЕЙ РАЗДѢЛЕННАЯ

И

МНОГИМИ РИСУНКАМИ СНАБДѢННАЯ

ВЪ КОЕЙ

Кратко но ясно толкуется какое детородныя женския части имеютъ строеніе, коимъ образомъ надлежитъ [illegible]

Для пользы повивальныхъ россійскихъ бабокъ и лекарей

сочинилъ

ВРАЧЕБНОЙ НАУКИ ДОКТОРЪ И ПОВИВАЛЬНАГО ИСКУССТВА ПРОФЕССОРЪ

НЕСТОРЪ МАКСИМОВИЧЪ-АМБОДИКЪ

Печатано во Градѣ С. Петра 1784 года

***Перший вітчизняний підручник** з акушерства під назвою "Искусство повиванія, или наука о бабичьем деле" написав й видав у 1784 р. вчений-енциклопедист, один з основоположників наукового акушерства Н. М. Амбодик-Максимович (1744–1812).*

АКУШЕРСТВО

Перші акушерські клініки були відкриті при університетах у Харкові (1829 р.) та Києві (1844 р).

Перший пологовий будинок. У 1804 р. в Полтаві відкрився пологовий будинок, який, мабуть, був першим в Україні.

Перший інститут охорони материнства і дитинства було створено 1923 р. у Харкові. В 1928 р. такі інститути відкрито у Києві, Одесі, Дніпропетровську.

***"Потрійне весілля".** Три брати — Володимир, Іван та Ігор Цихоцькі одружилися з трьома сестрами — Вірою, Надією та Любов'ю Курей. Усі вони народилися і виросли в с. Лопушні на Івано-Франківщині. Перше весілля (Ігор і Віра) справили у 1981 р., наступне (Володимир і Надія) — в 1984 р., а останнє (Іван і Любов) — у 1988 р.*

ІМЕНА ТА ПРІЗВИЩА

ІМЕНА

Найдавніші імена людей, засвідчені літописами, грамотами та іншими документами, походять з дохристиянських часів. Вони давалися за фізичними або моральними рисами людей, що проявлялися за різних обставин їхнього життя. Наприклад, довгоочікуваного сина називали Ждан, небажаного — Неждан, Нечай. Єдиний син діставав ім'я Одинець, третього сина називали Третяком. Імена з негативним емоційним забарвленням виконували функції оберегів: за уявленнями наших пращурів, погані імена — Горе, Захворай — захищали дітей від злих сил.

Імена-архаїзми. Коли десь доведеться прочитати імена Ареакій, Варахій, Ґвідон, Десидерій, Ізмарагд, Рипсилія, Перипетуя чи Марадота, то ми кажемо: "Які дивні імена були у ті часи!" Але антропоніми Іван та Марія — такі ж давні, як, скажімо, Ґвідон, однак ми їх щодня промовляємо і чуємо, тому й не зважаємо на їхню давність. Лінгвісти стверджують, що коли ім'я не вживається понад 50 років, то воно починає сприйматись як застаріле, коли ж ним не користувалися 100 років — поступово перетворюється на архаїзм. Наприклад, жіночі імена Хима, Вівдя, Текля в минулому столітті були поширеними іменами українських селянок. Але сьогодні вони сприймаються як безнадійно застарілі.

Найпоширеніше чоловіче ім'я в Україні — Іван. Лише в буковинських говорах зафіксовано понад сто розмовно-побутових варіантів цього імені.

Найпоширеніше жіноче ім'я в Україні — Ганна, яке має найбільше розмовно-побутових варіантів, а також чимало скорочених, здрібніло-пестливих або згрубіло-зневажливих форм: Ганя, Ганця, Анюта, Нюра, Нюся, Галя. Лише у Закарпатті це ім'я має 70 варіантів, серед яких: Аннуца, Анда, Анцина, Ганизя, Ганішка, Ганьча, Низя, Онизя, Онуша.

Найпопулярніші імена новонароджених. За статистичними даними, у Львові упродовж 1993 р. зареєстровано 8 451 народження немовляти. Серед новонароджених хлопців найбільш популярними були такі імена: Андрій (316), Роман (278), Юрій (248), Володимир (240), Олег (220). Дещо менше було Ігорів, Назарів, Богданів, Олександрів, Тарасів. Серед дівчаток у 1993 р. найчастіше траплялися імена Ірина (так нарекли 271 дівчинку), Юлія (253), Наталія (251), Христина (239), Ольга (206). 125 дівчаток отримали подвійні імена. До певної міри ці статистичні дані, попри своєрідність історичних і суспільних традицій регіону, відзеркалюють загальну статистику по Україні.

Найдовші імена

Серед чоловічих імен, що увійшли до "Словника власних імен людей", найдовшими є Аполлінарій, Максиміліан та Пантелеймон (11 літер). Стільки ж мають і два жіночих імені: Аполлінарія та Дзвенислава.

Якщо йдеться про подвійні імена, то слід зауважити, що здавна їх давали переважно священики Української греко-католицької церкви дітям заможних батьків. Науковець В. Никонов, переглянувши архіви метрик кількох греко-католицьких храмів у Львові за 60-ті роки XIX ст., з'ясував, що в соборі св. Юра 13% дівчаток одержали подвійні імена — Марія-Анна, Марія-Матильда і т. п.

Подвійне ім'я було й у Богдана Хмельницького. Історик І. Крип'якевич, спираючись на різні документи, свідчив: "Ім'я Хмельницького — Богдан — було народною формою церковного імені Теодор; Хмельницький був іменинником 27 грудня, в день Теодора Начертаного. Духовенство, а також і козацька старшина в урочистій обстановці називали Хмельницького Зиновієм. Мабуть, це було його друге ім'я, як бувало у ті часи, але сам Хмельницький ніколи не підписувався Зиновій, а лише Богдан".

Серед відомих діячів української культури подвійне ім'я мав поет Богдан-Ігор Антонич.

Якщо ж йдеться про потрійні імена, то слід звернутися до дослідження згадуваного вище В. Никонова, який знайшов у книгах собору св. Юра у Львові жіночі імена Марія-Софія-Кароліна, а також Юліана-Маріанна-Антоніна — тобто 22 літери!

Найкоротші імена. Хоч і були в календарях, але не стали поширеними серед українців імена Ів, Ор. З антропонімів, що побутують сьогодні, найкоротшими є Ян та Ія.

Найбільш незвичайні імена. В календарях 20-х років минулого століття вміщені імена, які сьогодні, можна сказати, є дзеркалом тієї дивовижної епохи і промовляють самі за себе: Марксина, Марксіана, Енгельсина, Леніна, Жореса, Марата, Лассаліна, Будьона, Плехан, Луначар. Революція і громадянська війна, класові бої і лозунги тих років викликали появу таких імен, як Револа, Комісара, Партія, Декрета, Агіта, Барикада, Трибун, Ідея, Пролетар, Мир, Протест, Правдина, Федерата, Соціал, Воля, Свобода та ін. Новонароджених мешканців новонародженої країни називали найгучнішими, найурочистішими іменами: Ідеалом, Ерою, Генієм, а ще — Металіною і

Молотом, Гігантом і Сателіткою, Хімізацією і Електрифікацією. У цей час в мові починають активізуватися словоскладання і основоскладання. Відтак з'явилися такі імена, як Пролеткульта, Профінтерна, Комунера, Ревком, Донбас, Даздраперма("Да здравствует Первое Мая"), та імена-скорочення, частина яких збігається написанням і звучанням із традиційними іменами, але має нове значення: зокрема, Гертруда розшифровувалася як "героиня труда", східне ім'я Кім – як "Комуністичний інтернаціонал молоді", німецьке ім'я Марлен – як "Маркс Ленін". На одному з львівських підприємств тривалий час працював чоловік на ім'я Вілорік (абревіатура від слів "Владимир Ильич Ленин, Октябрьская революция и коммунизм"). Слід зауважити, що деякі з нових імен згодом сприймалися як образливі: Трактор, Молот, Міліція, Ембріон, Амністія...

Найбільш незвичайного перетворення зазнали імена Інна та Римма. Імена ці чоловічі: у святцях йшлося про трьох скіфів Інну, Пинну та Римму, які були страчені як християни у I ст. н. е. на Нижньому Дунаї. Православна церква поминала їх 20 січня та 20 липня (за старим стилем). Можна лише здогадуватися, як сталася помилка. Либонь, принесли якогось дня хрестити дівчинку, а священик або диякон подивився поспіхом – яку святку читати, побачив імена із закінченням на -а і прийняв їх за жіночі.

Найпопулярніші імена одного родоводу. Михайло Михайлович Шундрій, голова сільради у с. Ломачинцях Сокирянського району Чернівецької області, дослідив за церковними та метричними книгами свій родовід з 1700 р. У довжелезному списку імен своїх предків він підрахував частоту вживання імен. Найбільше, звичайно, Іванів – у старовинному селянському роді їх було тридцятеро. Трохи менше – по 28 – Михайлів і Василів. Далі йдуть Пилипи, Лук'яни, Єфреми, четверо Софронів, троє Євстафіїв і Дументіїв, по двоє Гаврилів, Пантелеймонів і Аксентіїв і по одному Вікулі, Міліяну, Кіндрату. Жіночі святці, безумовно, очолює Марія: 41 жінка родини Шундріїв мала це ім'я. За Маріями йдуть Ганни, Олександри, Явдохи, Килини... Маринами охрестили двох, а ще було по одній Стефанії, Уляні, Соломії, Харитині, Софронії, Теклі та Мокрині.

ПО БАТЬКОВІ

Найдавніші імена по батькові. Колись люди обходилися лише особовими іменами, але з часом виникла необхідність доповнювати ці імена, щоб краще враховувати населення міст і сіл, а також розрізняти окремих людей. Календарні імена часто повторювалися, тому для розрізнення тезок почали вживати імена батьків. Уже в Іпатіївському списку "Повісті минулих літ", створеному в Україні на початку XV ст., видно, як відбувались пошуки відповідних мовних форм для такого розрізнення руських князів, бояр, воєначальників. У літописі згадуються, наприклад, "князь Володимеръ Святославичь", "внук Всеволожь", "правнук Олеговъ", "праправнук Олеговъ", "правнук Святославль".

ПРІЗВИЩА

Найдавніші прізвища. У документах XI–XIV ст. зустрічаються антропоніми, дуже схожі на сучасні прізвища. Так, у літописі за 1068 р. хроніст згадує тисяцького Коснячка, за 1071 р. – воєводу Яна Вишатича, за 1113 р. – тисяцького Івана Чудиновича. Але з документів не можна встановити, чи передавалися ці найменування нащадкам, чи стосувалися лише конкретної людини (тобто були прізвиськами).

Найдавніші прізвища, близькі за значенням до сучасних, зафіксовані в українських пам'ятках ділової мови – грамотах XIV–XV ст. У цих документах згадуються князь Іван Васильович Чорторийський, пан Іван Чорний, пан Волчко Рогатинський. Характерно, що все це прізвища людей, котрі належали до тодішньої суспільної верхівки,– князів, магнатів, власників великих земельних маєтків. Чому саме в них з'явилися прізвища? Ці люди купували і продавали свої села та інші маєтності, заповідали їх у спадок дітям, родичам. Юридичні дії потребували оформлення відповідними документами. А для дітей чи внуків було вигідно, щоб гучне прізвище свідчило про те, що вони є нащадками і спадкоємцями славного предка.

Найдавніші прізвища з-поміж розповсюджених нині. В Україні протягом XVI–XVII ст. родові прізвища закріпилися серед більшості жителів міст – так з'явилися Крамарі, Пекарі, Миняйли, Колесники, Бондарі та ін. У селян прізвища з'явилися пізніше, наприкінці XVIII ст., коли було скасовано гетьманство (1764 р.), і повністю ліквідовані рештки давнього суспільно-політичного ладу (1781 р.). Була запроваджена обов'язкова військова служба і новобранців записували, вказуючи прізвище. Найчастіше ним ставало давнє "вуличне" прізвисько. Якщо ж воно було аж надто "вуличним", то рекрута записували за батьковим ім'ям (наприклад, замість "Олексій, Степанів син, Голопупенко" писали "Олексій, Степанів син, Степанов"). Один із дослідників писав, що "рекрутська устава за тих часів мала таке велике значення для нижчих класів людності й цілої системи управління, що могла діяти на народну ономастику й поза сферою військової служби".

Найчисленніша група серед українських прізвищ – ті, що утворилися від власних імен. Найпоширенішим було ім'я Іван, від нього виникло близько 130 прізвищ: Іванів, Іванків, Іванців, Івасів, Іваненко... Більше півсотні прізвищ походять від таких імен, як Григір, Михайло, Семен, Степан, Федір, Яків.

Найдовше прізвище. Прізвища, що складаються із 14-15 літер, — не рідкість. А ось український живописець, народний художник України А. М. Константинопольський (нар. 1923 р.) має прізвище із 20 літер!

Найдовші подвійні прізвища. Якщо йдеться про складні прізвища, утворені з двох, то слід зазначити, що приєднання одного прізвища до іншого у давні часи дозволялося лише особам, які належали до потомствених дворян, за великі заслуги перед державою та в деяких інших випадках. Так, прізвище Муравйов-Апостол, що належало братам-декабристам Сергію та Матвієві, виникло, коли один із членів родини Муравйових одружився з єдиною спадкоємицею нащадків українського гетьмана Д. П. Апостола, видатного представника козацької старшини. Чоловіча лінія роду Апостолів на той час уже припинилася, тому й дозволено було дівчині приєднати своє прізвище до прізвища її чоловіка.

Прізвища, що складалися з 22 літер, мали український лікар, академік Петербурзької АН Павло Парфенійович Заблоцький-Десятовський (1814—1882), російський статистик Олександр Петрович Рославський-Петровський (1816—1872), який народився поблизу Чернігова й деякий час був професором Харківського університету, та український юрист, професор Київського університету Олександр Васильович Романович-Славатинський (1832—1910).

23 літери було у прізвищі відомої актриси і співачки кінця XIX—початку XX ст. С. В. Андрієвської-Суходольської, яка виступала у багатьох театральних трупах.

Прізвище з 24 літер мав український церковно-освітній діяч, письменник і друкар Кирило Транквіліон-Ставровецький.

Проте "абсолютний рекорд", ймовірно, належить поліглотові і публіцисту, лауреатові Державної премії ім. Т. Шевченка в галузі науки і техніки Юрієві Олександровичу Краковецькому-Кочержинському (нар. 1924). Його прізвище складається аж із 25 літер!

Найдовші потрійні прізвища. У старовину серед аристократів були й такі, що різними махінаціями додавали собі ще й третє прізвище. Український науковець А. П. Коваль наводить в одному із своїх досліджень такі прізвища: Глєбов-Стрешнєв-Шаховський (24 літери) і навіть Оболенський-Нелединський-Мелецький (32 літери)!

Що ж до людей відомих, то слід згадати українського і білоруського мандрівного друкаря, письменника-полеміста й перекладача на ім'я Павло Домжив-Люткович-Телиця (бл. 1570, ймовірно, Львівщина — 1634, побл. м. Рівного). 20 літер!

Прізвище з чотирьох частин. У міжнародному науково-художньому журналі "Collegium" (Київ) 1994 року була опублікована стаття "Про Леоніда Семенова", автор якої — В. Д. Семенова-Тянь-Шанська-Болдирєва.

Найкоротші прізвища. В "Довіднику українських прізвищ" вміщено словничок, в якому зібрано близько 4 000 прізвищ. І хоча цей словничок досить специфічний і містить лише ті прізвища, у написанні, відмінюванні й наголошенні яких можуть виникати труднощі, проте по ньому можна деякою мірою зорієнтуватись. Отже, серед поданих тут прізвищ найкоротшим є Юр. Прізвища Уль і Юнь мають по три літери. Принагідно згадаємо досить поширені прізвища Ус та Ге. Останнє, зокрема, мав український письменник, актор і режисер І. М. Ге (1841—1893). Якщо йдеться про відомих людей, то слід згадати і Л. М. Ро (1883—1957), плодоводаселекціонера, який працював у дослідних установах Умані, Полтави, Сімферополя, вивів низку сортів яблунь і груш, що увійшли до стандартного асортименту плодових культур України.

Альфа і Омега. Аналіз телефонних довідників кількох великих міст України свідчить про те, що "абсолютно першим" серед прізвищ мешканців нашої країни є прізвище Аабль, а завершує їх перелік — Ящун.

СПІЛКУВАННЯ

Найдавніша клятва. В античному відділі Херсонеського музею експонується плита з білого мармуру, на якій 2,5 тис. років тому була написана урочиста клятва міщан: "Клянусь Зевсом, Геєю, Геліосом, богами й богинями олімпійськими і героями, що володіють полісом, хором і укріпленими пунктами херсонесців... Я не зраджу ані Херсонесу, ані Керкінітиди, ані Колос-Лімена, ані інших укріплених пунктів, ані решти території, якою херсонесці правили або правлять, не дам нічого, нікому — ні еллінові, ні варвару, але буду оберігати усе це для херсонеського народу".

Найдавніша промова. Численні деталі, на думку спеціалістів, свідчать про те, що "Слово о полку Ігоревім" було справді живим словом, звернутим безпосередньо до слухачів. Ця промова-заклик була наперед обдуманим і написаним твором, який було виголошено, ймовірно, на з'їзді князів у Києві (1158 р.) у присутності самого Ігоря Святославича, який приїхав просити допомоги у боротьбі проти хана Кончака. І хоча за "Словом" — а вголос його можна прочитати за 40—50 хвилин — закріпилося жанрове найменування "поема", проте точніше було б назвати його пам'яткою політичного красномовства.

Найдовший живий "ланцюг". 22 січня 1991 р. з нагоди 71-ї річниці проголошення Акту злуки УНР та ЗУНР Львів, Київ та Івано-Франківськ поєднав людський "ланцюг", у якому взяли участь 3 млн. людей.

Візитка з найдовшим текстом. В 1898 р. газета "Кур'єр Львовскі" повідомила про нову "моду" серед впливових мешканців міста — подавати у візитках якомога більше титулів, звань, посад тощо. Наводився текст однієї візитної картки, що складався з 234 літер!

ПОШТА І ЗВ'ЯЗОК

Найдавніші згадки про пересилання вістей на території України належать до I тисячоліття до н. е. Грецькі історики згадують про передачу повідомлень у народів, які жили у Причорномор'ї, — скіфів та сарматів.

Перший поштовий зв'язок за допомогою транспорту. У 1775 р. було організовано регулярну поштово-пасажирську лінію Львів—Бєльсько—Моравія—Відень, якою курсували диліжанси. Відстань від Львова до Відня долали за 4 доби й 10 годин.

Перший поштовий зв'язок морем. У травні 1857 р. відкрилися регулярні рейси між портами на Чорному морі, що належали Росії. Вони були організовані акціонерним "Російським товариством пароплавства і торгівлі", яке за узгодженням з Поштовим департаментом взяло на себе перевезення поштової кореспонденції. У грудні того ж року партнери уклали особливу угоду про перевезення "між російськими портовими містами" на пароплавах товариства звичайної кореспонденції, яка після обробки за поштовими правилами здавалася за реєстром капітанові пароплава або його помічнику "у спеціальних торбах або чемоданах, для кожного порту окремо".

Перший поштовий зв'язок залізницею. 1869 року в Російській імперії було засноване спеціальне Управління перевезення пошти залізницями. Залізничні поштові відділення діяли, головним чином, на кінцевих станціях поштових маршрутів та в поштових вагонах. Загалом існувало дев'ять таких відділів, з яких два було на території сучасної України — в Києві та Одесі.

Перший поштовий залізничний вагон. В 1900 р. почав курсувати поштовий залізничний вагон №17/18 Москва — Київ.

Перша поштова авіалінія відкрилася у березні 1918 р. за маршрутом Відень—Краків—Львів—Київ. Перевозилась, насамперед, військова та дипломатична пошта. Відстань у 1200 км пілоти долали щодня в обох напрямках. Авіалінія припинила існування у жовтні того ж року.

Пошти

Найдавніша згадка про поштову станцію. Джованні дель Плано Карпіні, який у 1245—1247 рр. побував на землях Київської Русі, загарбаних монголо-татарами, згадує у книжці "Історія Моголів", що за 120 верст від Києва, у Каневі, був татарський поштовий стан, начальник якого надав йому коней з провідником до наступного яму.

Найдавніша пошта на території України була відкрита на початку XVII ст. у Львові італійцем Монтелупі.

Перша пошта на території Східної України була заснована у Путивлі, (нині Сумської області) у 1658—1659 рр. В усі міста від Москви до Путивля тоді було надіслано царський указ про організацію швидкої "гоньби", тобто кур'єрської служби з людьми на конях, призначеної для "швидкого одержання в столиці вістей з полків і українських міст". У 1669 р. засновано першу поштову лінію в Україні, яка з'єднала Путивль з Києвом через Батурин і Ніжин. Від Путивля до Києва листи приходили за 31 годину.

Найдавніший поштовий довідник. 1784 року у Львові, в друкарні Піллера було видано довідник "Nowa pocztarska paka

listów...". На 17 сторінках містилися зразки листів, маршрути поштових трактів, розклад руху поштових диліжансів зі Львова.

Найдавніша з існуючих пошт. На це звання може претендувати поштамт у Чернівцях, споруджений в 1856 р. Поважний вік мають також поштамт в Одесі, який було відкрито в 1898 р., та поштамт в Дніпропетровську, збудований в 1906 р.

Листоноші

Найдавніша літописна згадка про посланця. Як свідчить стародавній київський літопис, "...влітку 885 р. послав давньоруський князь Олег до радимичів, запитуючи: "Кому даєте данину?". Вони ж відповідали: "Хозарам". І сказав Олег: "Не давайте хозарам, але платіть мені". На думку сучасних дослідників, характер запитання і відповіді свідчить про те, що в Олега були спеціальні посланці для переговорів з іншими племенами.

Перші листоноші, імена яких збереглися в історії. Документ, виданий львівському купцеві Бандінеллі, який на початку XVII ст. мав пошту у Львові, містить імена деяких листонош, які працювали під керівництвом поштмейстера: Варфоломей Ломинога, Мартин Капуста, Андрій Опришко та ін. Раз на тиждень, щосуботи, вони вирушали пішки за різними маршрутами, долаючи 30 км на день.

Пам'ятний знак на честь листоноші. В смт. Тур'ї Ремети на Закарпатті на фасаді церкви в 1838 р. встановлений знак на честь одного з перших листонош Закарпаття. На барельєфі, відлитому з чавуну, зображений молодий верховинець у святковому одязі, через його плече перекинута палиця з поштовим мішком. Під фігурою — напис: "В пам'ять приязности, тверезности, честности й послушности посла Федора Фекета".

Листи

Найдавніший лист, що дійшов до нашого часу. У IV столітті до н. е. було написано листа, що його нещодавно знайшли місцеві хлопчаки у с. Козирка Очаківського району Миколаївської області на березі Південно-Бузького лиману, тобто в околицях стародавньої Ольвії. На думку вчених, ця, подекуди вкрита окисом, свинцева пластинка із загадковими знаками — приватне послання, написане іонійським діалектом. Таких листів доби Олександра Македонського в світі відомо лише декілька.

Найстаровиннішими з-поміж давньоруських листів, що дійшли до нас, є два послання, написані ігуменом Києво-Печерського монастиря преподобним Феодосієм Печерським (близько 1036—1074) до князя Ізяслава Ярославича (1024—1078). Одне з них — відповідь на питання князя, чи можна колоти тварин в неділю та про піст у середу і п'ятницю, а друге — повчання про те, як православний християнин повинен ставитися до латинської, тобто католицької віри. Як і більшість пам'яток давньоруської писемності, ці послання в автографах не збереглися. Найстаріший за часом рукопис, у складі якого дійшли до нас обидва твори — це так званий Панасіївський збірник кінця XIV — початку XV ст., який належав, ймовірно, ігумену Троїце-Сергіївської лаври Панасію Ярославу.

Найдавніший руський лист, автограф якого зберігся, — це старовинна берестяна грамота, знайдена під час розкопок княжого міста Звенигорода на Львівщині в 1988 р. Текст написаний на березовій корі, свідчить про те, що у XII ст. у Звенигороді жив-був чоловік на ім'я Нежнич, який заборгував якомусь Говенові 60 кун. Цю суму, що приблизно дорівнювала 600 г срібла, Нежнич мав сплатити Говенові, мабуть, за перевезення човнами якогось вантажу. Є підстави припускати, що Нежнич був звенигородським купцем, який відправляв товари, натомість Говен був, напевно, власником човнів і здійснював перевезення товарів у кредит. Але, очевидно, човняр помер, а відтак борг від Нежнича хотіла одержати Говенова дружина, яка доручила зробити це якомусь Луці. Деякі фактичні подробиці дають змогу уточнити приблизну дату написання грамоти: 1110—1124 рр.

Найдовший лист. Цей "рекорд", ймовірно, належить українському письменникові Осипу Маковею. Кохана дівчина попросила його написати любовного листа на тридцяти метрах паперу. Відтак у призначений день Маковей приніс у коробці листа, написаного вздовж телеграфної стрічки. Письменник служив тоді в Заліщиках на Тернопільщині, на військовому телеграфі, тому-то написати такого довжелезного листа не становило для нього великих труднощів. Пізніше цей факт

■ ***П'ять перших українських поштових марок*** *— з'явилися 18 липня 1918 р. Їх випустило Міністерство пошти і телеграфу Центральної Ради УНР. Номінал марок — 10, 20, 30, 40 та 50 шагів. Художник перших двох марок — А. Середа, три інших виконані за ескізами Г. Нарбута. На марці №1 (номіналом 10 шагів) зображений державний символ — тризуб, над яким — напис "Українська народня республіка".*

став сімейною легендою: дружина письменника берегла оту знамениту телеграфну стрічку і любила при нагоді оповісти її історію, демонструючи при цьому й самого листа.

Листи просто з неба. Під час осінніх робіт на колгоспному полі мешканці с. Підлозці на Рівненщині знайшли гумову кулю із запискою іноземною мовою, яку прочитав вчитель місцевої школи М. Йосенко. "Хто знайде цю кулю і захоче познайомитись, прошу написати за адресою...", – і далі була вказана адреса селища в Австрії. Вчитель скористався запрошенням, відтак зав'язалось листування з родиною одного австрійського школяра, який захоплюється запуском повітряних куль. Наступного, 1990-го р. український вчитель побував у гостях в Австрії.

Подібний випадок стався на початку 1992 р., коли над с. Старі Бросківці в Чернівецькій області раптом з'явилися незвичайні кольорові кулі. Торкнувшись землі, вони луснули і з них випали вкриті прозорою плівкою картки. Виявилось, що "пошта" прилетіла зі Швейцарії, де існує звичай: у день весілля наречені запускають кулі зі своїми візитками. А той, хто знайде листа і відішле назад, стає другом родини. Так і здружились родини швейцарського фермера А. Штефана й українських селян Вельничуків.

Найбільша кількість листів, написаних однією людиною. Якщо йдеться про опубліковані листи, то тут першість, ймовірно, належить українському письменнику, вченому і громадському діячеві І. Я. Франку. У 50-томному зібранні його творів епістолярна спадщина складається з трьох томів і містить 1036 листів до різних адресатів, найцікавіших з історично-літературної, культурної та громадської точок зору.

Найбільша кількість листів, написаних до одного адресата. Про обсяг величезної епістолярної спадщини, адресованої до відомого вченого і громадського діяча другої половини XIX – початку XX ст. Федора Кіндратовича Вовка (1847–1918) свідчить той факт, що лише відомих листів до нього, які зберігаються в архівах України, налічується понад 5 700. У нього були сотні кореспондентів: політичні й громадські діячі, вчені, митці, письменники. Найбільше – 4 480 листів – перебуває в особистому фонді Ф. К. Вовка в архіві Інституту археології НАН України. Тут зберігаються листи від 755 кореспондентів, серед яких М. Грушевський, І. Франко, М. Коцюбинський та інші.

Найшвидший лист. Щодо поштових відправлень минулого, то зберігся конверт з печатками, які свідчать про те, що лист відправлено 15 березня 1861 р. зі Львова, а наступного дня, тобто 16 березня, він був уже в адресата в Устшикі Дольні (тепер Польща), тобто за добу послання подолало відстань у 160 км.

Найповільніший лист

Лист, надісланий з м. Макіївки Донецької області 20 липня 1981 р., одержали в селі Чернянка Бєлгородської області 27 січня 1990 р., тобто майже через 9 років.

У 1898 р. газета "Кур'єр Львовскі" повідомила про те, що жителька Галичини, панна Роттермунд, одержала листа від своєї подруги молодості пані Подманітської з Угорщини. Лист був якимсь дивним – в ньому йшлося про знайомих і родичів, з яких багатьох вже не було в живих. Придивившись уважніше до конверта і штемпеля, Роттермунд з'ясувала, що лист було відправлено з Угорщини ще в 1864 р., потім він десь загубився, але, врешті-решт, потрапив до адресата, правда...аж через 34 роки.

Найбільш звивистий шлях листа. З Москви до Лубен на Полтавщині, на адресу тутешньої мешканки Л. Бай було відправлено листа зі штемпелем "11.03.92, Москва, поштамт, 9 цех". Московські поштарі спочатку переслали листа до Ташкента, де колеги з поштового відомства поставили штемпель "19.03.92" і відіслали до Харкова. До Харкова лист потрапив 23 березня 1992 р., а наприкінці місяця нарешті, надійшов до Лубен.

Рік найінтенсивнішого листування. У 1982 р. в Україні було досягнуто рекордного показника – відправлено 1 781 000 000 листів! Дещо менше листувалися люди в 1981 р. (1 779 млн.) та 1980 р. (1 769 млн.).

Марки

Найбільш рідкісні марки, причетні до України. Ними колекціонери вважають 12 марок Австрії з друкарським наддруком чорною фарбою першого Станіславівського випуску 1919 р. На марці номіналом 3 геллери – наддрук "3 шаги", на марці у 5 геллерів – "5 шагів" і т.д. Зараз відомі лише 6–10 примірників кожного з цих знаків поштової оплати.

Перша марка після проголошення незалежності України з'явилася в обігу 1 березня 1992 р. Вона присвячена 500-річчю українського козацтва. Друга марка, присвячена 100-річчю першого поселення українців в Канаді, з'явилася 11 березня. Автор обох марок – художник О. Івахненко.

Перша серія. У червні 1923 р. пошта УРСР видала єдину серію з чотирьох марок з написом "Пошта УРСР – допомога голодуючим". Усі марки беззубцеві, створені за ескізами художників А. Маренкова та П. Порай-Кошиця. Тиражі – від 0,85 до 1 млн. примірників.

Марка, видана найбільшим тиражем. Одна з марок серії, виданої в 1992 р. (малюнок Г. Нарбута – алегорія "Молода Україна"), була надрукована тиражем 40 млн. примірників. Номінал цієї марки – 50 коп.

Перший український блок з'явився у серпні 1992 р. Його номінальна вартість — 2 крб. Він був випущений на честь 25-річчя Спілки філателістів України і присвячений першій національній філателістичній виставці в Івано-Франківську. Розмір — 91х72 мм. Художник Л. Корень. Тираж — 1 млн. прим.

Перші марки авіапошти, причетні до нашої держави, випущені в 1918 р. з початком авіапоштового сполучення Відень—Краків—Львів—Київ. На марках з гербом Австро-Угорської монархії було зроблено наддрук "Flugpost" ("Повітряна пошта") і позначено новий номінал у кронах. У середині 1918 р. монархія впала, доставка авіапошти теж припинилася, тоді ж була й вилучена з обігу марка.

Найдавніше філателістичне видання. Перші об'єднання колекціонерів марок існували в Україні вже наприкінці минулого століття. В 1896—1901 рр. в Києві почав видаватися перший на той час в Російській імперії філателістичний журнал "Марки".

Перший каталог поштових марок. У 1901 р. київська фірма А. Соколь випустила складений братами Адельгейм "Первый российский описательный и иллюстративный каталог почтовых марок с 2000 рисунков", що містив "усі поштові марки, видані з дня випуску перших марок до цього року, тобто в 1840—1900", з додатком філателістичного словника.

Перша національна філателістична виставка "Україна-92" відбулася в Івано-Франківську. На ній експонувалися різномантні знаки поштової оплати: марки, конверти, поштові листівки з колекцій ентузіастів Києва, Харкова, Львова, Одеси. Золоту медаль було вручено Анатолію Задорожному за збірку "Пошта Східної Галичини" (1759—1990 рр.).

Перші поштові марки, що мають причетність до нашої держави. *Ними вважаються знаки 43 земських управ, які були в обігу у 1866—1916 рр. і формально належали російській імперії, але функціонували на теренах України. Отож, є всі підстави вважати їх попередниками українських державних поштових марок.*

Листівки

Перші ілюстровані листівки. У 1896 р. в обігу з'явилася кольорова поштова листівка "Поклон з Києва", випущена місцевою друкарнею Петра Барського. На її звороті було вміщено монтаж малюнків, що зображують пам'ятник князю Володимиру, собор Києво-Печерської лаври, ланцюговий міст через Дніпро тощо.

Найдавніші листівки, що збереглися. Як зазначає відомий колекціонер І. В. Бугаєвич, у його колекції є листівки, датовані 1897 роком. На них можна побачити краєвиди Чернівців. В 1899 р. в Чернівцях вийшло кілька листівок із зображенням буковинських селян.

Найбільша серія листівок. В 1900—1915 роках в Києві видавництво "Рассвет" видало серію — 350 листівок із портретами класиків української літератури: Т. Г. Шевченка, І. П. Котляревського, І. Я. Франка, Лесі Українки та ін. На листівках цієї серії зазначено, що весь зиск від продажу передається на спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченку в Києві.

Конверти

Перший надрукований конверт пошти України з'явився у 1992 р.: "Севастополь. Пам'ятник затопленим кораблям" у комплекті з художньою немаркованою листівкою.

Штемпелі

Найдавніший штемпель. Після поштової реформи 1781 р. замість ямських станів були створені кінно-поштові станції. Спочатку через незначний обсяг кореспонденції при реєстрації листів чиновники власноруч підписували конверти чорнилом, але у 1858 р., за наказом №157 Головного Управління пошт, були запроваджені штемпелі. У приватній колекції А. Ільштейна є лист, відправлений зі станції Клевань Волинської губернії (нині Рівненської області) до Санкт-Петербурга 3 лютого 1874 р. Марка погашена круглим сталевим штемпелем зразка 1860 р.

Найдавніший штемпель морської пошти. В 1873 р. Поштовий департамент Росії запропонував Одеській прикордонній конторі зобов'язати сортувальників застосовувати штемпелі. Оригінальні відбитки цих штемпелів на листах зберігаються у зібранні французького колекціонера М. Ліпшютца. Це листи з гашеннями "Поті—Керч—Одеса" за 1874—1876 рр.

Найдавніший штемпель залізничної пошти, ймовірно, було наведено в збірнику "Советский коллекционер" у 1974 р. На штемпелі чітко читається: "Одесса. П. О. 10 сент. 1895. 9 отд. ж. д.".

Перший україномовний штемпель. За часів панування Російської імперії національна мова не використовувалася в офіційних документах. За даними, наведеними дослідником Є. Сашенковим у журналі "Филателия" (1993), найдавніший двомовний штемпель, що містив текст українською мовою, мав напис "Киев. вокз.—Київ. вокзал" і був погашений 11 грудня 1925 р.

Перші спеціальні штемпелі. Видання перших поштових марок в 1992 р. стало важливою подією для суверенної України. В день, коли перші марки з'явилися в обігу, на Київському поштамті всю кореспонденцію штемпелювали спецпогашеннями першого дня. На одному штемпелі зображений кінний козак з рушницею, а довкола малюнка – напис "500 років українського козацтва, перший день. 1 березня 1992 р. Київ-1" (художник Л. Корень, гравери В. Сапак В. Слободянюк). На другому – напис "100-річчя першопоселення українців у Канаді" (художник В. Корелін, гравер О. Мельцер).

"Підземний" штемпель. У 1974 р., на честь 25-річчя Львівсько-Волинського вугільного басейну, в шахті №3 "Великомостівська" на глибині 477 м було проведено спецпогашення усієї кореспонденції, що відправлялася з м. Червонограда (нині – Радивилів) на Львівщині.

Посилки

Рік, коли було відправлено найбільшу кількість посилок – 1979-й. Тоді в Україні цей показник дорівнював 41,1 млн. штук.

Телеграф

Перший телеграф з'явився на території України в 1852 р. у Львові і тоді ж було відкрито урядову телеграфну міжміську станцію. Ціна за послуги була досить високою: кожне слово телеграми з Європи до Америки коштувало близько 900 злотих. Заснування Київського телеграфу припадає на 1854 р. і пов'язане з прокладенням повітряної дротяної лінії Москва–Київ. У 1856 р. відкрилася Київська міська телеграфна контора.

Перша спроба радіотелеграфного зв'язку здійснена на лінії між Херсоном і селищем Гола Пристань через гирло Дніпра у 1902 р.

Перший автоматизований телеграфний вузол з електричним внутрістанційним транзитом на базі вітчизняних апаратів було вперше в СРСР впроваджено в 1951 р. на Київському телеграфі.

Рік, коли було відправлено найбільшу кількість телеграм. "Пік" в Україні був досягнутий в 1981-ому і повторений в 1982 рр. – по 85 млн. Дещо менше телеграм було відправлено в 1980 р. – 84 млн.

"Дорогі" телеграфні помилки. Звикнувши спілкуватися зі своєю донькою, яка мешкає в Находці, за допомогою телеграфу, мешканка Дніпропетровська Л. Хейн надіслала їй у 1993 р. телеграму з одним словом "П'ятниця", що означало день очікуваних телефонних переговорів. У призначений день донька з чоловіком з'явилися на порозі материної квартири – з'ясувалося, що в телеграмі було слово "приїжджай". Термінова подорож обійшлася подружжю у 160 тис. крб. Витрати частково компенсували працівники телеграфу, повернувши жертвам помилки 11 крб. – суму збору за телеграму.

Телефон

Перший телефон. В 1879 р. львівський залізничний інженер Х. Махальський одержав патент на вугільний порошковий мікрофон і використав його у саморобному телефоні, одержавши чистий і голосний сигнал.

Перша телефонна лінія була налагоджена 1882 р. в Одесі за допомогою міжнародної компанії Белля. В 1884 р. було встановлено перший телефон у Києві, в ресторані на Думській площі.

Першу міжміську телефонну лінію проклали в 1893 р. між Одесою та Миколаєвом.

Перша сільська телефонна мережа була створена 5(17) серпня 1899 р. в Лебединському повіті Харківської губернії. Вона обслуговувала 17 телефонних апаратів, загальна протяжність ліній становила близько 60 км.

Найбільша і найменша кількість домашніх телефонів. Найбільший показник забезпеченості населення домашніми телефонами в Донецькій області (470 тис. апаратів), найменший – в Чернівецькій (80 тис.). Але за щільністю телефонізації попереду Запорізька та Миколаївська області – по 38 тис. апаратів на кожних 100 тис. сімей, а позаду – Рівненщина, де телефоном забезпечено лише 19% сімей.

Телефонні станції

Перша телефонна станція почала діяти в Києві 1 квітня 1886 р. Розмістилася вона у дворі міської пошти на Хрещатику і спочатку обслуговувала приблизно 80 абонентів. Одночасно було відкрито 5 "говорильних пунктів".

Перша автоматична телефонна станція була змонтована в Києві 1935 р.

Перша міжміська телефонна станція була створена в Києві 1924 р. Розмістилася вона у приміщенні поштамту на Хрещатику.

Найдавніші держави на території України, на думку деяких дослідників, виникли на початку епохи бронзи – близько 2750 р. до н. е. На користь такої думки свідчить те, що вже з неоліту на території України відомі культурно-історичні спільноти (дніпровсько-донецька, ямково-гребінцевої кераміки), котрі, очевидно, слід розглядати як відображення союзів племен. Трипільська спільність могла бути вищим ступенем розвитку влади племені. В епоху бронзи майже по всій території України запанувало високопродуктивне відтворювальне господарство. Існували багатофункціональні поселення, які можна вважати містами-столицями, як, наприклад, Михайлівку. Показником формування держави стали також руйнація кордонів між окремими племенами і співіснування представників різних культур на одній території, поховання їхніх небіжчиків в сусідніх могильниках.

Найдавнішою державою місцевих племен, про яку є писемні згадки, була Скіфська держава, що виникла у середині IV ст. до н. е. Вона займала територію Північного Причорномор'я від Азовського моря до Дунаю. У ній усталилися рабовласницькі відносини з пережитками первісно-общинного ладу. Цар Атей, котрий, як повідомляє давньогрецький географ та історик Страбон, панував над більшістю північнопричорноморських племен, організував успішні походи проти фракійців, однак у війні з царем Філіппом II Македонським зазнав поразки і його держава розпалася. В III ст. до н. е. утворилася Скіфська держава в Криму зі столицею у м. Неаполі Скіфському поблизу сучасного Сімферополя. Вона існувала довше й була могутнішою від держави Атея. Однак наприкінці II – на початку III ст. н. е. Скіфія як політичне об'єднання перестала існувати – це було зумовлено міграцією сарматів з-за Дону на Схід.

Найдавніші держави-колонії. Античні рабовласницькі держави існували на північному узбережжі Чорного моря з середини I тисячоліття до н. е. до III–IV ст. н. е. Виникли вони як колонії грецьких держав-метрополій, а більшість переселенців становили колоністи з Мілета та інших міст-держав Іонії. Найдавнішою грецькою колонією на території сучасної України було поселення на о. Березань, засноване у другій половині VII ст. до н. е. Заснування інших припадає, головним чином, на VI ст. до н. е. На правому березі Дністровського лиману мілетяни заснували Тіру (на місці сучасного Білгорода-Дністровського), поблизу Бузького лиману – Ольвію, на берегах Боспору-Кіммерійського (Керченської протоки) – Пантікапей (на місці сучасної Керчі), а також Тірітаку, Німфей, Феодосію, Керкінітиду, Херсонес. Усі ці міста незабаром перетворилися на самостійні рабовласницькі поліси.

Найбільшим серед античних держав Північного Причорномор'я було Боспорське царство (Боспор – давньогрецька назва Керченської протоки) з центром у Пантікапеї. Воно виникло в результаті об'єднання античних міст-держав на початку V ст. до н. е. (480 р. до н. е.) і об'єднувало території Керченського і Таманського півостровів, а також південне узбережжя Азовського моря до гирла Дону. Це була рабовласницька монархія. Основою економіки було землеробство, виноградарство і рибальство, розвивалися ремесла та торгівля зі східними племенами. Період найбільшого економічного і культурного розвитку припадає на IV–III ст. до н. е. З посиленням могутності Візантії Боспорське царство у VI ст. увійшло до її складу.

Перша держава східних слов'ян з назвою "Руська земля" виникла в VII–IX ст. у Середньому Подніпров'ї як об'єднання племінних союзів полян з центром у Києві. Вона згадується у працях візантійського імператора Костянтина VII Багрянородного (905–959).

Першою праукраїнською державою, на думку багатьох учених, слід вважати Антську державу (IV–VI ст.), яка була племінним військовим об'єднанням. Анти контролювали територію від р. Прута на заході до верхнього Дону на сході, від південного Полісся до Чорного моря. Загалом її контури нагадують сучасну державну територію України без крайньої західної її частини.

Першою українською державою була Київська Русь, тобто ранньофеодальна давньоруська держава з центром у Києві, яка в IX – на початку XII ст. об'єднувала всіх східних слов'ян і охоплювала територію від Карпат до Волги, від Ладозького озера до Чорного моря.

Унікальною демократичною державою на території сучасної України була Запорізька Січ, яка займала площу теперішніх Дніпропетровської, Запорізької, Донецької, Миколаївської, Херсонської, частково – Одеської та Кіровоградської областей. Ознаками державності Січі були наявність території, органів законодавчої, виконавчої та судової влади, своїх збройних сил. Ця демократична держава виникла п'ять століть тому й була оточена суцільним кільцем монархій. Столицею козацької республіки, де відбувалися ради та діяв її уряд, була потужна фортеця, яку на-

зивали Січчю, або Кошем. Іменну назву столиця і вся Січ одержувала від місця розташування. В історії відомо вісім січей: Хортицька (1553–1557), Томаківська (1564–1693), Базавлуцька (1594–1638), Микитинська (1638–1652), Чортомлинська (1652–1709), Кам'янська (1709–1711), Олешківська (1711–1733), Підпільницька або Нова (1734–1755).

УКРАЇНА

Найдавніша писемна згадка про Україну, як вважають, міститься в давньогрецькій поемі "Одіссея" видатного поета античності Гомера (близько VIII ст. до н. е.), який, оповідаючи про північне узбережжя Чорного моря, називав його краєм "кіммерійців" – найдавнішого з відомих за своєю назвою племен, що тут жили.

Найдавніша згадка назви "Україна" з'явилася наприкінці XII ст. в Іпатіївському списку під 1187 р. і пов'язана з розповіддю про смерть у Переяславлі князя Володимира Глібовича. У літописі говориться: "...И плакашася по нем вси переяславци... бе бо князь добр и крепок на рати... и о нем же Украйна много постона...". За часів Галицько-Волинського князівства його території одержала назву "Україна", яка пізніше, з XVI ст. вживалася в документах стосовно більшості заселених українцями земель, що увійшли до Польщі.

КОРДОНИ

Найдовший державний кордон Україна має з Росією – 2063 км, що становить 38,1% сухопутного кордону України.

Найкоротший кордон Україна має зі Словаччиною – 98 км.

ПАРТІЇ

Перші політичні партії на території сучасної України були засновані наприкінці XIX ст. Зокрема, в 1882 р. в Галичині, що тоді належала до Австро-Угорщини, виникла перша польська партія "Пролетаріат".

Перша українська політична партія виникла в Галичині в 1890 р. під назвою Українсько-руська радикальна партія.

Перша політична партія на Східній Україні – Революційна українська партія (РУП) – була створена в Харкові 1900 р. Її політичною метою була самостійна Україна. РУП почала організовувати народні маси на соціальному ґрунті, згодом – виразно марксистському. Перший з'їзд РУП відбувся в 1902 р. Наприкінці 1905 р. РУП перейменувалася в Українську соціал-демократичну робітничу партію і вилучила зі своєї політичної програми вимогу повної державної самостійності, натомість включивши пункт про національну автономію в складі Російської держави.

Найчисельніша партія. Комуністична партія України, за станом на 1 січня 1986 р., нараховувала 3 084 282 члени, 104 572 кандидати, 79 947 первинних організацій.

Найстаріша людина, що вступила в партію. На 91-му році життя вступив до лав Комуністичної партії видатний мікробіолог Микола Федорович Гамалія (1859–1949). У заяві він написав: "У період винятково напруженої боротьби двох систем на ідеологічному фронті я хочу бути з партією, щоб у перших її рядах боротися за торжество діалектично-матеріалістичних ідей; за демократичне перетворення світу, проти реакційних філософічних ідеологій."

КОНСТИТУЦІЯ

Перша конституція була створена гетьманом України Пилипом Орликом у 1710 р. Називалася вона "Пакти і Конституція прав і вольностей Запорізького війська" й була першою демократичною конституцією, 16 статей якої передбачали встановлення національного суверенітету і визначення кордонів Української держави, забезпечення демократичних прав людини, визнання непорушності складових чинників правового суспільства. Таким чином Орлик розробив ще не знані в тогочасній Європі демократичні засади суспільного життя.

ДИПЛОМАТИЧНИЙ АКТ

Найдавніший дипломатичний акт Київської Русі, що зберігся до наших днів,– русько-візантійська угода, укладена 907 р. Літописець Нестор включив її текст до своєї "Повісті врем'яних літ". Згідно з цією угодою, Візантія зобов'язувалася сплачувати Русі щорічну данину, натомість остання обіцяла за це надавати Візантії постійну військову допомогу.

ДЕРЖАВНІ І ПОЛІТИЧНІ ДІЯЧІ

Перший великий діяч в історії Київської держави – давньоруський князь Олег (р. н. невід. – 912), який походив з варягів-норманнів. У 882 р. він зібрав військові сили північних племен та варягів і рушив на південь. Незабаром він здобув Смоленськ, Любеч, а відтак і Київ, проголосивши його столицею своєї держави: "Це буде матір городам руським". Підкорив древлян, радимичів, сіверян, уклав союз із дулібами і хорватами, створивши одну велику державу, яка займала терени навколо Дніпра з його допливами, сягаючи також верхньої Волги. У 911 р. здійснив відомий похід на Візантію і примусив її підписати вигідний для Русі договір. Постать Олега оточена різними переказами, як-от: про коні раблі на колесах під Царгородом, смерть від улюбленого коня. У народній пам'яті Олег отримав прізвисько "віщий", очевидно, в зв'язку з легендою про те, як він розгадав намір греків отруїти його під час переговорів 907 р.

■ ***Перший великий діяч в історії Київської держави*** – *давньоруський князь Олег (р. н. невід.–912).*

■ ***Першою великою діячкою в історії Київської держави*** *вважається Ольга (р. н. невід.–969), дружина Ігоря, яка владарювала після його смерті.*

Першою великою діячкою в історії Київської держави вважається Ольга (р. н. невід.–969), дружина Ігоря, яка очолила Русь після його смерті. Виняткове явище в ту сувору епоху – жінка упродовж багатьох років (з 945-го до 957 рр.) владарювала у великій державі, що свідчить про її великий талант. Князювала вона від імені малолітнього сина Святослава, але твердо тримала провід у своїх руках. Вважається, що Ольга була першою жінкою-русинкою, яка стала відомою світові. Була канонізована православною церквою.

КНЯЗІ

Першим великим князем київським був Ігор (р. н. невід.–945), який князював у 912–945 рр. Він відновив владу над древлянами, уличами та іншими давньоруськими племенами, у 941 та 944 рр. організував походи на Візантію, в результаті яких уклав договір, що забезпечував інтереси Русі на Чорному морі. Був убитий повсталими древлянами. Після нього в Києві князювала його дружина Ольга.

Найтриваліший період князювання. Великий князь київський, видатний державний діяч Володимир Святославич (р. н. невід.–1015) князював з 978 (за ін. джерелами – 980) до 1015 р., тобто понад 35 років. За його князювання було завершено об'єднання всіх східнослов'янських земель у складі Київської Русі, запроваджено на Русі християнство. Для захисту південних кордонів держави від нападів кочовиків були збудовані міста-фортеці, розвивалися політичні, економічні та культурні стосунки з Візантією. Після смерті Володимира православна церква оголосила князя святим. Слід додати, що пізніше – також протягом 35-ти років князював Ярослав Мудрий – у 1019–1054 рр.

Найкоротше князювання. В'ячеслав Володимирович прийшов до влади (вдруге) 20 серпня 1150 р. після Юрія Долгорукого і князював лише протягом кількох годин, після чого його того ж дня скинув з престолу Ізяслав Мстиславич.

■ ***Першим і єдиним українським королем*** *став у 1253 р. (за ін. джерелами – 1254) Данило Галицький (1201–1264).*

■ ***Найстаршим з обраних гетьманів України*** *був видатний діяч української козацької старшини Данило Апостол (1654–1734) – він став гетьманом у 1727 р., коли йому було 73 роки, і очолював козацтво до 1734 р., коли йому виповнилось 80.*

Найбільша кількість князювань протягом життя. За хронологією Л. Махновця, Рюрик Ростиславич у період з 1173 до 1210 р. князював дев'ять разів.

Найбільш багатодітний. Великий князь київський Володимир Великий (980–1015) залишив по собі десять законних синів.

КОРОЛЬ

Першим і єдиним українським королем став у 1253 р. (за ін. джерелами – 1254) Данило Галицький (1201–1264). Підтримуючи контакти з Папою римським Інокентієм IV, він погодився на унію і був коронований папським послом Опізоном у м. Дорогчині.

ГЕТЬМАНИ

Перший український гетьман. За хронологією В. Замлинського, першим українським гетьманом (1401–1439) був Венцеслав Світольдович (р. н. і см. невід.). Походив з руських князів Світольдів, був одним з перших гетьманів Литви і Польщі після унії. Як гетьман українського війська, відомий з часів воєнних дій, які Литва і Польща проводили проти агресії Тевтонського ордену, що зазіхав на їхні землі, у складі яких перебувала й Україна. У Грюнвальдській битві 1410 р. Венцеслав Світольдович очолював 37-тисячне українське військо.

Перший офіційно номінований запорізький гетьман. У 1576 р. польський король Стефан Баторій надав Війську Запорізькому "конституцію і привілеї", за якими Богдан Ружинський (р. н. невід.–1576) став першим офіційно номінованим запорізьким гетьманом з пожалуванням йому гетьманських клейнодів: бунчука, булави та військової печатки із зображенням герба Війська Запорізького. Як видатний воїн, він здійснив ряд походів проти турків і татар.

Наймолодший гетьман України. Юрій Хмельницький (бл. 1641–1685), син гетьмана Б. Хмельницького, у 1657 р., в 16-річному віці на знак поваги до заслуг його покійного батька був проголошений радою козацьких старшин гетьманом.

■ ***Перший, хто офіційно отримав титул гетьмана України*** *– Богдан Хмельницький (бл. 1595–1657) – видатний державний діяч і полководець. Він виконував гетьманські обов'язки з 1648 до 1657 рр.*

■ ***Найдовше гетьманом України*** *був Іван Мазепа (1639, за ін. даними 1644–1709).*

Найдовше гетьманом України був Іван Мазепа (1639, за ін. даними 1644–1709). Упродовж 22 років, з 1687 до 1709 р.р. (за ін. даними – до 1708) не випускав він зі своїх дужих рук гетьманської булави.

Гетьман України на еміграції. Пилип Орлик (1672, за ін. даними 1690–1742), наступник І. Мазепи, був гетьманом України на еміграції у 1710–1742 рр. Боровся за незалежність України усіма можливими засобами, навіть далеко за межами батьківщини. Після Полтавської битви подався з Мазепою до Молдови, де 1710 р. у Бендерах був проголошений гетьманом й одразу ж визнаний шведським королем та турецьким султаном. Побував у Швеції, Німеччині, Франції, намагаючись заручитися їхньою підтримкою у поході проти царської Росії і підняти українську справу на міжнародний рівень. Однак ці заходи успіху не мали. Останні 20 років прожив у Туреччині.

Єдиним гетьманом, який призначив свого спадкоємця, був Б. Хмельницький. Проте його вибір, на думку істориків, був не дуже вдалим. Син Юрій, якого козаки визнали своїм гетьманом, не успадкував від батька ні таланту, ні авторитету. Невдовзі він сам зрікся гетьманства.

Гетьман із титулом князя. В Австрійському державному архіві "Райхсадельсактенамт" зберігається лист-запит І. Мазепи німецькою мовою. Написаний він приблизно в 1707 р. Автор нагадував про свої заслуги в боротьбі з турками на боці Священної ліги (у війні Австрії з Оттоманською Портою 1684 р.) та просив для себе, а радше — для свого небожа А. Войнаровського, надати високий титул князя. Згідно з помітками на останній сторінці листа, напевно, від 1 вересня 1707 р., за наказом самого цісаря та за підписом його міністра закордонних справ Шенборна, українському гетьманові був наданий титул "Князь Священної Римської Імперії". Це зафіксовано і в реєстраційній книзі про присвоєння шляхетства.

Останній гетьман. Царський уряд поступово обмежував права гетьманів, а в 1764 р. гетьманство на Лівобережній Україні указом Катерини II було остаточно скасовано. Останнім гетьманом в 1750—1764 рр. був Кирило Розумовський (1728—1803). Замість гетьманського правління було засновано Малоросійську колегію. Слід згадати, що через півтора століття, у квітні 1918 р., завдяки підготовчій праці; УНР, на чолі держави постав гетьман Павло Скоропадський (1873—1945), який у грудні того ж року поступився владою Директорії.

Найбагатодітніший гетьман. Вже згадуваний Кирило Розумовський (1728—1803), виходець з сім'ї українського городового козака з Чернігівщини, мав 11 дітей: 6 синів і 5 доньок. Гетьман Пилип Орлик мав 8 дітей: 3 синів та 5 доньок.

■ *Перший президент України.*

Справжнім патріархом козацької старшини, який жив у трьох століттях був Петро Калнишевський, останній кошовий отаман Запорізької Січі (1765—1775). Він народився 1690 року, а помер у 1803 році на Соловках.

ПРЕЗИДЕНТИ

Перший Президент України. З березня 1917 по квітень 1918 рр. Михайло Сергійович Грушевський (1866—1934) був головою Центральної Ради, яка проголосила повну незалежність України. 29 квітня 1919 р. на засіданні Центральної Ради він був призначений Президентом Української Народної Республіки. Після розгрому УНР більшовиками емігрував до Чехо-Словаччини та Австрії, але згодом повернувся в СРСР.

■ ***Першим Президентом України, обраним всенародно**, став у 1991 р. Л. М. Кравчук. Він був одним із шести претендентів і за нього віддали голоси 61,59% виборців.*

Найбільша кількість кандидатів на пост Президента України була зафіксована під час виборів у 1999 р. — п'ятнадцять.

Найбільш представницька зустріч. У травні 1999 р. у Львові відбулася VI зустріч глав держав Центральної Європи, на яку прибули дев'ять Президентів — Польщі, Словенії, Чехії, Німеччини, Румунії, Австрії, Болгарії, України, Угорщини. Учасники львівського саміту обговорили тему "Людський вимір загальноєвропейської та регіональної інтеграції та його роль у будові нової Європи".

ГОЛОВИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ

Найдовше керував законодавчим органом країни Михайло Сергійович Гречуха (1902—1976). Він був головою Президії Верховної Ради УРСР з липня 1939 по січень 1954 рр., тобто п'ятнадцять років. Майже стільки ж обіймав цю посаду Дем'ян Сергійович Коротченко (1894—1969), який змінив М. С. Гречуху і очолював Президію Верховної Ради до квітня 1969 р.

Найменше очолював український уряд Володимир Петрович Затонський (1888—1938) — лише 24 дні. Головою ЦВК його було обрано 25 березня 1918 р., а вже 18 квітня у Таганрозі відбулося останнє засідання ЦВК— у зв'язку з окупацією австро-німецькими військами території республіки, ЦВК вирішив припинити своє існування і був реорганізований у Бюро для керівництва повстанською боротьбою в тилу ворога, на чолі якого став В. П. Затонський.

Найстарішим головою Верховної Ради був Іван Самійлович Грушецький (1904—1982) — він обійняв цю посаду в 1972 р., тобто у 68 років, і перебував на цій посаді до 1976 р.

Наймолодшим головою уряду був уже згаданий В. П. За-

тонський. Його було призначено на цю посаду в 1918 р., у тридцятиріччому віці.

Єдиною жінкою на посаді Голови Верховної Ради була Валентина Семенівна Шевченко (нар. 1935 р.). Вона перебувала на цьому посту в 1985–1991 рр. і була звільнена у зв'язку з виходом на пенсію за її власним бажанням.

Найтриваліші вибори Голови Верховної Ради України. 7 липня 1998 р., після дев'ятнадцяти турів голосування, що тривало упродовж двох місяців, на цю посаду було обрано Олександра Ткаченка (нар. 1939 р.). За нього було подано 232 голоси.

МІНІСТРИ

Найдовше перебував на посаді міністра І. Х. Головченко (нар. 1918). Він очолював Міністерство внутрішніх справ УРСР протягом двадцяти років, у 1962–1982 рр.
М. П. Шульгін (1930–1995) очолював Міністерство будівництва й експлуатації автомобільних шляхів з 1968 по 1987 рр., тобто впродовж 19 років.

Найкоротший термін на посаді міністра. В. Мальцев лише 49 днів очолював Міністерство охорони здоров'я. 22 серпня 1994 р. його було звільнено. Проте це ще не "рекорд". П. І. Холодний був міністром освіти України з 23 грудня 1918 до 6 січня 1919 р., тобто впродовж 13 днів!

Найстаріший міністр. Д. З. Мануїльський (1883–1959) був міністром закордонних справ УРСР з 1944 по 1952 рр., тобто у віці від 61 до 69 років.

Наймолодший міністр. У 1968 р. міністром будівництва й експлуатації автомобільних шляхів було призначено вже згаданого М. П. Шульгіна (1930–1995). Тобто на той час йому виповнилося 38 років. У такому ж віці 1943 року наркомом закордонних справ УРСР став О. Корнійчук (1905–1972), відомий не тільки як громадський діяч, але й як письменник. Варто також зазначити, що в 1992 р. міністром економіки України став В. М. Пинзеник (нар. 1954), якому теж було 38 років.

Принагідно слід згадати й О. Ф. Засядька (нар. 1910), який у 1947 р., маючи 37 років, став міністром вугільної промисловості західних районів СРСР, а відтак – міністром вугільної промисловості УРСР.

У віці 36 років став міністром сільського господарства УРСР Г. П. Бутенко. Цю посаду він обіймав до 1949 р., відтак до 1953 р. працював міністром м'ясної та молочної промисловості УРСР.

Проте "абсолютний рекорд", ймовірно, належить В. І. Самоплавському (нар. 1952), який став міністром лісового господарства у 1987 р., маючи 35 років, й очолював це міністерство до липня 1994 р. Цікаво, що відтак він став першим віце-прем'єр-міністром, але ненадовго. Вже в жовтні того ж року В. І. Самоплавський знову очолив згадане Міністерство лісового господарства й керував ним до липня 1997 р.

Найбільш "наполегливим" міністром, ймовірно, був державний і партійний діяч Н. Т. Кальченко (нар. 1906). В 1946 р. він став міністром технічних культур УРСР, в 1947–1950 рр. був міністром радгоспів, а в 1950–1952 рр. – міністром сільського господарства. Відтак він став першим заступником, згодом – Головою Ради Міністрів УРСР, а в 1961–1965 рр. – знову ж таки міністром заготівель УРСР.

МЕРИ МІСТ

Наймолодші мери. Якщо йдеться про обласні центри, то тут, ймовірно, першість за Сергієм Ратушняком, якого було обрано на посаду мера Ужгорода в 1994 р. у віці 33 років. Серед керівників районних центрів наймолодшим міським головою, ймовірно, є 23-річний Олександр Іосип, якого було обрано в 1998 р. в м. Кобеляки Полтавської області.

НАСЕЛЕННЯ

Найбільш урбанізована зона в Україні – центральна частина Донецької та суміжна з нею західна територія Луганської області. У цьому регіоні налічується 86 міст (у тому числі 11 із населенням понад 100 тис. чол.) і 399 селищ міського типу.

Найменш заселений регіон – Скибові Ґорґани в Українських Карпатах. Ця обширна територія у межиріччі верхніх течій річок Свіча, Лімниця, Бистриця Солотвинська та Прут складає майже десять відсотків загальної території Українських Карпат. Стрімкі урвища та непрохідні буково-смерекові ліси, надто вологий клімат і відсутність шляхів сполучення не сприяють освоєнню цього унікального гірського кутка. Саме тому ця територія майже зовсім безлюдна, тут є лише кілька маленьких сіл.

ОБЛАСТІ

Найбільше населення – у Донецькій області, де проживає 5346,7 тис. чол. Дещо менше у Дніпропетровській (3908,7 тис.) та Харківській (3194 тис.) областях.

Область з найменшим населенням – Чернівецька. Тут проживає 938,6 тис. чол. На Волині – 1062 тис., на Тернопільщині – 1169 тис., на Рівненщині – 1170 тис. чол.

Область з найбільшою густотою населення – Донецька (196,2 чол./км^2). У Львівській – 126,7 чол./км^2, Чернівецькій – 116,5 чол./км^2.

Область з найменшою густотою населення – Чернігівська – 44,1 чол./км^2.

"Найстаріший" і "наймолодший" за віком регіони України. Середній вік населення України, за станом на 1 січня 1990 р., становить 36,6 року. "Найстаріші" області: Чернігівська – 40,2 років, Полтавська – 39, Вінницька – 38,9. Натомість "наймолодшою" областю є Закарпатська – 32,3 року.

Найбільша і найменша кількість самотніх людей. Найбільше самотніх людей проживає в областях з переважанням сільського населення – у Вінницькій, Київській (без м. Києва) та Черкаській областях – по 86 на 1000 чол. постійного населення. Найменше самотніх зафіксовано у західних областях: Тернопільській – 43, Закарпатській – 35, Волинській та Рівненській областях – по 46 одинаків на 1000 мешканців.

Область з найбільшою часткою міського населення – Донецька – 90%. Далі – Луганська – 86%, Дніпропетровська – 84%.

Область з найбільшою часткою сільського населення – Закарпатська – 61%. У Чернівецькій – 57%, Тернопільській та Івано-Франківській – 56%.

ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕННЯ

Найдавніша спроба перепису населення, як вважають, здійснена під час правління в Київській Русі княгині Ольги (945–964). Після сплюндрування Іскоростеня (сучасного Коростеня) – древлянської столиці жерців і вогнища бунту, Ольга з військовою дружиною подорожувала краєм, поділяючи його на так звані "погости". Разом з Ольгою були радники й писарі, які записували, скільки "димів" було у кожній окрузі, скільки членів родини, землі, худоби, взагалі майна припадало на кожен "дим" (на кожну хату). Відповідно до тих даних Ольга стягувала з кожного "диму" (родини) певну данину – податок. Перелік данників, де вказувалася також кількість членів родини, був на той час першим свого роду списком населення Київської Русі.

Найдавніші відомості з обліку населення на території сучасної України можна знайти у так званих переписних книгах, якими з середини XVII ст. (1646–1648, 1676–1678, 1710 та 1716 рр.) була охоплена Слобожанщина. Подвірні переписи населення містять матеріали про чисельність населення сіл і міст, його майновий стан, зайнятість, розвиток сільського господарства, ремесел тощо. Переписи населення в Австро-Угорщині почалися в 1857 р. і здійснювалися в 1869, 1880, 1890, 1900 та 1910 рр. Ними була охоплена й Західна Україна. Додамо, що перший всеросійський перепис, який охопив близько 80% території сучасної України, було проведено в 1897 р.

Перший загальний комплексний перепис населення в колишньому СРСР і, зокрема, в Україні відбувся 1926 р. Вважається, що це був один із найкраще організованих і найдетальніших переписів населення колишнього Радянського Союзу. Його наукова цінність і прикладне значення зростають у зв'язку з тим, що він майже збігся в часі з переписами населення, які відбулися на інших українських землях, що перебували у складі Польщі, Чехословаччини та Румунії.

Найвищого рівня чисельність населення України сягнула в 1992 р. Якщо наприкінці 1991 р. цей показник сягнув 52,1 млн. чоловік, то наприкінці 1992-го – вже 52,2 млн. Однак з 1993 р. почався спад, який триває і досі. Основними факторами депопуляції населення є зниження народжуваності, зростання смертності, а також негативне міграційне сальдо.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ

Найбільший населений пункт – столиця нашої держави Київ (див. *Міста*).

Найменший населений пункт. На це звання може претендувати село Підліски Рожищенського району на Волині. У 1997 р. в пресі повідомлялося, що в цьому селі мешкають лише 19 чоловік. Упродовж останніх шести років тут не народилося жодної дитини.

Найвище розташований населений пункт – с. Випчина в Путильському районі Чернівецької області. Тутешні мешканці живуть на висоті 1100 м над рівнем моря.

Найдовша назва населеного пункту. Серед топонімів, які складаються з одного слова, є два, що мають двадцять літер: Червоноволодимирівка та Червонокостянтинівка. Але "рекорд" належить селу на Херсонщині, яке називається Кучерявоволодимирівка: 21 літера!

"Чемпіоном" серед назв, складених з двох слів, вважається назва населеного пункту в Саратському районі Одеської області Миколаївка-Новоросійська (23 літери). 22 літери має назва села на Івано-Франківщині – Слобідка-Більшівцівська. По 21-й літері мають Прикордонна Улашанівка та Тростинська Новоселиця.

"Чемпіоном" серед назв, складених з трьох слів, вважається смт. Верхній Токмак Перший, що в Чернігівському районі Чернігівської області, – 19 літер!

Рекордна кількість слів у назві населеного пункту належить топонімові, який ще донедавна був на карті Полтавської області – Селище відділку радгоспу ім.Ворошилова Липовецького цукрокомбінату, тобто 7 слів. У 1960-х роках цей населений пункт було перейменовано на селище Першотравневе. У Донецькій області є населений пункт, який донедавна був відомий як Селище першого відділку Держконезаводу №60 ім. Дзержинського – (тепер селище Дзержинське).

Найкоротша назва населеного пункту – Яр. Так називаються три села – два у Вінницькій і одне в Полтавській областях.

Назва населеного пункту, у якій чотири однакові літери, – Заайдарівка в Новопсковському районі на Луганщині. Чотири "а"!

Найбільш поширена назва населеного пункту. В Україні є 131 населений пункт з назвою Іванівка. Лише у Дніпропетровській області їх 11, у Миколаївській – 12, а на Харківщині – аж 14!

З яких літер починається найбільше і найменше назв населених пунктів в Україні? За нашими підрахунками, найбільше – на літеру М. А найменше – на Ї. Лише шість.

Де шукати Щастя? Чітку відповідь на це запитання можуть дати географи: в Луганській або Одеській областях. Адже саме там є села з такою назвою – Щастя.

МІСТА

Найбільші міські агломерації. В Донецькій області густота населення становить 192 чол./км^2. Високий рівень урбанізації призвів до створення великих міських агломерацій, де території забудови практично переходять одна в іншу. Передусім слід назвати такі конурбації, як Донецьк-Макіївка-Харцизьк, Костянтинівка-Дружківка-Краматорськ-Слов'янськ та ряд інших.

Найбільше міст на Донеччині – 49, на Луганщині – 47, у Львівській області – 40.

Найменше міст у Житомирській, Миколаївській та Херсонській областях – по 9 у кожній.

Найдавніші протоміста. На Уманщині, в середній течії Південного Бугу, а також у межиріччі

■ *Біломармурові колони Херсонеса*

Дністра і Пруту виявлені величезні поселення з квартальною забудовою площею до 400 га. Належать вони до однієї з найяскравіших культур давньоєвропейської історії – трипільської, яка квітувала на території сучасної України протягом IV–III тисячоліть до н. е. Найбільшим виявилося поселення поблизу с. Тальянка, яке мало площу 450 га. Зауважимо, що навіть середньовічний Київ (а це вже час інтенсивного розвитку міста) ледве сягав 380 га. За допомогою геомагнітної розвідки, проведеної у 1972–1974 рр. у Майданецькому поселенні, що в Тальнівському районі на Чер-

Найбільші міста України
(населення за станом на 1 січня 1994 р., тис. чол.)

Київ	2645
Харків	1599
Дніпропетровськ	1176
Донецьк	1114
Одеса	1073
Запоріжжя	895
Львів	809
Кривий Ріг	735
Маріуполь	521
Миколаїв	517

кащині було виявлено 1575 будівель. Житла трипільців мали складну (часто двоповерхову) конструкцію, були споруджені з глини та дерева. На той час це найбільші в Європі протоміста, у яких проживало майже 25 тис. чоловік.

Найдавнішими містами на території сучасної України були грецькі міста-колонії, які виникли у VII–V ст. до н. е. в степах Причорномор'я як рабовласницькі держави. В пониззі Дністра виникла Тира, на Дніпровсько-Бузькому лимані – Ольвія, в Південно-Західному Криму – Херсонес. Заснували їх греки, котрі переселилися з Малої Азії.

Найдавніші з існуючих міст – це Феодосія, Керч і Євпаторія, засновані у VI–V ст. до н. е.

Найдавніше місто східних слов'ян – Київ, столиця Київської Русі. Найдавнішою писемною згадкою про Київ є легенда, вміщена в "Повісті врем'яних літ" (поч. XII ст.), про заснування міста трьома братами – Києм, Щеком і Хоривом, які стояли на чолі східнослов'янського племені полян. Відтоді Київ, за свідченням літопису, став резиденцією полянських, а згодом – і давньоруських князів. За сучасними даними, заснування Києва і життя Кия припадають на середину I тисячоліття. Зі створенням наприкінці IX ст. давньоруської держави Київ став її політичним центром, а літопис називає це місто "матір'ю городів руських".

Перші міста, що отримали магдебурзьке право. Міське населення в давнину зазнавало утисків як з боку феодальної держави, так і від окремих феодалів. Цю залежність значною мірою послабило магдебурзьке право, або право міста на самоврядування. Раніше за всіх самоврядними стали міста Закарпаття, яке на той час належало Угорщині. З 1329 р. за магдебурзьким правом жили Хуст, Вишкове, Тячів. Пізніше таке право отримали Львів (1356), Кам'янець (1374), Луцьк (1432), Кременець (1438), Житомир (1444). Міста Лівобережжя почали користуватися цим правом лише з кінця XVI ст. Першим серед них став Переяслав – з 1585 р. Після цього міське населення сплачувало в королівську скарбницю грошові чинші з торгівлі та ремісничого виробництва (частково натурою).

Перші міста України, названі у друкованій літературі – Львів, Дрогобич і Кафа (Феодосія). Вони згадуються у книзі "Прогностичне судження..." українського вченого XV ст. Георгія (Юрія) Дрогобича, який вперше спробував визначити географічні координати окремих населених пунктів нашої країни. Книга вийшла у Римі в 1483 р.

Найменше за населенням місто – Герца на Буковині. Тут мешкає 2,1 тис. чоловік. Вперше згадується в історичних документах за 1408 р., з 1437 р. – місто, а у 1874 р. міський статус було підтверджено. Містечко займає площу 257 га.

Найбільшу площу займає Київ – 824 км^2.

Найменше за площею місто – Бібрка на Львівщині. Його територія – 178 га, з яких 87 га перебуває під забудовою. У 1469 р. місту було надано магдебурзьке право, а 1939 р. міський статус Бібрки підтвердила нова влада. Зараз тут мешкає 4,5 тис. чол.

Найбільш високогірне місто в Україні – Рахів у Закарпатській області. Середня висота його розташування становить 820 м над рівнем моря. До речі, цьому місту належить ще один рекорд: найбільший перепад висот між найнижчою і найвищою вулицями. Найнижча вулиця розташована на висоті 400 м, а найвища – на висоті близько 1000 м над рівнем моря. Отже, щоб дістатися з однієї околиці Рахова на іншу, треба піднятися майже на 600 м.

Найдовша назва міста. Якщо йдеться про топоніми з одного слова, то найдовшою, напевно, є назва міста Старокостянтинівка – 16 літер. Серед назв, що пишуться через риску, є принаймні три, що складаються з 21 літери, – Переяслав-Хмельницький, Білгород-Дністровський та Корсунь-Шевченківський.

Найбільша кількість "імен" одного міста. На цей "рекорд" передусім може претендувати Дніпропетровськ, який був за-

■ ***Найбільше мешканців*** *– у столиці України, місті Києві. Тут живе 2587 тис. чол. (1995 р.).*

снований в 1776 р. як Катеринослав. З 1797 р. місто називалося Новоросійськом, у 1802–1926 рр. знову було Катеринославом, у 1919 р. стало Січеславом, а у 1926 р. отримало сучасну назву Дніпропетровськ.

Найзеленіше місто в Україні. Першість за загальною площею зелених масивів та насаджень у межах міста належить Києву – 57 783 га (за станом на 1 січня 1990 р.). Далі йдуть: Донецьк (18 304), Дніпропетровськ (15 379), Кривий Ріг (13 687), Запоріжжя (13 611). Натомість частка зелених насаджень у загальній площі території міста становить: у Києві – 70%, Донецьку – 51%, Маріуполі – 49%, Сіверськодонецьку – 45%, Запоріжжі – 44%, Єнакієвому – 41%.

Місто з найбруднішим повітрям. Перелік міст України з найбільшим рівнем викидів шкідливих речовин із стаціонарних джерел в атмосферу очолює Кривий Ріг – 1167 т/рік. Далі в цьому списку – Маріуполь (753 т/рік) та Макіївка (301 т/рік). На кожного мешканця щорічно припадає: у Кривому Розі – 1,6 т викидів, у Маріуполі – 1,5 т, Макіївці – 0,7 т.

"Українська Венеція", або "столиця обсмолених човнів" – так називають Вилкове, місто в Кілійському районі Одеської області, розташоване на острівцях в дельті Дунаю, за 10 км від Чорного моря. Усе місто пронизане численними каналами, з'єднаними з Дунаєм, а найбільший з них – Білгородський – є своєрідним центральним "проспектом". Цими незвичайними вулицями плавають баркаси, катери й обсмолені човни незвичайної конструкції, яких деінде не побачиш.

Найбільше "підземне місто". 2 тис. км – така загальна довжина гірничих виробок під Донецьком, що утворюють підземне місто, залізничний парк якого складається з кількох тисяч електровозів. Перетворити підземний мегаполіс на метрополітен – ідея, яка має багатьох прихильників у Донецьку. Однак, на думку місцевих науковців, зробити це буде не просто через надмірну розгалуженість підземних лабіринтів.

Місто... на морському дні. На початку 1980-х років на дні Керченської протоки археологи знайшли рештки стародавнього городища. З допомогою аерофотозйомки з'ясувалося, що дно протоки розкреслене на великі квадрати, які колись були кварталами поселення. А під час підводних досліджень були також знайдені уламки кераміки та інші сліди діяльності людини на відстані близько 180 м від берега. Ймовірно, саме там було місто Аккра, яке згадують античні автори Страбон і Птолемей. Рівень моря у давнину був значно (на 8–10 м) нижчим від сучасного, а згодом почав підвищуватися – й прибережне місто опинилося під водою і надовго зникло з поля зору людей.

Найбільше "печерне місто". В добу раннього середньовіччя у південно-західній частині Криму виникли так звані "печерні міста" – у стрімких скелях і кам'яних брилах вирубували господарські приміщення, каземати, гробниці, храми. Найбільшим серед "печерних міст", ймовірно, був Мангуп (або Мангуп-Кале) – столиця князівства Феодоро у XIV–XV ст. Крім численних печер, у цьому археологічному комплексі було чимало наземних будівель, а також цитадель, що добре збереглася до наших днів. Площа цього міста – 15 га.

ОБЛАСНІ ЦЕНТРИ

Найбільший і найменший обласні центри – відповідно, Київ (2 587 тис. чол., 1995 р.) та Ужгород (125 тис. чол., 1988 р.).

Найвіддаленіший від столиці обласний центр – Сімферополь. Відстань від Києва до центру Кримської автономії становить 920 км. До Луганська – 815, Ужгорода – 798 км.

Найближчими до столиці обласними центрами є Житомир і Чернігів – від Києва їх відділяє 131 км. А від столиці до Черкас – 140 км.

Найвисокогірніше місце праці. *Не любов до самотності чи альпінізму примушує львівських науковців підніматися на полонину Пожижевську, що розташована в Чорногорському масиві Українських Карпат. Тут діє біологічний стаціонар Інституту екології Карпат НАН України. Будинок стаціонару споруджено на висоті 1430 м над рівнем моря, а метеомайданчик – 1445 м. Тут науковці цілорічно мешкають і провадять спостереження за довкіллям – вимірюють товщину та щільність снігового покриву, температуру і вологість повітря тощо. Біостаціонар є також осередком різних ботаніко- і зоогеографічних, ресурсознавчих, лісознавчих, біогеоценологічних та екосистемологічних досліджень.*

Найглибше місце під землею, де працюють люди – це, мабуть, шахта "Глибока" на Донбасі – 1 405 м.

Найтриваліший час праці на одному місці. Музей Подільського району м. Києва поповнився в 1993 р. незвичайним експонатом – трудовою книжкою робітника Київського суднобудівного заводу Олексія Федоровича Горбатовського. У цьому документі лише один запис – "Мідник механоскладального цеху з 1916 р." На цій посаді робітник відпрацював 70 років.

Найбільший трудовий стаж. Цей "рекорд", мабуть, належить сім'ї Рум'янцевих, які відпрацювали на Будянському фаянсовому заводі загалом 800 років. Заснували цю трудову династію Володимир Микитович та Дарія Петрівна, які прийшли на підприємство у 1888 р.

Найтриваліший прогул. У 1973 р. інженер-аналізатор відділку руху Київського відділу Південно-Західної залізниці Р. Ф. Карпух була звільнена з роботи і засуджена до одного року примусових робіт "за спекуляцію", а насправді – за те, що конфліктувала з начальством. Відтак упродовж 19 років вона судилася, побувала у "психушці" і в тюрмі, жила без паспорта. І все це тому, що "надто вже грамотна була". У жовтні 1992 р. суд ухвалив рішення поновити Р. Карпух на посаді й виплатити їй компенсацію за весь час вимушеного прогулу.

Найбільш невтомний працівник. У 1995 р. повідомлялося, що директор Львівської картинної галереї, заслужений діяч культури України Борис Возницький за 32 роки лише тричі був у відпустці. "Розваг як таких не визнаю, – сказав він в інтерв'ю. – Я їх вилучив з життя. Якось мені підрахували, що я маю шість років відгулів".

Відмовився від пенсії. Багатьох здивувала звістка про те, що мешканець с. Ходумент Недригайлівського району на Сумщині М. Ф. Влошин на початку 1991 р., відсвяткувавши 60-річчя, відмовився від пенсії. "На життя мені вистачить тих заощаджень, які я заробив чесною працею за багато десятиліть,– сказав він.– А мою пенсію хай держава використає на добрі справи...".

Найдовше очікуваний гонорар. На початку 1997 р. повідомлялося, що херсонець Олексій Звірник отримав гонорар за публікацію в останньому номері московського журналу "Физика в школе" статті, яку він надіслав до редакції ще 1968 р., тобто 29 років тому. Свіжа публікація засвідчила, що ідеї та розробки вчителя щодо розвитку технічної творчості дітей не застаріли, а навпаки – викликали особливий інтерес педагогів.

РЕЛІГІЯ

Найдавніші релігійні вірування виникли у неандертальців близько 50 тис. років тому. Свідченням цього є поховання у печері Київ-Коба та інших місцях Криму. У неандертальських групах-общинах склалися найпростіші уявлення про існування душі та життя людини в потойбічному світі.

Найдавніше святилище. Магічні обряди первісні люди здійснювали в культових приміщеннях, або святилищах, — рукотворних і природних. Одним з таких природних святилищ, на думку вчених, була Кам'яна могила поблизу Мелітополя. Це колишній острів, а нині — пагорб, який підноситься на 15 метрів у степу над річкою Молочною. Посередині пагорба залягає розколотий колись на окремі частини монолітний пісковиковий щит площею близько 3 га. Під цим кам'яним панцирем розташовані гроти, утворені внаслідок вивітрювання м'яких порід. Починаючи з пізнього палеоліту, ці гроти протягом тривалого часу використовувались як приміщення для релігійних обрядів.

Найдавніший бог у міфології русичів — Перун. Перед його вівтарем завжди горів незгасний вогонь "з дубового древна". Якщо через недогляд служителя полум'я гасло, то винуватця "без всякого извета й милости убиваху". Наступним за значенням був Велес (Волос), "бог скотий" — покровитель тварин і землеробства. Шанували русичі також Стрибога і Ладу: перший вважався богом повітря, друга — богинею "женитвы, веселия, утешения й всякого рода благополучия". Особливо вшановували Купалу — бога достатку. На його честь після збирання врожаю розпалювали вогнища й кидали до них зелені вінки.

Найстаріші релігійні діячі

Блаженнійший Патріарх Української Греко-Католицької Церкви Йосиф Сліпий (1892—1984) помер у Римі на 92-му році життя.

Святійший Патріарх Київський і всієї України Мстислав (Степан Скрипник) прожив 95 років (1898—1993).

Ігумен Дубенського, а згодом — Почаївського монастирів Йов Залізо народився в 1551 р. на Покутті, а помер 1651 р., проживши сто років. Боронив православ'я від унії, запровадив суворий чернечий послух. Похований, ймовірно, у Почаївському монастирі.

ХРИСТИЯНСТВО

Найдавніші звістки про поширення християнства на території сучасної України належать до III — IV ст. Грецькі колонії Пантікапей і Херсонес тоді вже були осередками, де існували церковні організації з єпископами на чолі. Християнство поширювалось і серед готів, які утворили державу на півдні України. Теофіл, готський єпископ, брав участь у першому вселенському соборі в Нікеї (325 р.), разом з єпископом Боспорським.

Перші християни на Русі. Є відомості про те, що князі, які на початку IX ст. ходили походами в Крим і Малу Азію, навернулися до християнства. Християнином, ймовірно, був Аскольд, бо на його могилі споруджено церкву. За Ігоря частина княжої дружини була вже християнською і присягала князеві у київській церкві св. Іллі. Першою у київській княжій родині християнство прийняла Ольга під час перебування в Константинополі в 957 р.

Перші державні заходи для поширення християнства (православ'я) на Русі як офіційної релігії були вжиті за князювання Володимира Святославича наприкінці X ст., у 988—989 рр. Запровадженням християнства Володимир намагався не тільки зміцнити владу феодалів й посилити позиції своєї держави серед інших європейських країн, де християнство було загальноприйнятою релігією. Літопис описує хрещення Русі як акт масового хрещення киян у Дніпрі або у його притоці Почайні, під час якого знищувалися поганські ідоли. Проте хрещення Русі було тривалим процесом.

РЕЛІГІЙНІ ГРОМАДИ

Найбільша кількість релігійних громад в Україні. За станом на 1 січня 1995 р., Українська православна церква мала 5590 громад, Українська греко-католицька церква — 2807, Українська православна церква Київського патріархату — 1763, Церква євангельських християн-баптистів — 1297.

Найменша кількість релігійних громад. За станом на 1 січня 1995 р., по одній релігійній громаді в Україні мали Нова церква (вчення Сведенборга), "Зоресвітнє християнство — вільна релігія світу" ("Таолан"), Святославна церква, Євангельська церква "Троянда світу", Українська євангельсько-реформована церква, Інокентіївці, "Єпіфанія", "Церква Назарянина".

ЄВАНГЕЛІЄ

Перше друковане видання "Євангелія" в Україні побачило світ 1636 р. у Львівській друкарні Михайла Сльозки.

БІБЛІЯ

Перше видання Біблії українською мовою у повному об-

■ ***Найдавніший переклад Євангелія.*** *"Пересопницьке Євангеліє" (1556–1561) було перекладене з болгарської на тогочасну українську мову архімандритом Пересопницького монастиря Григорієм спільно з Михайлом Василевичем у с. Двірці й м. Пересопниці (тепер на Рівненщині).*

■ ***Перше повне видання Біблії*** *у перекладі церковнослов'янською мовою в її східнослов'янському (тобто старокраїнському) варіанті надрукував 1581 р. в Острозі Іван Федоров. "Острозька бібілія" має 1256 сторінок. Готуючи своє видання, першодрукар узяв за основу так звану Геннадієву рукописну Біблію, складену в Новгороді в 1489–1499 рр.*

язі побачило світ 1904 р. в Празі. Перекладачем був письменник Пантелеймон Куліш, рукопис його перекладу зберігається в Літературно-меморіальному музеї М. Коцюбинського в Чернігові. Щоправда, зробити повний переклад тексту, значна частина якого віршована, П. Кулішеві завадила смерть. Три останні розділи переклав І. Нечуй-Левицький.

Найдавніший кодекс норм давньоруського права – "Руська правда" – є цінним джерелом вивчення соціально-економічного і політичного життя, правової системи Київської Русі XI–XII ст. Перші списки "Руської правди", що, ймовірно, були укладені в Софійському соборі в Києві й містили основи російського, українського, білоруського та литовського права, знайшов у 1738 р. В. М. Татищев. Нині відомо понад сто списків цієї пам'ятки, що їх переважна більшість дослідників поділяє на три редакції: коротку, поширену і скорочену. Авторство пам'ятки приписується Ярославу Мудрому та його синам, одну частину написав Володимир Мономах. На відміну від багатьох аналогічних пам'яток права в Європі, "Руська правда" зберігала свою чинність протягом кількох століть і надовго пережила Київську державу.

Найдавніші норми кримінального права. За "Руською правдою", поняття злочину у Київській Русі трактувалось як "обида" – незалежно від того, чи було це заподіянням матеріальної, фізичної або моральної шкоди. Найбільш серйозним покаранням було розграбування, коли майно злочинця підлягало конфіскації, а його самого виганяли з общини або перетворювали на холопа. Найбільш поширеними були грошові покарання – віра та продаж. За вбивство на користь князя стягалася віра у розмірі від 5 до 80 гривень, а за інші злочини винуватець повинен був заплатити від 3 до 12 гривень. За злочини, віднесені до компетенції церковного суду, винних карали інакше: застосовувались епітимії (покаяння), калічницькі кари (осліплення, відрізання носа, вуха та ін.), ув'язнення тощо.

Найтриваліший судовий процес. У XVI ст. Львівський міський магістрат постійно утискував українських міщан – членів Ставропігійського братства, накладаючи на них численні побори. У 1599 р. на зборах делегатів усіх львівських братств було вирішено запровадити податок з усіх міщан-українців і розпочати процес проти міста, щоби здобути собі рівноправність з іншими громадянами. Усі делегати зобов'язалися "у всьому одностайно, вірно і невідступно, до скінчення справи стояти, не щадячи маєтностей, часу і самих себе". Процес, що його братство розпочало з королівським судом, з перервами тривав 140 років! І лише в 1745 р. українців було допущено до всіх міських установ, ремесел і цехів.

Найдавніша в Україні міська книга записів судових справ – львівська. Вона датується 1382–1389 рр., зберігається у Центральному державному історичному архіві України.

Перша на території України друкована книга з юриспруденції. У 1581 році у Львові побачив світ посібник Павла Щербіца "Speculum Saxonium..." з Магдебурзького права, що було основою тодішнього судочинства.

Найстаріший юрист. У 1998 р., на 92-му році життя помер професор Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук Мирон Йосипович Бару (нар. 1907 р. у Житомирі). Він написав понад двісті наукових праць, був лауреатом Державної премії України.

В'ЯЗНИЦЯ

Найстаріша в'язниця, ймовірно, знаходиться у Львові. Місцевий монастир св. Бригіди, споруджений у XVII ст., було в 1782 році перетворено на в'язницю, що діє й нині.

В'ЯЗНІ

Наймолодший в'язень. У 1829 р. десятирічний "козацький син" Іван Панасенко ненароком, через необережність убив восьмимісячну "селянську дочку". За це його засудили до 15 років ув'язнення у тюрмі Соловецького монастиря, "под крепким караулом с употреблением во всякие монастырские работы". Після 6 років ув'язнення 16-річного злочинця віддали в солдати. З однієї неволі в іншу, трохи легшу...

Найстаріший в'язень. Останній кошовий отаман Запорізької Січі Петро Калнишевський був заарештований після ліквідації Запорізького війська у 1775 р. і за наказом Катерини II ув'язнений у Соловецькому монастирі. Тоді йому було 85 років. З монастирської тюрми Калнишевського звільнили у 1801 р., коли йому виповнилося 111 років. Він залишився на Соловках, постригся в ченці і помер у 1803 р.

Найтриваліший термін ув'язнення. У Бахчисарайській фортеці "Чуфут-Кале" кримські хани протримали російського воєводу В. Б. Шереметєва 21 рік, з 1660-го по 1681-й. Проте згадуваний вище П. Калнишевський провів у тюрмі 26 років.

ЗЛОЧИНЦІ

Найбільша кількість арештів. У березні 1905 р. "Газета Львовска" повідомляла у замітці під назвою "Невиправний шахрай" про те, що 54-й раз заарештовано шахрая Соломона Ванга, який продавав на вулиці перехожим латунні персні, видаючи їх за золоті. "У заарештованого було знайдено 11 таких перснів. Наразі він сидить у в'язниці", – писала

газета. Але злочинець, мабуть, не читав пресу, бо критика на нього не вплинула. Вже в липні у тій самій газеті з'явилася ще одна замітка під назвою "Завзятий фабрикувальник". У ній йшлося про те, що поліція знову заарештувала відомого у Львові Соломона Ванга, коли він намагався продати якійсь куховарці латунний перстень як золотий... Це був уже 55-й арешт!

УБИВЦІ

Найжорстокіші убивці-маніяки. Заарештований у 1992 р. мешканець Вінницької області О. Бирлиця був звинувачений у серії вбивств у Вінниці, Таганрозі, Донецьку. Він по-звірячому убив і вчинив наругу над 24 людьми: від 7-місячної дитини до старої жінки. Частину злочинів він скоїв удвох із земляком Зенкевичем, якого потім теж убив, щоб позбутися свідка. Маніяк наклав на себе руки у камері попереднього ув'язнення.

У 1999 р. в Житомирському обласному суді було завершено суд над Анатолієм Онопрієнком, на совісті якого 52 жахливих убивства в Житомирській, Запорізькій, Львівській та Київській областях. Більшість жертв цього нелюда — жінки, люди похилого віку й діти. Лише у маленькому с. Братковичі на Львівщині вбивця забрав дванадцять невинних душ.

Наймолодший вбивця-маніяк. У 1993 р. на березі Каховського водосховища поблизу Нікополя Дніпропетровської обл. учень 10 класу В. Пастухов убив двох однокласниць. Напередодні в місті завершився тиждень показу фільмів-жахів, от підліток і втілив кінострахіття в дійсність.

Убивця трьох братів. Після смерті князя Володимира Великого у 1015 р. між його синами почалася жорстока боротьба за владу. Старший син Володимира Святополк (бл. 980—1019), претендуючи на престол, підступно вбив трьох своїх братів — Бориса, Гліба і Святослава, за що літописець назвав його "Окаянним". На деякий час Святополкові вдалося захопити владу в Києві, однак згодом він зазнав поразки від Ярослава Мудрого. Загинув, тікаючи до Польщі.

Убивця-довгожитель. Студент Львівського університету Мирослав Січинський у 1908 р. у Львові убив з револьвера намісника Галичини, графа А. Потоцького. Терориста посадили до в'язниці, звідки він невдовзі утік. Помер М.Січинський у 1979 р., маючи 91 рік, у Вестленді, штат Мічіган (США).

Найбільша кількість убивств за рік. За офіційною статистикою, найбільш сумним видався 1996 рік, коли в Україні було вчинено 4 896 вбивств, тобто щодоби в середньому по Україні вбивали 13 осіб. Змінилася й структура цього виду злочину: зменшилася частка побутових убивств, вчинених на ґрунті пияцтва, неприязні і т.п. Натомість більшість убивць діяли з корисливих мотивів (70%), на замовлення, з особливою жорстокістю. У тому ж 1996 році було зафіксовано 118 убивств на замовлення.

Найжорстокіша помста за вбивство. Велика княгиня київська Ольга, дізнавшись про повстання древлян і вбивство ними свого чоловіка, князя Ігоря, жорстоко помстилася непокірним, спаливши в 946 році м. Іскоростень і знищивши п'ять тисяч древлян.

ВІЙСЬКОВА СПРАВА

Найдавніші на українських землях сліди оборони рідного краю. Цікаву сторінку з життя давнього населення України розкрили дослідження найдавніших в Європі могильників, які відносяться до доби мезоліту (12–8 тис. років до н.е.) і розташовані поблизу сіл Волоське та Василівка на півдні України. Антропологи виявили, що люди, поховані в могильниках, належать до трьох різних рас: дві з них були місцевими, а третя – прийшлою, південносередземноморського походження. Вістря списів і стріл стриміли в кістках людей, на черепах помітні сліди ударів. Отже, такі могильники розповідають про ворожнечу між племенами і є найдавнішим свідченням оборони рідного краю від загарбників.

Найдавніші українські військові формування. Початки українського війська, або формування військових з'єднань, припадають на княжу добу (IX – XIV ст.), коли була створена важкоозброєна дружина-кіннота та легкоозброєна піхота, що складалася з боярства і народного ополчення (воїв), до лав якого входила міська людність та селяни-хлібороби.

ЗБРОЯ

Найстаровинніша давньоруська зброя, про яку збереглися писемні згадки. За свідченням арабського письменника X ст. Ібн-Даста, слов'яни за його часів були озброєні щитами, мечами, дротиками та списами. Інший арабський письменник Ібн-Фолдан зазначав, що "руси на зріст високі і стрункі, як пальма. У кожного сокира, великий ніж і меч, вони ніколи не ходять без зброї..."

Найдавніший напис на зброї. Написи на предметах озброєння давньоруського воїна – досить рідкісне явище. До найдавніших належить напис на клинку меча, знайденого наприкінці XIX ст. поблизу Миргорода на Полтавщині. Інкрустований дротом у сталевий клинок, він стає помітним лише при обробці спеціальною сполукою. З одного боку меча написане ім'я "Людота", а з іншого – слово "коваль". Цей напис – клеймо давньоруського зброяра першої половини XI ст. Його значення є дуже суттєвим, бо доводить існування власного виробництва мечів на Русі, свідчить про письменність ремісників і воїнів.

Найдавніша писемна згадка про застосування вогнепальної зброї датована 1399 р. в Никоновському літописі. Там повідомляється, що об'єднане литовсько-руське військо на чолі із Вітовтом у битві на р. Ворсклі застосувало проти золотоординців пищалі, "пушки", а також самостріли "в кованых телегах на цепях (ланцюгах) железных".

ВІЙНИ

Найтриваліша війна. Визвольна війна українського народу проти польсько-шляхетського панування під проводом Б. Хмельницького тривала з 1648 до 1654 рр., тобто шість років.

Найбільш кровопролитна війна. Фашистська окупація під час Великої Вітчизняної війни принесла неймовірні страждання українському народові. Гітлерівці знищили в Україні понад 5 млн. чоловік: 3,8 млн. мирних жителів і 1,5 млн. військовополонених. Нацисти вивезли також 2,4 млн. чоловік на примусову працю в Німеччину.

Найбільш руйнівна війна. Під час Великої Вітчизняної війни фашистські окупанти завдали величезних збитків народному господарству України. Вони зруйнували більшу частину міст і селищ, близько 28 тис. сіл, залишили без житла майже 10 млн. чоловік. Гітлерівці знищили 16 тис. промислових підприємств та 200 тис будівель промислового значення. Було зруйновано 47 доменних й 117 мартенівських печей, 135 прокатних станів. Тільки прямі матеріальні збитки народного господарства України становили 285 млрд. крб. (у довоєнних цінах).

БИТВИ

Найбільша битва. Битва за Дніпро – наступальна операція, проведена радянськими військами в серпні-грудні 1943 р., – стала однією з найвидатніших подій Великої Вітчизняної війни. Її метою було звільнення Лівобережної України, Донбасу та форсування Дніпра. Угрупування радянських військ нараховувало 2 633 тис. чоловік, близько 51 200 гармат і мінометів, 2 400 танків та 2 850 бойових літаків. На фронті від Навлі до Таганрога радянським військам протистояло угрупування противника, до якого входило 62 дивізії, в тому числі – 14 танкових і моторизованих (усього 1 240 тис. чоловік), 12 600 гармат і мінометів, 2 100 танків і штурмових гармат, 2 100 бойових літаків. Радянські війська завдали тяжкої поразки основним силам групи армій "Південь" та частині сил групи армій "Центр" противника, звільнили близько 38 тис. населених пунктів, у тому числі 160 міст.

Найбільша танкова битва на території України відбулася 23–29 червня 1941 р. в районі міст Дубно, Луцьк та Рівне. У герць вступили наступаюча німецько-фашистська група армій "Південь" та шість радянських механізованих корпусів Південно-Західного фронту, які завдавали контрударів у ході прикордонних боїв. Зрештою, німецькі війська були затримані на рубежі Рівне-Дубно й зазнали тяжких втрат,

а радянське командування виграло час для підготовки оборони на підступах до Києва.

НАШЕСТЯ

Найтриваліша навала. Золотоординське ярмо, у якому з 1237 р. опинилася Русь, стало найтяжчим випробуванням для східнослов'янських народів. Монголо-татарська навала була великим лихом для Русі, причиною загибелі багатьох людей. На землях Південно-Західної Русі влада ординців трималася понад 120 років, незважаючи на героїчну визвольну боротьбу русичів.

ОБЛОГИ

Найтриваліша облога міста. В 1340-х роках татари обложили Кафу (Феодосію), що належала генуезцям, але протягом трьох років не могли захопити місто. Зрештою, серед обложників спалахнула смертельна епідемія, яка нещадно косила їхнє військо. Небавом татари з допомогою метальних знарядь почали перекидати в обложену Феодосію трупи людей, які померли від моровиці. У місті почалася паніка, відтак італійці залишили Крим і втекли на батьківщину. Але в дорозі серед біженців почалася жахлива епідемія. Ймовірно, то була чума, адже саме ця хвороба в 1347 р. раптом з'явилася в Італії.

ОБОРОНА МІСТА

Найтриваліша оборона міста. Героїчна оборона Севастополя в середині XIX ст. тривала майже рік — 349 днів, з 25 вересня 1854-го до 8 вересня 1855-го року. Місто тоді було головною базою Чорноморського флоту, а обороняли його вояки російської армії та моряки Чорноморського флоту, яким протистояли збройні сили союзних держав — Англії, Туреччини та королівства Сардинії — під час Кримської війни 1853—1856 рр. Оборону Севастополя очолював віце-адмірал В. Корнілов. Втративши 120 тис. солдатів і офіцерів, англо-французьке командування у вересні 1855 р. змусило російські війська відступити й захопило руїни міста. Тут слід також згадати легендарну оборону Севастополя під час Великої Вітчизняної війни, яка тривала 250 днів — з 30 жовтня 1941-го до 4 липня 1942-го р. За цей час на місто було скинуто 2 700 фугасних і 3 000 запалювальних бомб, випущено близько 9 000 артилерійських снарядів.

ЕВАКУАЦІЯ

Найбільша евакуація військ. У 1941 р. радянські війська і народні ополченці 73 дні героїчно захищали Одесу, стримуючи натиск 18 дивізій ворога, а це зірвало гітлерівські плани блискавичного наступу на Крим і Кавказ. Тільки у зв'язку із наступом німецько-фашистських військ на Кримському напрямку Ставка Верховного Головнокомандувача прийняла рішення про евакуацію Одеси і використання військ Одеського оборонного району для зміцнення головної бази Чорноморського флоту — Севастополя. За наказом Ставки захисники Одеси залишили місто. Вперше в історії воєн така значна армія — близько 80 тис. чоловік з бойовою технікою — потаємно залишила фронт, за кілька годин завантажилась на кораблі й евакуювалася до Криму.

ВОЇНИ

Першим вітчизняним повітряним асом став киянин Є. М. Крутень — організатор винищувальної авіації, автор низки теоретичних праць в галузі військового застосування авіації. В роки Першої світової війни він особисто збив 17 ворожих літаків. Загинув під час приземлення поблизу Тернополя.

Найбільша кількість збитих літаків противника. В роки Великої Вітчизняної війни Іван Микитович Кожедуб (1920—1990), уродженець с. Ображіївки, нині Шосткинського району на Сумщині, здійснив 330 бойових вильотів, брав участь у 120 повітряних боях і знищив 62 ворожих літаки. Жоден з радянських пілотів не перевершив українського аса. Тричі Герой Радянського Союзу, Кожедуб був командиром ланки ескадрильї, заступником командира винищувального авіаполку. Ним було розроблено чимало нових прийомів повітряного бою.

Рекорд за кількістю збитих літаків серед жінок-пілотів належить гвардії молодшому лейтенантові Лідії Литвяк, яка народилася в 1921 р. За вісім місяців війни вона здійснила 168 бойових вильотів, здобула 15 повітряних перемог. Сама збила 11 літаків, ще 3 — в групі, а також знищила аеростат-коригувальник. Загинула 1 серпня 1943 р. при виконанні бойового завдання поблизу с. Маринівка Донецької області.

Найзнаменитіший прикордонник. Герой Радянського Союзу Микита Федорович Карацупа — учасник 120 бойових сутичок, затримав 338 порушників кордону, знищив 129 шпигунів та диверсантів, які не бажали скласти зброю. Народився він у с. Олексіївка Дніпропетровської області, помер у 1994 р. на 85-му році життя.

Рекордна кількість водночас затриманих порушників кордону. 90 порушників державного кордону водночас затримав на початку 1998 р. сержант Дмитро Муха із застави "Варяж". Це були громадяни Шрі-Ланки, які вже готувалися стартувати через лінію інженерно-технічних споруд до сусідньої Польщі. Звістка про неймовірний факт миттєво облетіла весь державний кордон України, здивувавши не тільки журналістів, а й самих його захисників. Але рівно через рік — 13 січня 1999 р. — прикордонники цієї ж застави побили власний рекорд: старший лейтенант Віктор Заліщук і молодший лейтенат Сергій Олексієнко затримали 115 іноземних громадян, які готувалися перетнути кордон. Серед порушників переважали чоловіки, жінок було лише 19.

Найзнаменитіший підводник-винищувач. Найвлучнішим підводником-винищувачем часів Другої світової війни вважається Олександр Іванович Маринеско (1913, Одеса – 1963). За три походи підводні човни "М-96" та "С-13", якими він командував, потопили шосту частину того, що зробили за війну решта підводників Балтики. Субмарина Маринеско знищила транспорт водотоннажністю 7 000 т, гігантський лайнер "Вільгельм Густлов" (25 484 т.) з 8 тис. німецьких вояків, серед яких був цвіт німецького підводного флоту – 3700 офіцерів для 70 найновіших підводних човнів ("атака століття", 31 січня 1945 р.), крейсер (5 400 т) із 3 600 солдатами і офіцерами. За один лише похід Маринеско знищив цілу ворожу дивізію і став особистим ворогом Гітлера – таким, як Черчілль, Рузвельт і Сталін.

Найвлучніший снайпер. Микола Ільїн з Донбасу, стріляючи під час Великої Вітчизняної війни з особистої снайперської гвинтівки № А 25087 (зберігається у Центральному музеї Російської Армії в Москві), убив 494 фашистів. Після його загибелі у липні 1943 р. під Харковом гвинтівку "доглядав" українець Панас Гордієнко – 422 живих "цілі".

Найвлучніша жінка-снайпер. У 1941 р. під час оборони Одеси в легендарній 25-й Чапаєвській дивізії воювала знаменита жінка-снайпер Людмила Михайлівна Павличенко (1916–1974) з Білої Церкви, що на Київщині. У боях за місто вона вбила 180 ворожих солдатів і офіцерів. Всього за роки Великої Вітчизняної війни ця жінка знищила із снайперської гвинтівки 309 гітлерівців. У 1943 р. їй було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Перша жінка-офіцер. Першою в Україні та Росії жінкою-офіцером стала Надія Андріївна Дурова. Народилася вона в Києві 1783 р. В 23 роки залишила чоловікові трирічного сина і пішла з дому. Перевдягнувшись у чоловіче вбрання, видала себе за корнета Олександра Дурова і влаштувалася служити в кінному уланському полку. В одному з боїв вона врятувала життя офіцерові й сам цар Олександр I нагородив її за це солдатським Георгіївським хрестом 5 ступеня, звелівши називатися офіцером Олександром Олександровим. Під час війни 1812–1814 рр. вона була ординарцем генерал-фельдмаршала М. Кутузова, відзначилася в боях під Смоленськом і Бородіно. Померла в 1866 р. Сповнене пригод життя Н. Дурової стало основою для кількох книжок, театральної вистави, кінофільму, опери та балету.

Євдокія, тобто Євдоким... Унікальний приклад Н. Дурової повторила під час Великої Вітчизняної війни киянка Євдокія Завалій, яка пішла на фронт і служила морським піхотинцем, командувала розвідниками, називаючись... Євдокимом Завалієм.

Повторили подвиг О. Матросова. 25 українських воїнів рятували товаришів під час бою, закриваючи своїм тілом амбразури ворожих дотів і дзотів. Серед них був і кулеметник 24-ї стрілецької дивізії, рядовий В. П. Майборський. 13 липня 1944 р. він закрив собою німецький дот і дивом залишився живим.

ПОВІТРЯНІ ТАРАНИ

Найбільша кількість повітряних таранів. Серед учасників повітряних таранів під час Великої Вітчизняної війни було 55 синів України. Серед них слід особливо відзначити Бориса Івановича Ковзана (1922–1985), випускника Одеського військового училища, який у 1941–1942 роках здійснив 142 бойових вильоти і збив, здійснивши повітряні тарани, чотири фашистських літаки!

■ ***Перший в історії авіації таран*** *здійснив Петро Миколайович Нестеров (1887–1914) поблизу м. Жовква, нині Львівської області. 8 вересня 1914 р., під час Першої світової війни таранним ударом у повітрі він знищив літак австрійського розвідника. На місці загибелі Нестерова встановлено пам'ятник.*

Два тарани в одному бою. Військовий льотчик Микола Гаврилович Лісконоженко, який народився 1919 р. в с. Новоданилівка Запорізької області, під час оборони Ленінграда в листопаді 1941 р. в складі ланки радянських винищувачів (три літаки) взяв участь у нерівному бою з 12-ма фашистськими літаками. В ході бою у пілота закінчилися боєприпаси. Щоби не допустити бомбардування ворогом позицій радянських військ, він двома таранними ударами знищив два фашистських літаки. В цьому бою М. Г. Лісконоженко був смертельно поранений.

Єдина жінка, яка здійснила повітряний таран – старший лейтенант Катерина Зленко. 12 вересня 1941 р. двом літакам було наказано вилетіти на розвідку в район міст Ромни та Лубни. Розвідка пройшла успішно, але раптом у небі з'явилися сім німецьких літаків. Під час нерівного бою льотчиця гвинтом свого літака "обрубала" хвостове оперення "мессера" й на скошене поле впали обидві машини. В 1990 р. відважній льотчиці було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Перший нагороджений зіркою "За мужність". 7 травня 1995 року цією відзнакою був нагороджений (посмертно) командир оперативного взводу батальйону "Беркут" УМВС України в Луганській області, підполковник міліції Михайло Яковенко.

Першим нагородженим відзнакою Президента "Іменна вогнепальна зброя" став 7 травня 1995 р. начальник УМВС у м. Севастополі, генерал-лейтенант міліції Віват Білобородов за бездоганну багаторічну службу, особисті заслуги у боротьбі зі злочинністю, зміцненні законності та правопорядку.

Найдавніша нагорода. *В Україні це, ймовірно, була гривна – шийна прикраса, що мала вигляд металевого обруча з бронзи, срібла, золота або заліза. Відома з часів бронзового віку, вона була відзнакою, знаком влади вождя, князя. Одержували її як нагороду й давньоруські воїни X–XI ст. Золота князівська гривна, прикрашена перегородчастою емаллю, знайдена у скарбі біля с. Кам'яний Брід на Житомирщині.*

Найвищою нагородою *в Україні є орден князя Ярослава Мудрого, заснований указом Президента України 23 серпня 1995 р. Ця відзнака призначена для нагородження громадян за видатні особисті заслуги перед українською державою в галузях державного будівництва, зміцнення міжнародного авторитету України, розвитку економіки, науки, освіти, культури, мистецтва, охорони здоров'я, за благодійну, гуманістичну та громадську діяльність. Орден має 5 ступенів, найпочеснішим є перший. Першими кавалерами Ордену Ярослава Мудрого п'ятого ступеня 24 серпня 1995 р. стали А. Мокренко, О. Басистюк, Ф. Бурчак.*

Найбільша кількість нагород. Найбільше нагород серед уродженців України отримав Л. І. Брежнєв (1906–1980) – 63 радянські й іноземні ордени та медалі. Він був чотириразовим Героєм Радянського Союзу, Героєм Соціалістичної праці, нагороджений орденом "Перемога", 8-ма орденами Леніна, 2-ма орденами Жовтневої революції, 2-ма орденами Червоного Прапора, орденом Богдана Хмельницького II ступеня, Вітчизняної війни I ступеня, Червоної Зірки.

Найбільша кількість бойових нагород. Серед воїнів-українців – учасників Великої Вітчизняної війни генерал-полковник авіації І. М. Кожедуб був тричі удостоєний звання Героя Радянського Союзу (1944, 1944, 1945 рр.), нагороджений орденом Леніна, 7-ма орденами Червоного Прапора, орденом О. Невського, 2-ма орденами Червоної Зірки, орденом "За службу Батьківщині в Збройних Силах СРСР" III ступеня.

Найбільша кількість нагород серед жінок, ймовірно, належала відомій організаторці сільського господарства, державній політичній діячці Параскові Микитівні Ангеліній (1912–1959). Вона стала ініціатором створення першої жіночої бригади механізаторів в СРСР, яка діяла в колгоспі "Заповіти Ілліча" Старобе-

Перші відзнаки Президента України *– зірка і хрест "За мужність" – були засновані Л. Кучмою 29 квітня 1995 року. Хрестом нагороджували за "мужність і відвагу", а зіркою – "за виняткову особисту мужність". Відзнаки виготовлялися на ВАТ "Українські ювеліри": хрест – із нейзильберу, зірка – зі срібла. 21 серпня 1996 року ці відзнаки були трансформовані в орден "За мужність".*

шівського району Донецької області. Паша Ангеліна, як її називали в народі, ще на початку колективізації освоїла нову техніку й була ініціатором змагання механізаторів за високі врожаї. Нагороджена трьома орденами Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора, медалями, стала двічі героєм Соціалістичної Праці, лауреатом Державної премії СРСР.

Найбільша кількість бойових нагород серед жінок. Славетна льотчиця Валентина Степанівна Гризодубова (нар. 1910, Харків) була єдиною жінкою, удостоєною двох найвищих нагород СРСР: Героя Радянського Союзу (1938 р.) та Героя Соціалістичної Праці (1986 р.). Вона також була кавалером двох орденів Леніна, ордена Жовтневої революції, двох орденів Вітчизняної війни I ступеня, орденів Трудового Червоного Прапора, Червоної Зірки, медалей. У 1938 р. вона разом з М. М. Расковою та П. Д. Осипенко на літаку АНТ-37 здійснила безпосадочний переліт Москва — Далекий Схід, встановивши світовий рекорд дальності авіапольоту серед жінок. У період Великої Вітчизняної війни вона була командиром авіаційного полку, здійснила близько двохсот бойових вильотів.

Наймолодший нагороджений. 26 квітня 1943 р. медаллю "За бойові заслуги" був нагороджений 6-річний Сергійко Алешков. Його матір і брата убили фашисти, сам він ледь не помер від виснаження, але, на щастя, в лісі його знайшли солдати і взяли з собою. Сергійко розносив пошту, подавав патрони і воду. Після нальоту німецьких літаків він знайшов біля розбомбленого командного пункту важко пораненого командира підрозділу, майора Михайла Воробйова й привів до нього саперів. За цей вчинок комдив і вручив хлоп'яті медаль. Син полку став і названим сином майора. По війні хлопець закінчив суворовське училище, а згодом — Харківський юридичний інститут.

■ ***Найстаріший нагороджений.*** *Видатному українському композитору, музикознавцеві, фольклористу та педагогові Станіславу Пилиповичу Людкевичу (1879—1979) на 101 році життя було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці із врученням ордена Леніна та золотої медалі "Серп і молот".*

Найдовше очікувані нагороди. 47 років чекав на "Золоту Зірку" Героя Радянського Союзу львів'янин Іван Васильович Щербина. У квітні 1944 р. командир 110-ї гвардійської дивізії привітав офіцера з представленням до високої нагороди за участь у сміливому нічному форсуванні Дніпра. Але війна тривала, війська швидко просувалися на захід, було не до слави. І лише майже через півстоліття розшукали усі необхідні документи. У 1991 р., напередодні Дня Перемоги, фронтовику було урочисто вручено в Кремлі орден Леніна і медаль "Золота Зірка".

В 1939 р., коли почалася Друга світова війна і німецькі війська перейшли кордон Польщі, В. Грабовий потрапив на фронт. У боях був поранений, втратив руку. Після війни був висланий у Хабаровський край, потім повернувся до рідного села Перев'ятичі на Львівщині. І аж у 1992 р., через 53 роки після початку війни, польський уряд нагородив його медаллю "За участь в обороні Польщі", яку ветеранові вручили в польському консульстві у Львові.

Відмова від нагороди. Відомо, що чимало трудових досягнень у так звані застійні часи ґрунтувалися на приписках. Проте, за інформацією з відділу нагород секретаріату Верховної Ради СРСР, з цих причин ніхто урядових нагород не повертав. Лише на початку 1991 р. М. Шенель з Харкова повернув медаль "Ветеран труда". У супровідному листі він пояснив, що цю медаль він отримав у 1986 р., а 80-ті роки вважає "піком промислового спаду".

ДЕРЖАВНІ ПРЕМІЇ УКРАЇНИ ім.Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Наймолодшим лауреатом цієї премії, ймовірно, є прозаїк Євген Пашковський (нар. 19.11.1962). Він отримав Шевченківську премію в 2001 р. (тобто маючи неповних тридцять дев'ять років) за роман "Щоденний жезл".

Найстаріші нагороджені. Художниця Олена Львівна Кульчицька (1877—1967) одержала цю премію в 1967 р., а співак Іван Семенович Козловський (1900 р. н.) — в 1990 р., тобто обом було по 90 років.

Присуджена, але не отримана премія. У березні 1964 р., коли відзначалося 150-річчя від дня народження Кобзаря, Урядовий республіканський комітет з присудження премій ім. Т. Г. Шевченка повідомив про нагородження високим званням лауреата М. С. Хрущова "за видатну громадсько-політичну діяльність в Українській Радянській Соціалістичній Республіці, за великий внесок у розвиток і зміцнення української радянської соціалістичної культури, як і культур усіх братніх радянських народів". Проте Диплом і Золоту медаль лауреата М. С. Хрущову не було вручено — це передбачалось зробити у листопаді 1964 р., коли тодішній керівник СРСР мав приїхати до Києва. Але ще в жовтні на пленумі ЦК його звільнили від обов'язків Першого секретаря ЦК КПРС. Так лауреатські відзнаки йому й не дісталися. Ані сам М. С. Хрущов за життя, ані його родина після смерті не нагадували про своє бажання отримати по-

чесну нагороду. Так і досі зберігаються у Комітеті з присудження Шевченківських премій Диплом та Почесний знак за № 0007.

НОБЕЛІВСЬКІ ПРЕМІЇ

Славетна міжнародна Нобелівська премія, починаючи з 1901 року, присуджується щорічно в Швеції за найважливіші досягнення і відкриття у фізиці, хімії, фізіології, медицині, за кращі літературні твори, за активну діяльність у зміцненні миру. Серед лауреатів найпочеснішої у світі премії є й уродженці України.

Наймолодшим серед Нобелівських лауреатів — наших краян був Роалд Хофман, який одержав нагороду в 1981 році, у віці 44 роки. А найстаршим — Жорж Шарпак, якого було відзначено в 1992 році, коли йому виповнилося 78 років.

■ ***Ілля Ілліч Мечников*** *(1845, с. Іванівка, нині Куп'янського району Харківської області — 1916), видатний вітчизняний біолог і патолог, один із засновників еволюційної ембріології. Став лауреатом Нобелівської премії з фізіології та медицини у 1908 р. за те, що "спільно з П. Ерліхом започаткував сучасні дослідження з імунології і зробив глибокий вплив на її розвиток".*

■ ***Шмуель Йосеф Агнон (Чачкес)*** *(1888, м. Бучач, нині Тернопільської обл. — 1970), ізраїльський письменник. Лауреат Нобелівської премії з літератури у 1966 р. "за глибоко оригінальне мистецтво розповіді, навіяне єврейськими народними мотивами, зокрема за романи "Весільний балдахін" та "Нічний гість".*

■ ***Роалд Хофман*** *(нар. 1937, м. Золочів, нині Львівської обл.), американський хімік. Нагороджений Нобелівською премією з хімії в 1981 р. спільно з японським науковцем Кеніті Фукуї "за розробку теорії походження хімічних реакцій, створеної ними незалежно один від одного".*

■ ***Зельман Ваксман*** *(1888, м. Прилуки, нині Чернігівська обл. — 1973), американський мікробіолог. Лауреат Нобелівської премії з фізіології та медицини 1952 р. "за відкриття стрептоміцину — першого антибіотика, ефективного при лікуванні туберкульозу легень".*

■ ***Саймон Сміт Кузнець*** *(1901, Харків — 1985), американський економіст. Лауреат Нобелівської премії з економіки 1971 р. "за емпірично обґрунтоване тлумачення економічного росту, що привело до нового, більш глибокого розуміння як економічної та соціальної структури, так і процесу розвитку".*

■ ***Жорж Шарпак*** *(нар. 1924, м. Сарни, нині Рівненської обл.), французький фізик. Нагороджений Нобелівською премією з фізики в 1992 р. "за винахід та вдосконалення детекторів елементарних частинок — багатодротинкової пропорційної камери", що тісно пов'язано з прогресом ядерної фізики.*

ЛІКАРНІ

Перша лікарня. Перший лікарняний заклад виник у XI ст. при Києво-Печерському монастирі. В 1070 р. тут було влаштовано богадільню для інвалідів і людей з хронічними захворюваннями. В XII ст. колишній чернігівський князь, який став лаврським ченцем (Микола Святоша), заснував у Лаврі Микільський (поруч з Троїцькою церквою) лікарняний монастир. У монастирі були палати, де надавали допомогу хворим ченцям і парафіянам.

Перша державна лікарня для населення була заснована в Києві 1787 р. Це був заклад на 50 ліжок, де лікували від "причепливих хвороб". В 1800 р. у м. Кременчуці полтавським приказом громадського опікування була побудована перша велика, двоповерхова лікарня, у якій було одинадцять палат, операційна та перев'язочна.

Перша дитяча лікарня. Першу клініку з лікування дитячих хвороб організував у Київському університеті в 1889 р. вчений-педіатр, професор В. Є. Чернов (1852–1912).

Найдовший час існування лікарні. Лікарня, заснована в XI ст. в Києво-Печерській лаврі, згодом була перебудована на лікарняний монастир і проіснувала до 1918 р.

Найдавніша з існуючих лікарень. В 1784 р. рескриптом австрійського цісаря Йосифа II у Львові було закрито монастир ордену Піярів, а його приміщення передано Загальній лікарні. Тепер тут розташована Львівська обласна лікарня. Поважний вік має і Київська психіатрична лікарня ім. І. М. Павлова, заснована в 1786 р. Тоді на території Кирилівського монастиря було споруджено будинок для інвалідів і шпиталь. У 1803 р. до монастиря перевели будинок для божевільних.

Найглибше розташована лікарня. В смт. Солотвино на Закарпатті вже понад двісті років добувають сіль найвищого гатунку. В 1968 р. співробітники Ужгородського філіалу Одеського НДІ курортології та фізіотерапії вирішили використовувати мікроклімат солотвинських шахт для лікування хворих бронхіальною астмою й тут було відкрито алергологічну лікарню на 250 ліжок. Підземні палати, насичені високодисперсним аерозолем кухонної солі, розташовані на глибині 300 м від поверхні землі у товщі соляного пласту. Тривалість одного сеансу – приблизно дві години, курс лікування триває 30 днів. Створити на поверхні землі такі умови, як у цій лікарні, неможливо: тут завжди стабільна температура (+23 °С) і вологість повітря (до 40%), висока насиченість атмосфери кухонною сіллю (10 мг на 1 м³), абсолютна тиша, повністю безалергенне середовище, а кількість мікроорганізмів у повітрі – у п'ять разів менша, ніж у найстерильнішій операційній.

■ *Перша велика державна лікарня, для якої було споруджено спеціалізований будинок, відкрилась у Кременчуці в 1880 р. На двох її поверхах розташувались операційна, перев'язочна, одинадцять палат та лікарняна церква.*

АПТЕКИ

Найдавніша згадка про аптеку. Перша згадка про аптеку на території сучасної України датована XIII ст. Констанція, дружина князя Лева, в 1270 р. заснувала при Домініканському монастирі у Львові перший міський притулок для хворих і аптеку при ньому.

Перша військова аптека. У Києві з 1715 р. існував невеликий військово-аптечний склад для потреб місцевого гарнізону.

Найстаріший рецептурний журнал. Рецептурні журнали – цінні документи, з яких можна дізнатися про асортимент, призначення і вартість ліків, скласти повне уявлення про роботу провізорів приватних аптек. "Аптека-музей" у Львові зберігає вісім старовинних рецептурних журналів, а найдавніший з них датований 1805 роком.

АПТЕКАРІ

Перші аптекарі, імена яких збереглися. Архівні документи стверджують, що в 1392–1400 рр. у Львові мешкав аптекар Клемент, а в 1445 р. тут оселився фармацевт Василь Русин, поруч з яким працювали аптекарі Павло, Варфоломей, Олександр і Ольбрахт.

Першим аптекарем-українцем у Східній Україні вважається Петро Піскуновський, який у 1780 р. очолив державну аптеку в Харкові, відкриту двома роками раніше, і перетворив її на зразкову установу. До нього всі керівники аптек у Східній Україні були німцями.

Перше товариство аптекарів – Галицьке – пов'язане з діяльністю фармацевтів Львова. Виникло воно 1868 р., мало громадську бібліотеку фахової літератури, лабораторію і фармацевтичний музей, яким місто пишається і сьогодні.

ШВИДКА ДОПОМОГА

Перша станція швидкої допомоги заснована в Києві в 1881 р. В 1883 р. – у Львові, а в 1903 р. – в Одесі.

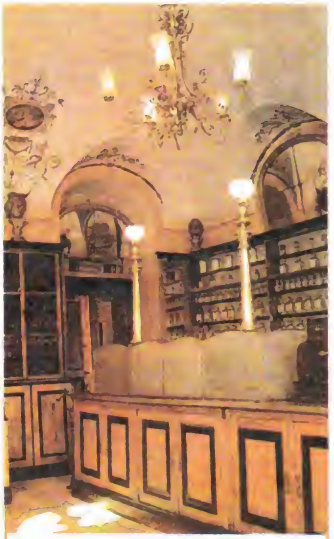

■ ***Найстаріша з діючих аптек*** *працює у Львові. Дата її створення губиться у темряві століть. За деякими даними, вона відкрилася ще в 1445 р., за іншими — в 1536 р., однак найімовірнішим роком заснування видається 1574-й. Протягом тривалого часу заклад мав назву "Під золотим оленем", а нині це аптека №14 на площі Ринок.*

Перші автомобілі швидкої допомоги. У 1913 р. їх у Києві з'явилося відразу два. Одна санітарна "карета" — з кузовом одеської фабрики Гекмана, друга — німецької фірми НАГ. З цього приводу київська преса зазначала, що "... значно розширилося коло діяльності, надавши змогу дістатися до передмість — Деміївки, Пріорки тощо, куди кіньми доїхати було важко, та й відстань зовсім дискредитовувала поняття "швидкої допомоги".

ЛІКАРІ

Перший лікар, ім'я якого збереглося. Відомий грецький письменник II ст. н. е. Лукіан Самосатський у своїх діалогах "Токсаріс, або Дружба" і "Скіф, або Гість" розповідає про великого скіфського мудреця Токсаріса, який, прибувши до Афін і оселившись там, так уславився своєю мудрістю та знанням медицини, що по смерті греки не тільки визнали його одним з асклепіадів, тобто нащадком бога Асклепія — покровителя лікарів, а навіть приносили йому жертви як іноземному лікареві. На думку вчених, Токсаріса слід уважати одним із справжніх лікарів скіфського походження.

Найвідомішим лікарем стародавньої Русі вважається чернець Агапіт, який, за свідченням "Києво-Печерського патерика", був дуже популярним серед усіх верств населення стародавнього Києва. Лікував він переважно травами, вмів підібрати харчування для хворого. "Києво-Печерський патерик" описує найбільш вдалі випадки його лікування багатих і бідних. Він вилікував князя Володимира Мономаха. Дата народження Агапіта невідома, помер він у 1095 р.

Перший професійний лікар. У 1490 р. львівський магістрат прийняв на службу лікаря і аптекаря Олександра, якому з міського фонду позичили на створення аптеки 40 злотих.

Найстаріший лікар. Український епідеміолог Лев Громашевський (1887—1980), який народився в Миколаєві, навчався в Одесі й працював у медичних закладах Дніпропетровська та Києва, і був відомий як автор багатьох праць, присвячених питанням епідеміології висипного та черевного тифу, холери, дизентерії, дезинфекційній справі, помер у 93 роки.

Перші міські лікарі. Такі посади офіційно були запроваджені в 1737 р. сенатським наказом, за яким у великих містах належало "...для пользования обывателей в их болезнях содержать лекарей, а жалование производить им в городах от ратуш до 12 рублей в месяц с свободною квартирою". До переліку міст, у яких належало призначити лікарів, увійшли дев'ять малоросійських полків — Стародубський, Переяславський, Прилуцький, Лубенський, Чернігівський, Миргородський... Однак через брак медичних кадрів закон сенату про призначення міських лікарів не було виконано. Навіть через двадцять років міські лікарі були, крім Києва, лише в Стародубі, Сумах, Харкові та Охтирці.

Перші нічні чергування лікарів для допомоги хворим удома організувало у 1881 р. Товариство київських лікарів.

Перше наукове лікарське товариство в Україні почало свою діяльність 29 жовтня 1840 р. в Києві. На відміну від подібних товариств у Москві та Петербурзі, членами київського могли бути лікарі різних ділянок та установ. Першим секретарем товариства було обрано хірурга, штаб-лікаря С. І. Волинського.

Прижиттєвий пам'ятник лікарю. Вітчизняний лікар і синолог О. П. Войцехівський (1793—1850) родом з с. Іванівки, тепер Уман-

■ ***Перший вітчизняний доктор медицини.*** *Ним вважають Юрія Котермака, або Юрія Дрогобича зі Львова, сина міщанина-ремісника, який отримав це наукове звання 1483 р. у Болонському університеті, де він викладав астрономію та медицину, а згодом двічі обирався ректором. Він першим серед українців почав робити розтини людського тіла, щоб з'ясувати причини хвороб і віднайти методи їх лікування.*

ського району на Черкащині, заслужив шану і любов китайського народу, працюючи в цій країні лікарем у 1819–1832 рр. й самовіддано борючись з епідеміями холери та інших хвороб. 23 листопада 1829 р. в Пекіні йому було споруджено прижиттєвий пам'ятник. Це, ймовірно, єдиний випадок в історії, коли лікареві було споруджено прижиттєвий пам'ятник в іншій країні.

МЕДСЕСТРИ

Перша сестра милосердя. З самого початку Севастопольської оборони боролася за життя поранених проста дівчина Даша Олександрова, відома під іменем Даші Севастопольської. Дні і ночі працювала перша сестра милосердя на перев'язочних пунктах, асистувала М. І. Пирогову та іншим лікарям під час операцій. За героїзм її було нагороджено срібною медаллю та грошима у сумі 500 крб., а письменник С. І. Сер-

ДРАМАТИЧНА МЕДИЦИНА

Найбільш незвичайні досліди науковців-лікарів – це, ймовірно, досліди на собі. Саме тому такі дослідження іноді називають драматичною медициною.

- Перший в Україні та Росії лікар-епідеміолог **Д. С. Самойлович** (бл. 1744–1805) брав активну участь у боротьбі з епідеміями та спалахами чуми в Кременчуку, Одесі, Херсоні та в Криму. Під час однієї з епідемій він запропонував для дезинфекції обробляти одяг хворих особливими порошками. Щоби перевірити їх дієвість, не вагаючись, одягнув на себе продезинфікований одяг хворих. Згодом він запропонував з метою запобігання захворюванню на чуму прищеплювати людям вміст нагноєних чумних бубонів, попередньо випробувавши метод на собі. Розтинаючи бубони, лікар тричі заражався чумою, але хвороба, на щастя, щоразу минала досить легко.
- Видатний патологоанатом і епідеміолог **Г. М. Мінх** (1835–1896), будучи прозектором в Одеській міській лікарні, у 1874 р. дослідом на собі вперше довів можливість перенесення поворотного тифу кровосисними комахами (блохами, вошами).
- Інфекціоніст і невропатолог **Й. Й. Мочутковський** (1845–1903), будучи завідувачем інфекційного відділення Одеської міської лікарні, у 1876 р. увів собі кров хворого висипним тифом, щоб довести наявність збудників цієї хвороби в крові хворих, після чого тяжко захворів. Пізніше такий же дослід він провів і з кров'ю хворого поворотним тифом. Таким чином, Мінху і Мочутковському належить пріоритет у встановленні надзвичайно важливого у вивченні паразитарних тифів епідеміологічного факту – заразності крові хворих висипним і поворотним тифами.
- Засоби запобігання багатьом хворобам, зокрема холері, вивчав видатний мікробіолог і епідеміолог **М. Ф. Гамалія** (1859–1949). У 1888 р. він виготовив вакцину з убитих вібріонів холери й випробував її на собі, своїй дружині та кількох співробітниках своєї лабораторії. Ніхто з дослідників не постраждав.
- Видатний мікробіолог та епідеміолог, вихованець Одеського університету **В. А. Хавкін** (1860–1930) вперше розробив ефективні протихолерну (1892) та протичумну (1897) вакцини, випробувавши їх на собі. Відтак протихолерна вакцина у широких масштабах використовувалася в Індії, а вакцина проти чуми допомогла різко зменшити смертність від бубонної чуми.
- Лікар, філософ і економіст **О. О. Богданов** (1873–1928), випускник Харківського університету, встановивши у 1899 р. деякий позитивний вплив обмінних переливань крові на організм реципієнта, став гарячим пропагандистом цього методу і продовжив досліди на собі. Однак після 11-го переливання крові він помер.
- Мікробіолог та епідеміолог **Д. К. Заболотний** (1866–1929), син селянина з с.Чоботарка (тепер с. Заболотне на Вінниччині), у 1893 р. в Київському університеті разом з імунологом та патологом І. Г. Савченком (1862–1932) успішно провели героїчний дослід із самозараження живою культурою холерного вібріона після попередньої пробної імунізації вакциною з убитих холерних вібріонів. Вчені довели ефективність пероральної імунізації людини проти холери та можливість холерного бактеріоносійства у здорових людей. І. І. Мечников подарував Заболотному свій портрет з написом: "Безстрашному учневі від захопленого вчителя!"
- Харківський маларіолог і гігієніст **В. В. Фавр** (1874–1920) у 1902 р. заразив себе малярією, щоб довести роль малярійного комара як переносника цієї хвороби.
- Вивчаючи холерні вібріони, видатний біолог і патолог **І. І. Мечников** (1845–1916), уродженець с. Іванівка, тепер Харківської області, в 1908 р. разом з одним із своїх співробітників випив чисту культуру цієї хвороби для перевірки його специфічності. Колега Мечникова перехворів після цього тяжкою формою холери, натомість майбутній лауреат Нобелівської премії не постраждав.
- Засновник наукової школи мікробіологів, учень І. І. Мечникова, викладач Одеського університету **Я. Ю. Бардах** (1857–1929) першим серед вітчизняних науковців провів на собі щеплення проти сказу для перевірки його впливу на організм.

■ ***Лікар-довгожитель.*** *Якщо йдеться про славетні постаті, то слід згадати видатного мікробіолога й епідеміолога Миколу Федоровича Гамалію (1859–1949), одного з основоположників мікробіології та профілактичного напряму у вітчизняній медицині. Протягом усього життя відзначався великою працездатністю, навіть у свої останні дні, вже тяжко хворий, Гамалія постійно повторював: "Я маю видужати, мушу ще так багато написати й зробити".*

геєв-Ценський увічнив її в романі "Севастопольская страда".

Санінструктор-"ластівка". За увагу та турботу, швидку появу біля поранених бійці 907 полку 244 Запорізької дивізії назвали санінструктора Валерію Гнаровську "ластівкою". Близько 300 солдатів і офіцерів винесла вона з поля бою. 23 вересня 1943 р. Валерія ціною свого життя врятувала 70 поранених від неминучої смерті. Поблизу траси Москва–Сімферополь, на місці її загибелі, встановлено пам'ятний обеліск.

ДОНОРИ

Найактивніший донор. Під час Великої Вітчизняної війни за багаторазове систематичне здавання крові для врятування поранених були удостоєні знака "Почесний донор СРСР" тисячі патріотів. Його, зокрема, отримали киянин А. А. Нестерук, який здав 52 л крові, харків'янка Торопограцька – 45 л, а також киянка І. І. Терновенко – 38 л.

Хірург і донор водночас. За невідкладними показаннями лікарі Г. В. Карась і В. Д. Ревуцький в с. Дібровську на Рівненщині були змушені робити операцію кесаревого розтину. Під час операції у знекровленої породіллі зупинилося дихання, зник пульс. Запас консервованої крові закінчився. Тоді лікар Г. В. Карась почав масажувати серце пацієнтки однією рукою, а з другої його руки брали кров. Негайно перелита кров лікаря відновила діяльність серця хворої, операцію було закінчено. Проте ще цілу добу тривала боротьба за життя матері п'яти дітей Г. Н. Смагалюк, і, врешті, її було врятовано.

ЛІКИ

Найдавніші відомості про застосування ліків рослинного походження на території сучасної України подані в "Історії" Геродота (485–425 рр. до н. е.). Описуючи життя скіфів на землях Північного Причорномор'я, він зазначав, що вони вирощували різні трави і зілля, вживали їх у медицині, у щоденному житті і досягли чималих успіхів у цій справі. З лікарських рослин, популярних серед скіфів, Геродот описує добре відомий "скіфський корінь", який він називає "солодким". На думку античного лікаря Діоскорида, який жив у І ст. н. е., солодкий корінь є коренем глюкорізи. За словами Плінія, скіфи використовували також невідому нам рослину гіпаку. Крім того, Геродот подає відомості про санітарно-гігієнічні умови та лікувальні заходи у скіфів, зокрема про косметику скіфських жінок, про засоби лікування жіночих захворювань тощо.

Найдавнішою з описаних ліків тваринного походження на території сучасної України є боброва струмина, якою, як зазначав Геродот, нескіфське плем'я будинів лікувало різні жіночі хвороби – передусім захворювання істеричного характеру, які, на думку стародавніх греків, були пов'язані із захворюваннями матки. Слід додати, що лише струмині понтійського бобра приписували лікувальні властивості, на відміну від іспанського чи інших. Страбон прямо говорить, що лікувальні властивості має лише понтійська струмина. Про її значення в лікувальній практиці античного Риму найкраще свідчить те, що римляни наказали народам з-за Чорного моря платити данину також і бобровою струминою.

МЕДИЧНА ЛІТЕРАТУРА

Найстаріша рукописна медична книга, збережена до нашого часу, – лікарський трактат-порадник "Аллима" ("Мазі"). Цю узагальнену збірку про лікування травами склала в X ст. Євпраксія Мстиславна (1108–1172), онука Володимира Мономаха.

Найстаріша друкована медична книга на території сучасної України. 1627 р. у Львові, в друкарні Шеліги побачила світ книжка Еразмуса Сікстуса "Commentarius medicus..." обсягом 106 сторінок, з гравюрами. Зберігається в бібліотеках Вільнюса та Варшави.

Перша медична книга українською мовою. У 1878 р. в Женеві (Швейцарія) надрукована книжка С. Подолинського "Життя і здоров"я людей на Україні", яка мала 240 сторінок, 18 розділів і містила численні поради щодо лікування, харчування, фізичних вправ тощо. Друковане українське слово на наших землях було у ті часи заборонене Емським указом, тому не дивно, що книжка вийшла в Швейцарії й надрукована т. з. "драгоманівкою" – правописом, який запровадив М. Драгоманов. Самого ж С. Подолинського згадують як одного з основоположників медичної літератури.

Перша медична книжка, видана сучасною українською мовою, належить перу Є. Озаркевича. "Недуги пошесні. Порадник гігієнічно-лікарський" було видано товариством "Просвіта" у Львові в 1911 р. В книзі описано десять основних інфекційних хвороб того часу, викладено їхню етіологію, прояви, ускладнення, підстави діагностики, методи профілактики. Книга набула великої популярності серед населення.

МЕДИЧНІ ЧАСОПИСИ

Перший медичний журнал "Современная медицина" заснував і видавав у 1860–1881 рр. в Києві анатом і фізіолог Олександр Петрович Вальтер (1818–1889). Це був один з найкращих тогочасних медичних журналів у Російській імперії, в якому висвітлювались питання як наукової, так і громадської медицини.

Перший медичний журнал українською мовою "Лікарський збірник" видавався у 1898–1901 роках у Львові при Науковому товаристві ім. Шевченка

ХІРУРГІЯ

Найдавніше оперативне втручання. На викопному матеріалі науковці переконалися, що хірургічні втручання поширені з давніх-давен і завжди були люди, які мали неабиякий лікарський досвід і вміли забезпечити подальший сприятливий перебіг хвороби в результаті хірургічного втручання. Зокрема, про це свідчить жіночий скелет з поховання мезолітичної епохи, знайдений у гроті Мурзак-Коба в Криму. Після своєрідної судово-медичної експертизи, проведеної через 10 тис. років після захоронення, вдалося з'ясувати, що обидва мізинці жінки були симетрично обрубані під суглобними хрящами. Симетричність свідчить не про випадкову травму, а про певний ритуал обтинання пальців, ймовірно, на знак жалоби за загиблим родичем. А відсутність на усічених основних фалангах слідів остеомієліту, періоститу, остеофітів свідчить про вжиття певних лікарських заходів, які захистили рани від інфекції та нагноєння.

Найдавніше зображення хірургічного лікування можна побачити на невеликій електроновій (за словами Плінія, сплав електрону складався з 4 частин золота і 1 частини срібла) круглястій посудині, знайденій 1830 р. в скіфському кургані Куль-Оба поблизу Керчі й датованій IV–III ст. до н. е. – скіфсько-сарматською добою на території Північного Причорномор'я. На ній – кілька картин з військового життя скіфів, з яких дві безпосередньо причетні до медицини: сцена бинтування ноги, а також сцена лікування пораненої щелепи чи, може, виривання зуба. Ця посудина зберігається в Ермітажі.

Найдавніша згадка про хірургічне лікування у вітчизняному писемному джерелі належить до 1076 р., коли Святославу Ярославичу було зроблено "резанье желве", тобто вирізання пухлини.

Перша в Україні операція з використанням ефірного наркозу була проведена 18 лютого 1847 р. в Київському університеті відомим хірургом В. О. Караваєвим.

Перша у світі хірургічна операція при світлі гасової лампи проведена 31 липня 1853 р. лікарем Заорським у Львівському загальному шпиталі.

Перше в Україні (і Росії) видалення селезінки здійснив у 1887 р. український хірург Аполінарій Григорович Підріз (1852–1900), професор Харківського університету.

Першу в Україні (і Росії) операцію на пораненому серці зробив, видаливши з перикарда сторонній предмет, А. Г. Підріз у Харкові в 1897 р.

Перша трансплантація нирки здійснена 1933 р. в Харкові українським хірургом Ю. Ю. Вороним, який пересадив нирку 26-річній жінці, яка вмирала від гострої ниркової недостатності внаслідок отруєння сулемою. Цікаво, що лікар вибрав реципієнтом хворого з отруєнням сулемою, що, як відомо, пригнічує імунну систему і цим зменшує силу імунної відповіді на сторонній антиген. Трансплантат був узятий через 6 годин після смерті 60-річного чоловіка, що загинув від черепно-мозкової травми. Після операції хвора прожила ще дві доби.

Перша трансплантація печінки була зроблена 1996 року в багатопрофільному центрі з трансплантації і хронічного гемодіалізу в Запоріжжі.

Перша в Україні успішна трансплантація кісткового мозку була здійснена в 1998 р. у відділенні дитячої онкогематології при Київському онкодиспансері в 1998 р.

Перша успішна (з погляду сьогодення) **операція з реплантації людської кінцівки** (передпліччя) зроблена А. Д. Христичем у 1954 р. в Дніпропетровську. І хоча передпліччя згодом через зайві побоювання довелося ампутувати, ця спроба вважається однією з перших вдалих спроб у світовій клінічній практиці.

Перша пересадка кріоконсервованого кісткового мозку онкологічним хворим після променевої та хіміотерапії була виконана у Києві в 1963 р. А. А. Бакшеєвою та С. С. Лаврик.

Перша операція з повного пересадження рогівки ока була здійснена в 1912 р. видатним українським офтальмологом В. П. Філатовим у клініці університету в Одесі.

Найбільша кількість операцій випала, ймовірно, на долю 29-річної жительки Івано-Франківська, інваліда I групи Галини Климко. У 1999 р. в пресі пові-

НЕЗВИЧАЙНІ ВИПАДКИ

40 років зі снарядом в животі. Це сталося в жовтні 1944 р. за 30 км від Сімферополя. Літак П. Гавриліна був збитий, а він сам дістав тяжке поранення. Після лікування знову брав участь у боях, за роки війни здійснив 244 бойових вильоти, у 54 повітряних боях знищив 19 ворожих літаків. У 1946 р. одержав звання Героя Радянського Союзу. І тільки в 1984 р. йому зробили операцію з приводу... снаряда. Рентген показав, що набій від малокаліберної фашистської авіаційної гармати застряг у черевній порожнині. На думку лікарів, саме висока температура снаряда і врятувала життя пілота, припаливши кровоносні судини і зупинивши внутрішню кровотечу. 40 років людина жила і працювала зі снарядом у животі.

40 років із кулею у голові. Взимку 1944 р., під час Корсунь-Шевченківської битви, в с. Вираїв Черкаської області "сліпа" куля влучила в голову чотирирічного Миколи Рябоконя. У військовому госпіталі хлопця врятували від загибелі, але зберегти зір йому не вдалося. У зрілі роки стара рана дедалі частіше давалася взнаки — головними болями. В обласній лікарні на рентгеноскопічному знімку побачили причину — ту саму кулю. В 1986 р. група лікарів видалила її й залишила в лікарні як рідкісний експонат хірургії. Пацієнт після операції почував себе добре, продовжував працювати.

Понад чотири роки з пластмасовою деталлю від "пустушки" в горлі жив Віталик Тарасевич із с. Кам'янки Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. На свою біду, він проковтнув її у перші місяці свого життя. Батько хотів сам дістати капосну детальку, але та "залізла" ще глибше. Тимчасом у малюка почав мінятися голос, а по ночах він став дуже хропіти. На жаль, у київських клініках сторонніх предметів в організмі хлопчика не знайшли, тож вирішили, що в усьому винні поліпи. І лише коли мати у 1995 р. раптом помітила в горлі 5-річного сина підозрілий синюватий предмет, з'ясувалася правда.

15 л крові перелили під час операції в одеському пологовому будинку №17 молодій жінці в 1993 р. Рятуючи життя матері та її дитини, лікарі, здавалося, зробили усе можливе, але сталося непередбачене: одночасно з пологами в жінки виникла виразкова кровотеча. Завдяки донорам — а таких знайшлося багато — кров у її судинах змінилася не менше трьох разів. Мати і дитина були врятовані.

Міграція металевого осколка з печінки до загальної жовчної протоки через 42 роки після влучення в тіло була зафіксована у Київському НДІ клінічної та експериментальної хірургії. З 1943 р., коли у фронтовика М. було "сліпе" поранення в грудну клітку праворуч, сторонній предмет його не турбував, і лише в 1985 р. пацієнт потрапив до лікарні з приводу жовтяниці незрозумілого походження. Внаслідок операції з протоки вилучено осколок розміром 2,5×2,5×2 см, пацієнт невдовзі одужав.

Держак коси простромив чоловіка наскрізь. У липні 2000 р. мешканець с. Бабине Самбірського району на Львівщині їхав на власному возі автотрасою, як раптом якийсь горе-водій врізався в нього. Позаду селянина лежала коса, держак якої прохромив селянина наскрізь. Довелося хірургам спочатку різати деревину, а вже потім рятувати людину.

Дошка прохромила людину. Робітник Усть-Чорнянського лісокомбінату на Закарпатті Василь Бочек не відразу збагнув, чому впав — усе сталося так швидко і несподівано. Стоячи, як звичайно, поруч з верстатом, на якому розпилювали і обробляли дошки, він раптом відчув різкий удар в живіт, а відтак щось довге пройшло крізь нього, вийшовши з лівого боку тулуба. Як виявилося, його наскрізь прохромив уламок півтораметрової дошки. Робітники відрізали частину дошки, що стирчала з тіла, й терміново доставили потерпілого до Тячівської районної лікарні. Діагноз: наскрізне поранення черевної порожнини з ушкодженням кишечника. Операція тривала три години, після чого пацієнт почав одужувати.

Верхівка дерева пробила людину. Верхівка дерева діаметром 12 см увійшла в живіт лісоруба Олександра Іванова, проштрикнула його наскрізь і вийшла назовні майже на 2 м! Неймовірно, але факт: 34-річний житель Закарпаття, який приїхав до Архангельської області на сезонні роботи, залишився живим. Усі очевидці трагедії були шоковані: такою страхітливою виявилася травма. Але, отямившись, відпиляли бензопилою частину стовбура, що стирчала з тіла, і доставили постраждалого до медпункту, а потім — у лікарню м. Онеги. П'ять годин потрібно було лікарям, щоб видалити з тіла 25-сантиметровий шматок деревини. Пізніше було зроблено повторну операцію. Про цей випадок повідомлялося в пресі в 1993 р.

Потужний електричний розряд прошив наскрізь 16-річну школярку з м. Джанкой в Криму Марину Андріюк й спалив на ній одяг. Під час сильної грози вона притискала парасольку руками до грудей, коли раптом спалахнула блискавка. Електричний розряд пройшов через тополю і влучив у

верхівку парасольки. Дівчину кинуло на асфальт, а машина міліції, що проїжджала поруч, привезла Марину до лікарні. Блискавка пройшла кров'яним руслом й нервовими стовбурами. Лікарі не розгубилися: вкололи у вену димедрол, адреналін, зробили непрямий масаж серця... Біда сталася 9 червня 1998 р., а вже через 17 днів дівчина, як і решта випускників, веселилася на випускному вечорі.

6000 вольт — під таку напругу потрапила людина й залишилася живою. Про цей випадок розповів у 1999 р. журнал "Охорона праці". У м. Дружківка Донецької області комісія перевіряла на одному з промислових підприємств якість робіт під час ремонту екскаваторного драглайна. Один із членів комісії скористався побутовим індикатором низької напруги (до 400 В), застосування якого заборонене у виробництві, доторкнувся ним до проводу на дільниці перед масляним вимикачем. І одразу ж упав, як підкошений. Виявилося, що через помилку електромеханіка, відповідального за ремонт, трансформатор 6/0,4 кВ залишився невідключеним і трансформував напругу 380 В у зворотний бік, на високовольтну камеру. Інженера "відкачали, але ноги в нього ще довго тремтіли".

Видовження ноги на півметра. Мешканець Хмельницького М. Горовий з дитинства хворів на остеомієліт: права нога у нього була значно коротша за ліву. В клініці Вінницького філіалу Дніпропетровського інституту відновлення та експертизи інвалідів хворому зробили складну операцію, в результаті якої коротша нога "виросла" майже на 50 см. Про це повідомлялося в пресі 1993 р.

Пришили обидві руки. 28-річний текстильник Тимур Салімзянов у 1992 р., ріжучи пластик, машинально натиснув на педаль гільйотинного верстата і ненароком відрізав собі обидві долоні. У травматологічній лікарні Донецька вперше взялися за таку операцію — врятування обох рук одночасно. Дві бригади з'єднували кістки, зшивали нерви, сухожилля, "стикували" кровоносні судини. Унікальна операція тривала майже 9 годин і закінчилася успішно.

Найдовша гикавка. Нестримна гикавка, розвиток якої можливий на тлі низки важких захворювань, є рідкісним, але болісним захворюванням. В 1971 р. до залізничної лікарні в Здолбунові на Рівненщині прийшов хворий з гикавкою, через яку він не міг спати, їсти, розмовляти. Під час обстеження спеціалісти виявили у хворого ппокальцемію. Після ін'єкції розчину кальцію гикавка, що тривала майже 14 діб, припинилася. Протягом наступних чотирьох років стан здоров'я пацієнта нормалізувався.

домлялося, що скальпель хірурга торкався її під загальним наркозом 298 разів. Усе це через рідкісну і мало вивчену хворобу — хроніосепсис, що нагадує СНІД. Щоправда при СНІДі вражається імунітет цілого організму, а при хроніосепсисі — лише шкіра. Збудником хвороби є так звана синьогнійна паличка, яка потрапила до організму хворої внаслідок занесення інфекції.

Найстаріша оперована людина. Довгожителька з Києва Марія Андріївна Куроптєва протягом цілого життя нічим не хворіла і лише в 1949 р., у віці 104 роки благополучно перенесла операцію з приводу завороту кишок.

КУРОРТИ

Найстаровинніший курорт в Україні — Сакське озеро, розташоване біля міста Саки (Крим). Про цілющі якості його донних відкладень майже 2 тис. років тому згадували давньогрецький учений Птолемей та давньоримський науковець і письменник Пліній Старший. Останній, зокрема, писав, що в Тавриді є місто Парасан, де місцеві мешканці лікуються землею, яка "зцілює всякі рани". Це місто було там, де нині стоїть курорт Саки. Відомо також, що ще приблизно за п'ять століть до н. е. озерною гряззю користувалися з лікувальною метою скіфи. Отже, цей район був одним із найдавніших курортів світу.

Найстаріші курорти (у сучасному розумінні). Найстаріші бальнеологічні курорти виникли на мінеральних водах у селищі Шкло (1576 р.), Трускавці (1827 р.) та Моршині (1877 р.) на Львівщині. Найстаріші грязеві курорти з'явилися на Сакському озері в Криму (1799 р.), на Одеських лиманах (1829 р.) та на Слов'янських озерах в Донбасі (1832 р.).

Найбільш "сонячний" курорт. Якщо, скажімо, в Алушті, що в Криму, у середньому за рік випадає 403 мм опадів, то в Судаку — лише 250 мм. Сонячних днів тут більше, ніж на інших курортах Криму, більше тут і "сонячних" годин — 2550.

Найбільша курортна зона України — Крим, зокрема його південний берег із середземноморським кліматом і сприятливими рекреаційними ресурсами. У Криму зосереджено понад 100 санаторіїв і лікувальних пансіонатів.

Найтепліший курорт. У Симеїзі, що в Криму, середньорічна температура повітря становить 13,5 °С. Тривалість літнього періоду — 157 днів. Середня температура найхолоднішого місяця — +4,1 °С, а найтеплішого — 24,4 °С.

Курорт з найтеплішою морською водою. Середньорічна температура морської води у поверхневому шарі становить у Судаку 14,6 °С. У. Симеїзі, Ялті та Алушті — 14,2 °С, в Севастополі — 14,1 °С

Найжахливіші надзвичайні події, стихійні лиха, нещасні випадки в Україні
(за кількістю жертв)

Подія	Кількість загиблих	Місце	Рік	Примітки
Землетрус	3	Крим	1927	Землетрус охопив тоді прибережну смугу від Алушти до Севастополя.
Блискавка	6 загиблих, 27 поранених	Севастополь	1820	Гроза супроводжувалася руйнівним смерчем.
Злива	бл. 20	Київ	1902	Під час шквальної бурі люди втопилися у залитих водою підвальних приміщеннях.
Повінь	21	річки Тиса, Тересва на Закарпатті	1992	Різке потепління, швидке танення снігу, інтенсивні дощі стали причиною раптового зростання рівня води.
Грип	7 000	Київ	1090	Кількість померлих за три місяці. Науковець Л. Ф. Змієв вважає, що це була епідемія, яка згодом поширилась в Західній Європі.
Холера	42 403	Західна Україна	1849	Пандемія холери охопила тоді весь захід України, тут подано лише кількість жертв у Галичині.
Чума	бл. 9000	Київ	1090	Майже 9000 людей померло протягом 40 днів, як свідчить Нестор-літописець.
Тиф	1332	Станіслав	1770	Вимерло 25% населення міста.
Пожежа	300	Бердичів	1883	Пожежа спалахнула у приміщенні цирку.
Пожежа в шахті	32	Донбас	1991	У шахті "Південнодонбаській №1" на горизонті 355 м загорілась конвеєрна стрічка. Люди загинули внаслідок отруєння.
Вибух у шахті	80	м. Суходольськ, Луганська обл.	2000	Потужний вибух вугільного пилу прогримів на шахті ім. М. Баракова у гірничих виробках горизонту 664 м, де перебували 87 чоловік. Врятувати вдалося лише сімох.
Вибух доменної печі	4	Дніпропетровськ	1993	При введенні у дію 7-ої доменної печі металургійного комбінату постраждали 27 чол., четверо загинуло.
Вибух на промисловому підприємстві	бл. 200	Дніпропетровськ	1954	Вибух на Придніпровському хімзаводі, частина високорадіоактивної пульпи потрапила на залізницю Київ—Дніпропетровськ.
Вибух на військовому об'єкті	бл. 200	передмістя Києва	1918	Вибухнули артилерійські снаряди внаслідок пожежі на складі. 10 тисяч осіб залишилися без даху над головою.
Вибух міни (в мирний час)	4	с. Комарно, Львівська обл.	1932	Сільські хлопці у віці 18—22 роки вирішили розібрати знайдену міну.
Вибух газу в житловому будинку	9	м. Борислав, Львівська обл.	1972	У підвал двоповерхового житлового будинку з двома магазинами проникли газоподібні вуглеводні із занедбаного колодязя-шурфа. Будинок було повністю зруйновано. 9 осіб загинули, ще 10 отримали травми.
Аварія на атомному реакторі	31	Чорнобиль	1986	Вибух на 4-ому реакторі атомної електростанції.

Продовження

Подія	Кількість загиблих	Місце	Рік	Примітки
Зіткнення двох військових гелікоптерів	6	м. Коча поблизу Севастополя (АР Крим)	1994	Зіткнулися два МІ-8 Чорноморського флоту. Загинули обидва екіпажі.
Авіакатастрофа (падіння літака)	34	поблизу аеропорту Жуляни, Київ	1961	Літак ІЛ-18 впав з висоти 8 тис. м внаслідок руйнування одного з двигунів.
Авіакатастрофа (зіткнення двох літаків)	178	Дніпродзержинськ	1979	Два літаки ТУ-134 А, що летіли за маршрутами Ташкент—Мінськ та Челябінськ—Кишинів зіткнулися через помилку диспетчерів.
Авіакатастрофа (падіння гелікоптера)	7	коло смт. Гаспра (АР Крим)	1994	Гелікоптер К-1 зачепився за лінію високовольтних передач.
Вибух на військовому кораблі	611	Севастопольська бухта	1955	Вибух на лінкорі "Новоросійськ".
Вибух на цивільному судні	8	Чорне море, побл. смт. Кача	1998	На сейнері "Шквал" вибухнула військова міна, виловлена ятером.
Аварія на вантажному кораблі	13	побл. Маріуполя, Азовське море	1968	Штормом було пошкоджено корпус ліхтера "Мга", вода залила трюм з гарячим агломератом. Ліхтер і екіпаж загинули.
Автомобільна аварія	13	Львівська обл., р.Стрий	1993	Автобус КАВЗ упав з 15-метрової висоти в річку.
Трамвайна аварія	29	Дніпродзержинськ	1996	Вагон зійшов з рейок і перекинувся, 87 важкотравмованих пасажирів потрапили до лікарні.
Залізнична катастрофа	понад 100	190-й км залізниці Балта—Одеса	1875	Відсутність сигналізації під час ремонту колії.
Зіткнення автомобіля з електропоїздом	18	Придніпровська залізниця	1999	Аварія сталася на залізничному переїзді через несправність сигналізації.
Прорив дамби при намиванні ґрунтів	145	Київ, р-н Куренівки	1961	Грязевий вал об'ємом більше 600 м³ і 5—10 м заввишки призвів до численних руйнувань через порушення технології намивання ґрунтів.
Влучання бойової ракети в житловий будинок (в мирний час)	3	м. Бровари Київської обл.	2000	Під час навчальних стрільб ракета, запущена з Гончарівського полігону поблизу Києва, з невідомих причин змінила траєкторію.
Отруєння грибами	128	Східні області України	1996	Всього зареєстровано 1932 випадки отруєнь.
Отруєння алкогольними напоями	9814	Загалом в Україні	1996	За даними Українського інформаційного центру з проблем алкоголю та наркотиків.
Буря	11	Західні області України	1997	Пошкоджено тисячі житлових будівель, сотні населених пунктів залишились без електроенергії внаслідок сильного вітру та зливи.
Перекинувся човен	6	притока Дністра поблизу с. Березівка Новоушицького р-ну Хмельницької обл.	1998	Причиною стало те, що в човні, розрахованому на двох, було шестеро пасажирів. У крижаній воді (+3 °С) ніхто не зміг дістатися до берега.
Втопилися у водоймах	5 194	Загалом в Україні	1995	Здебільшого через порушення правил поведінки на воді. Понад 75% дорослих і дітей загинуло в т. з. "диких" місцях відпочинку.

Найбільш "універсальний" курорт. Навіть в умовах Криму Євпаторія — єдиний курорт, де з лікувальною метою використовуються усі природні багатства півострова: море, клімат, сухий гарячий пісок (для піскових ванн), лікувальна грязь і ропа солоних озер, мінеральні води тощо.

Курорт з найтривалішим купальним сезоном. У Судаку купальний сезон триває 138 днів — з 3 червня до 19 жовтня. В Керчі та Севастополі — по 135 днів, в Алушті — 130.

Найвище розташований курорт. На Івано-Франківщині, у верхній течії р. Прут розташований кліматичний курорт Ворохта. Подекуди тутешня місцевість сягає висоти 850 м над рівнем моря. Курорт знаходиться у середньогірській лісовій смузі і функціонує цілий рік. Повітря тут досить розріджене, тому серцево-судинна система та органи дихання працюють з більшим навантаженням.

САНАТОРІЇ

Найбільший санаторій в Україні. Санаторій "Марат" у селищі Місхор на південному березі Криму розрахований на 1050 місць. Але це ще не рекорд. Санаторний комплекс "Крим" у смт. Фрунзенське поблизу мису Аю-Даг розрахований на 1200 місць.

Найвище розташовані санаторії. В смт. Ворохта Івано-Франківської області на висоті 850 м над рівнем моря розташовані два санаторії туберкульозного профілю: "Гірське повітря" та "Ворохта" (дитячий).

Перший дитячий санаторій заснований 1902 р. в Алупці (Крим) професором О. О. Бобровим і призначений для дітей, хворих на кістковий туберкульоз.

БУДИНОК ВІДПОЧИНКУ

Найбільший будинок відпочинку — "Авангард" у Вінницькій області, на околиці м. Немирова. Він розрахований на 1060 ліжок влітку і 610 взимку. Це один із найстаріших будинків відпочинку в Україні, відкритий 1921 р. у великому княжому палаці, оточеному ландшафтним парком.

ПАНСІОНАТ

Найбільший пансіонат — "Місхор" в Криму, розрахований на 1430 ліжок.

ЛІКУВАЛЬНІ ВОДИ

Найстаріший колодязь мінеральної води. В Криму збереглися залишки колодязя, що належить до часів Боспорської держави і свідчить про використання мінеральних вод близько 2 тис. років тому. Поруч із ним — руїни давньогрецького храму, присвяченого Асклепію.

Найбільші запаси лікувальної води (дебіт) зосереджені в Євпаторії (Крим) — 17 637 м³ за добу, Бердянську (Запорізька обл.) — 2 556 м³ та Миргороді (Полтавська обл.) — 2 127 м³.

Першість за рівнем видобування й використання мінеральних вод на курортах України належить Євпаторії (Крим) — 2 899 м³ за добу.

Найбільша глибина видобутку лікувальної води. На курорті Саки в Криму термальні мінералізовані гідрокарбонатнохлоридні натрієві води видобувають з глибини 970 метрів. У санаторії "Південний", що в Миргороді на Полтавщині, діє свердловина завглибшки 1 400 м, вода з якої використовується для лікування серцево-судинних захворювань та остеохондрозу.

Перше дослідження з бальнеології. Трактат про мінеральну воду із села Шкло на Львівщині написав на початку XVII ст. латинською мовою львівський лікар Еразм Сикст.

ЛІКУВАЛЬНІ ГРЯЗІ

Найбільші запаси лікувальних грязей в Україні зосереджені на Куяльницькому лимані (Одеська область) — 22 990 тис. м³, у Сергіївці (Одеська обл.) — 4 190 тис. м³, Саках (Крим) — 2 938 тис. м³.

Першість за масштабами видобування лікувальних грязей належить курорту Куяльник (Одеська обл.) — 11 тис. м³ на рік. Далі йдуть Саки (АР Крим) — 8 тис. м³, Бердянськ (Запорізька обл.) — 4 тис. м³.

Найцінніша грязь. За 3 км від м. Слов'янська на Донеччині є грязевий курорт. На початку століття цей, нічим не примітний тоді, населений пункт прославився на весь світ. На Міжнародній виставці у Бельгії курортові за грязь, яку застосовують як лікувальний засіб, було присуджено Золоту медаль.

Найбільший пансіонат — "Місхор" в Криму.

У світі науки та техніки

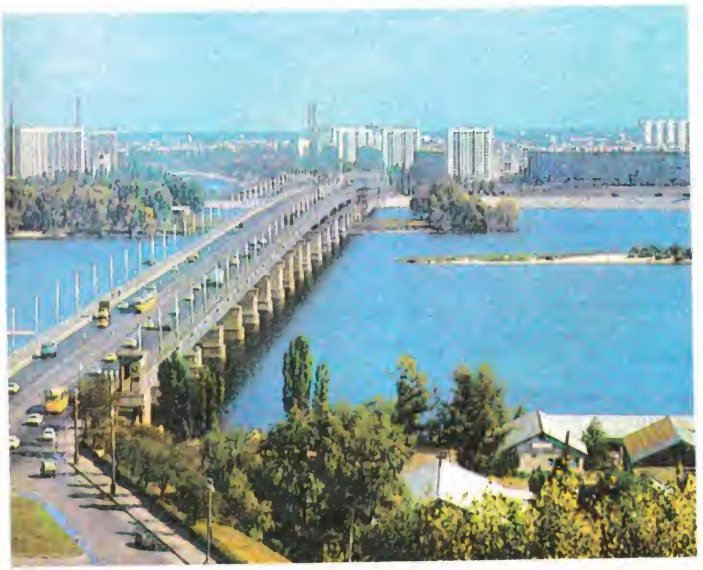

НАУКОВІ УСТАНОВИ

Найбільшою науковою установою є Національна Академія Наук України, заснована в 1918 р. З самого початку своєї діяльності Академія займається усім комплексом наук: природничими, технічними, суспільними. Президія та більшість наукових підрозділів розташовані в Києві. Організаційною формою регіональної діяльності є наукові центри НАН України: Донецький, Західний, Південний, Придніпровський, Південносхідний, Кримський. Кількість працівників Академії сягає 13 тисяч, тут публікується близько ста періодичних видань. У скарбниці творчих досягнень Академії – понад 90 відсотків усіх наукових відкриттів, зроблених в Україні.

ВИЩІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ

Першим вузом не тільки в Україні, а й на землях східних та південних слов'ян, стала Києво-Могилянська академія, створена 1632 р. в результаті злиття Київської братської школи з Лаврською школою. Навчання мало переважно загальноосвітній характер. Тут викладали слов'яноруську мову (тодішню українську літературну мову), грецьку, латинську і польську мови, граматику, риторику, піітику та ін. Серед вихованців і викладачів академії було багато видатних вчених, політичних і військових діячів.

Найстарішим серед діючих вузів є Львівський Національний університет ім. І.Франка, заснований у 1661 р.

Найстаріший сільськогосподарський вуз. Харківський сільськогосподарський інститут було засновано в 1816 р. поблизу Полтави. У 1914 р. його було перенесено до Харкова, в 1946 р. – присвоєно ім'я В. В. Докучаєва. Поважний вік має також Львівський державний аграрний університет, заснований як рільнича школа в с. Дубляни поблизу Львова.

Найбільший вуз України – Національний технічний університет "Київський політехнічний інститут", заснований у 1898 р. В університеті 19 факультетів, підготовче відділення, аспірантура, 111 кафедр, де працюють близько 2 тис. викладачів, навчаються понад 30 тис. студентів.

УНІВЕРСИТЕТИ

Перший університет у східній Україні було відкрито в Харкові 1805 р. Відтак – у Києві (1834) та в Одесі (1865).

Найбільший університет в Україні – Київський ім. Т. Г. Шевченка. Тепер тут функціонують 16 факультетів та майже 150 кафедр, на яких працюють 1695 викладачів, навчаються близько 21 тис. студентів.

Найстаріша університетська споруда. В будинку, спорудженому у старовинній частині Львова 1844 р., протягом 1851–1920 рр. перебував головний корпус Львівського університету. Нині тут розташовані біологічний та геологічний факультети цього вузу.

Найбільша університетська будівля. Цей "рекорд", імовірно, належить будинку Харківського університету, спорудженому 1958 р. Його корисна площа сягає 60 тис. м^2, тут розташовані 2500 аудиторій та інших навчальних приміщень, численні лабораторії, кілька музеїв.

Найдовша перерва у роботі університету. Університет "Києво-Могилянська академія" урочисто відсвяткував день відродження у 1992 р., через 175 років після закриття.

Таємний університет. В історії світової культури було унікальне явище – Львівський таємний університет. Цей вищий навчальний заклад існував у 1920–1925 рр. у відповідь на заборону польським урядом приймати студентів українського походження до Львівського університету. Таємний вуз був організований на громадських засадах за підтримки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка й утримувався коштом плати за навчання та пожертв. У 1921–1922 навчальному році тут діяло 58 кафедр і навчалося близько 1250 студентів.

НАУКОВЦІ

Найбільш "плідний" науковець. Український фольклорист, етнограф і літературознавець, академік НАН України Микола

■ *Борис Якович Букреєв*

■ *Петро Дмитрович Лодій*

Федорович Сумцов (1854–1922) є автором близько 800 наукових розробок і статей. Історик, мовознавець, літературознавець Агатангел Юхимович Кримський (1871–1942) є автором 879 монографічних праць, статей, доповідей. Загалом з-під його пера вийшло близько 1000 наукових праць. Проте рекорд, імовірно, належить одному з найвизначніших істориків української літератури, колишньому віце-президенту ВУАН Сергію Єфремову (1876–1939), який у 1929 р. був засуджений до 10-річного ув'язнення, а згодом, у 1989 р. реабілітований Він опублікував понад 4000 праць.

Найбільш "титулований" науковець. На це звання може претендувати Данило Самійлович Самойлович (1744–1805) – відомий лікар, акушер, один із засновників вітчизняної епідеміології. Він був членом 12 іноземних наукових товариств: Академій наук Діжона, Рима, Марселя, Ліона, Тулузи, Майнца, Манґейма, Турина, Падуї, Паризької хірургічної академії, Паризького музею, Нантської медичної колегії.

Найстаріший науковець. Рекорд довголіття в науковому світі належить киянину Борису Яковичу Букреєву (1859–1962) – українському математикові, основні праці якого стосуються теорії функцій комплексної змінної, математичного аналізу, алгебри та геометрії. З 1889 р. був професором Київського університету, в 96 років написав підручник з вищої геометрії і з молодечою експресією читав лекції студентам. Помер у 103 роки.

У 1997 р., на 101-му році життя помер відомий інженер-автомобіліст, науковець, кандидат економічних наук Олександр Миколайович Лазаренко (1897–1997), який довгі роки викладав у Київському автомобільно-дорожному інституті (нині – Український транспортний університет). У свої сто років мав чудову пам'ять, світлий розум і напрочуд високу працездатність.

Найчастіше цитовані науковці

Оскільки в Україні визначення індексів цитування вчених регулярно не проводяться, в редакції "Книги рекордів України" було зроблено спробу підрахувати, на кого з колег найчастіше посилаються науковці у своїх працях. Серед понад ста наукових журналів, що виходять в Україні, для дослідження було обрано провідний – "Доповіді Національної Академії Наук України". Упродовж 9 років, у 1991–1999 рр., у публікаціях понад тисячі авторів найчастіше цитувалися праці відомого українського математика і фізика Вільгельма Ількoвича Фущича (1936–1997). На них було зафіксовано 310 посилань. Загалом же до десятки українських науковців, котрих найчастіше цитували в 1991–1999 рр. в журналі "Доповіді Національної Академії Наук України", увійшли (кількість посилань округлена до п'яти):

1. Фущич В. І.	математика, фізика	310
2. Гузь О. М.	механіка	240
3. Чекунов А. В.	геологія	150
4. Шестопалов В. П.	математика, фізика	140
5. Сєров О. М.	–"–	85
6. Штелень В. М.	–"–	85
7. Самойленко А. М.	математика, диференційні рівняння	85
8. Старостенко В. І.	науки про Землю	80
9. Григоренко Я. М.	механіка, прикладна математика	70
10. Дворко Г. Ф.	хімія	70

Якщо йдеться про науковців-жінок, то в 1994 р., на 98-му році життя померла М. І. Вязьмитіна – відомий вчений-археолог, мистецтвознавець, дослідниця сарматських та пізньоскіфських старожитностей України, пам'яток Середньої Азії та Близького Сходу. Народилася в с. Круподеринці на Житомирщині, усе життя мешкала в Києві. До глибокої старості зберігала ясний розум, працездатність, вела архівну роботу.

ДОКТОРИ

Першими серед співвітчизників, що здобули звання доктора наук, були Бенедикт Сервінус та Іван Тинкевич з Києва, які стали докторами теології та філософії у паризькій Сорбонні ще перед 1463 р.

Наймолодші доктори наук. Видатний біолог і патолог, лауреат Нобелівської премії Ілля Ілліч Мечников (1845–1916) захистив дисертацію на ступінь доктора зоології в 1867 р., тобто в 22 роки. Автор фундаментальних праць у галузі кібернетики, математики та обчислювальної техніки Віктор Михайлович Глушков (1923–1982) захистив у 1955 р., тобто теж у 22 роки, докторську дисертацію. Математик Віктор Якович Буняковський (1804–1889) здобув у Парижі, де навчався, ступінь доктора математики в 1825 р., тобто в 21 рік. У такому ж віці здобув це звання у Вроцлавському університеті релігійний і суспільний діяч, митрополит Андрей Шептицький (1865–1944). І, зрештою, в 1930 р., теж у 21-річному віці

■ *Феофан Прокопович*

■ ***Найстаріший університет в Україні*** *– Львівський. Він заснований 20 січня 1661 р. – тоді тут діяли чотири типових для середньовічних університетів Європи факультети: філософський, юридичний, медичний, теологічний. У 1940 р. університетові було присвоєно ім'я І. Франка.*

одержав ступінь доктора фізико-математичних наук відомий математик, механік і фізик, професор Київського університету Микола Миколайович Боголюбов (1909–1992).

Найстаріший доктор наук. Український мистецтвознавець Павло Миколайович Жолтовський (1904–1986) став доктором мистецтвознавства у 1981 р., тобто у 77 років.

ПРОФЕСОРИ

Наймолодші професори. Видатний український математик Михайло Васильович Остроградський (1801–1862) в 1828 р., тобто у віці 27 років, став професором вищих навчальних закладів Петербурга. Композитор, піаніст і музикознавець Василь Олександрович Барвінський (1888–1963) також у 27-річному віці, в 1915 р., став професором Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка у Львові.

У віці 27 років став професором Київського університету відомий математик, механік і фізик Микола Миколайович Боголюбов.

Видатний хірург, анатом і педагог Микола Іванович Пирогов (1810–1881), який значну частину життя прожив в Україні, 1836 року, у віці 26 років, був обраний професором Дерптського університету. У 25 років став професором Харківського університету визначний російський і український вчений-славіст Ізмаїл Іванович Срезневський (1812–1880).

Український і російський письменник, вчений, культурний діяч Феофан Прокопович (1681–1736) близько 1704 р. постригся в ченці і став професором риторики та піїтики в Київській академії. На той час йому було приблизно 25 років.

Проте абсолютний "рекорд" належить, ймовірно, філософу і просвітителю Петру Дмитровичу Лодію (1764–1829), який в 1787 р., тобто в 23 роки, став професором логіки, метафізики й етики в "Studium ruthenum" (Львів).

Найстаріші професори. У 1993 р. це почесне звання було присвоєно 83-річному вченому-латиністу, викладачеві Львівського національного університету ім. І. Франка Йосипу Устимовичу Кобіву (нар. 1910). А відома співачка і педагог Соломія Амвросіївна Крушельницька (1873–1952) стала професором Львівської консерваторії в 1946 р., тобто в 73 роки.

Найдовший час перебування на посаді професора. Вітчизняний астроном і математик Олексій Миколайович Савич (1810–1883) був професором Петербурзького університету з 1839-го по 1880 р., тобто протягом 41 року. Стільки ж був професором київського університету правознавець, історик, один з основоположників київської історико-юридичної школи Михайло Флегонтович Владимирський-Буданов (1836–1916) – з 1875 по 1916 рр.

Професори в чотирьох вузах. Відомий філософ-просвітитель Петро Дмитрович Лодій (1764–1829) був професором Львівського (з 1787 р.) та Краківського (з 1801 р.) університетів, Петербурзького педагогічного інституту (з 1803 р.) та Петербурзького університету (1819–1820 рр.). Український і російський зоолог, академік АН УРСР Володимир Петрович Поспєлов (1872–1949) був професором Воронезького сільськогосподарського інституту (з 1927 р.), Саратовського університету (з 1930 р.), Ленінградського сільськогосподарського інституту (з 1930 р.), Київського університету (1945–1946). Російський та український філо-

лог Григорій Андрійович Ільїнський (1876–1937), який досліджував питання походження слов'янських мов і писемності, був професором Ніжинського історико-філологічного інституту (з 1909 р.), Юр'євського (тепер Тартуського) університету (з 1916 р.), Саратовського (з 1920 р.) та Московського (з 1927 р.) університетів.

РЕКТОРИ

Наймолодший ректор інституту. Композитор, піаніст і музикознавець Василь Олександрович Барвінський (1888–1963) став професором і директором Вищого музичного інституту у Львові в 1915 р., тобто у віці 27 років. У 31 рік став ректором Київського архітектурного інституту Дмитро Михайлович Дяченко (1887–1942).

Наймолодший ректор університету. Український зоолог Микола Панасович Савчук (1899–1948) став ректором Одеського університету в 1939 р., у віці сорока років. Відомий український геолог-мінералог Євген Костянтинович Лазаренко (1912–1979) став ректором Львівського університету в 1951 р., тобто в 39 років. Доктор медицини і філософії Георгій (Юрій) Дрогобич (бл. 1450–1494) став ректором Болонського університету в 1481 р., тобто приблизно в 31 рік. В такому ж віці – 31 рік – став ректором Київського університету фахівець з теорії держави і права Костянтин Олексійович Неволін (1806–1855), який обіймав цю посаду з 1837-го по 1852 р. Український природознавець, філософ і письменник Михайло Олександрович Максимович (1804–1873) став ректором Київського університету в 1834 р., тобто в 30 років. Якщо йдеться про наших сучасників, то слід згадати Михайла Захаровича Згуровського (нар. 1950 р.), який у 42 роки очолив Національний технічний університет "Київський політехнічний інститут".

Наймолодший ректор академії. Відомий релігійний діяч Йосиф Іванович Сліпий (1892–1984) став ректором Богословської академії у Львові в 36 років. Визначний художник-графік Георгій Іванович Нарбут (1886–1920) став у 1917 р. (за іншими даними – у лютому 1918 р.), тобто у 31 рік, ректором Української академії мистецтв. Проте вже згаданий Феофан Прокопович (1681–1736), письменник і церковний діяч, став ректором Київської академії в 1710 р., коли йому було 29 років.

Найдовший час перебування на посаді ректора. Вже згадуваний композитор, піаніст і музикознавець Василь Олександрович Барвінський (1888–1963) очолював Вищий музичний інститут (консерваторію) ім. М. Лисенка у Львові з 1915 по 1948 рр., тобто впродовж 33 років.

Тричі обраний на посаду ректора. Відомого українського вченого-геолога і мінералога Юліана Медведського (1845–1918) обирали ректором Львівського політехнічного інституту тричі: в 1879–1880, 1884–1885 та 1887–1888 рр.

АКАДЕМІКИ

Наймолодший академік. Відомий науковець в галузі механіки Сергій Володимирович Серенсен (1905–1977), який займався питаннями динамічної міцності деталей машин, став академіком АН України в 1939 р., тобто в 34 роки. Тоді ж і в такому самому віці академіком став драматург і громадський діяч Олександр Євдокимович Корнійчук (1905–1972). Фізик, фахівець з ядерної фізики Олександр Ілліч Лейпунський (1903–1972) став академіком АН України в 1934 р., маючи 31 рік. Видатний український математик Михайло Васильович Остроградський (1801–1862) став академіком Петербурзької АН в 1830 р., тобто в 29 років. Український математик Віктор Якович Буняковський (1804–1889) став академіком Петербурзької АН в 1830 р., тобто в 26 років. Якщо йдеться про наш час, то наймолодшим академіком НАН України є Юрій Юрійович Глеба (нар. 1949), відомий генетик і фізіолог рослин. Це звання вчений отримав у 1988 р., коли йому виповнилося 39 років.

■ ***Найстаріший технічний вуз*** – *Державний університет "Львівська політехніка", заснований в 1844 р. Нині тут на 18 факультетах навчаються майже 12 тис. студентів з 60 спеціальностей.*

■ *Володимир Іванович Вернадський*

■ *Борис Євгенович Патон*

Найстаріший академік. Український літературознавець Микола Іванович Петров (1840–1921) – автор багатьох праць з історії української літератури, археології та мистецтвознавства – став академіком АН України в 1919 р., тобто у віці 79 років. У такому ж віці в 1920 р. став академіком АН УРСР український і російський історик Володимир Степанович Іконников (1841–1923), автор численних праць з історіографії, джерелознавства та історії науки.

Найстаріша жінка-академік. Патологоанатом Олександра Іванівна Смирнова-Замкова (1880–1962), яка вивчала патологоанатомію інфекційних захворювань та променевої хвороби, стала академіком АН УРСР в 1951 р., на 71 році життя.

Три академіки в родині. Визначний російський і український науковець Ізмаїл Іванович Срезневський (1812–1880) відомий як філолог, славіст, академік Петербурзької АН, професор Харківського університету. Його син Борис (1857–1934) – російський і український метеоролог, був дійсним членом АН УРСР, директором Київської метеорологічної обсерваторії. Другий син – Всеволод Срезневський (1867–1936) – російський літературознавець, член-кореспондент АН СРСР, автор розвідок з історії книги, української літератури, зокрема статей про І. Котляревського.

ПРЕЗИДЕНТИ НАН УКРАЇНИ

Першим президентом АН України 12 лютого 1919 р. на першому спільному зібранні академіків було обрано Володимира Івановича Вернадського (1863–1945), основоположника геохімії, біогеохімії та радіогеології.

Наймолодший президент АН України. У 44 роки президентом АН України став знаний фахівець в галузі електрозварювання, металургії та технології металів Борис Євгенович Патон (нар. 1918).

Найтриваліший термін на посаді президента. Згадуваний вище Б. Є. Патон очолює НАН України з 1962 року.

НАУКОВІ СТАТТІ

Наукова стаття з найбільшою кількістю авторів. У журналі "Доповіді Академії Наук України" (1993, №1) була опублікована стаття "Зміни гематологічних показників, частоти виявлення новоутворень та тривалості життя у експериментальних тварин протягом шести років після аварії на Чорнобильській АЕС". У цієї публікації – 17 авторів.

У науковому журналі "Геологія і геохімія горючих копалин" (1994, № 1/2) була опублікована стаття "Геологічні події на межі еоцену та олігоцену (Українські Карпати і суміжні райони)". Вона є спільною працею 20 авторів.

Наукова стаття з найбільшим списком літератури. Загалом довгі і докладні списки використаної літератури властиві для монографій або науково-популярних книжок. Однак інколи вони супроводжують і статті в науковій періодиці. Так, в "Українському біохімічному журналі" (1994, Т. 66, № 6) була опублікована стаття "Корекція променевих уражень, спричинених низькоінтенсивними опроміненнями, за допомогою антиоксидантів", до якої був доданий список літератури, що налічував 188 праць.

ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертація з найдовшою назвою. В 1995 р. в Київському національному університеті була захищена дисертація, яка називалась "Теоретичні і практичні аспекти діяльності дільничого інспектора міліції органів внутрішніх справ по попередженню рецидиву злочинів серед осіб, засуджених умовно, і тих, до кого застосовуються відстрочки виконання вироку". 27 слів!

Дисертація з найкоротшою назвою. У 1994 р. у Львівській академії мистецтв була захищена дисертація, мабуть, із найбільш лаконічною назвою: "Килими Поділля".

СТУДЕНТИ

Найдавніші згадки про студентів-українців. Вихідці з України навчались у середньовічних університетах Європи майже відразу після їх заснування, хоча точно з'ясувати це тепер дуже важко, оскільки тогочасні списки студентів збереглися не скрізь. У найдавнішому з відомих сьогодні документів, де йдеться про українських студентів, зазначено: "Магістр Петро Кордован і його товариш з Руте-

нії". Цей лист написаний 5 квітня 1353 р. з Парижа (Сорбонни) до Рима. Писали кияни, і вітчизну свою (чи зі своєї волі, чи йдучи за традиціями Заходу) йменували Рутенією. З 1389 р. у Сорбонських архівах зберігся запис про бакалавра і ліценціата мов Германа Вілевича "рутенської нації з Києва".

Наймолодші студенти. В 1968 р. Сашко Дворак, якому на той час виповнилося 12 років, став студентом механіко-математичного факультету Київського університету. А в 1972 р. на той же факультет вступила його сестра Тетяна, якій було тоді 13 років. У 1995 р. першокурсником лікувального факультету Львівського медичного інституту став 14-річний Андрій Вергун.

Якщо йдеться про славетні постаті, то слід згадати видатного українського природознавця і філософа Михайла Олександровича Максимовича (1804–1873), який у 13-річному віці вступив на відділення словесності Московського університету, а через два роки перейшов на природничо-математичний факультет у тому ж університеті, який закінчив у 1823 р., тобто в 19 років. Видатний український математик Михайло Васильович Остроградський (1801–1862) у 1816–1820 роках, тобто з п'ятнадцяти років, навчався у Харківському університеті, який закінчив у 19 років.

Найстаріші студенти. Анатолій Немикін закінчив заочне відділення історичного факультету Дніпропетровського університету в 1994 р., у 53 роки. До того ж, за п'ять років замість шести і з "червоним" дипломом. Найголовнішою метою його було довести дітям, що навчання у будь-якому віці є корисним. У 1995 р. випускницею історичного факультету Львівського Національного університету ім. І. Франка стала 63-річна Пелагея Федорівна Венгринович. 28 років тому її відрахували з вузу за релігійні переконання, а 1993 р. вона продовжила навчання. Кафедру наукового атеїзму вона називала своєю улюбленою. "Тематику лекцій я сприймала крізь християнську призму, – говорить вона. – Де ж можна було краще вивчити історію релігії, як не на цій кафедрі. Адже, щоби перемогти суперника, слід добре знати його тактику і вміти нею користуватися." Дипломну роботу "Історія і діяльність релігійної конфесії євангельських християн-баптистів" студентка захистила на "відмінно" й продовжила читати лекції з історії релігії, історії України в УТОС.

А ось Галина Ушакова в 63 роки тільки вступила до інституту післядипломної освіти при Чернігівському педагогічному університеті. Це було в 1997 р. А 1999 р. її, як одну з найкращих студенток (і, до того ж, найстаршу), було звільнено від оплати за навчання.

Найдовший термін навчання. Либонь, найдовше тривало навчання у Києво-Могилянській академії, створеній у 1632 р., – 12 років.

Найуспішніші студенти. Великий український композитор Микола Віталійович Лисенко (1842–1912) вступив до Лейпцизької консерваторії й завершив чотирирічний курс навчання за два роки. Також за два роки закінчив чотирирічний курс фізико-математичного факультету Харківського університету видатний біолог Ілля Ілліч Мечников (1845–1916).

Хто вчився найдовше? Великий український просвітитель, філософ і поет Григорій Савич Скоровода (1722–1794) вчився у Києво-Могилянській академії тричі, хоч і з перервами: у 1731–1741, 1744–1745 та 1751–1753 рр. Уперше перервати навчання довелося через... свій гарний голос. Цариця Єлизавета, яка щойно вступила на престол, в грудні 1741 р. "забрала" юнака до придворної капели, де й проспівав Г. Сковорода аж до 1744 р. Тільки-но повернувся до Києва, як отримав наказ відбути до Європи, приєднавшись до почту царського посланця Вишневського. Завдяки цьому "відрядженню" Сковорода побував у Польщі, Пруссії, Німеччині, Італії... І лише через п'ять років знову повер-

■ *Михайло Олександрович Максимович*

■ *Микола Віталійович Лисенко*

■ *Володимир Костянтинович Високович*

нувся до Києва, в академію, яку так і не закінчив, провчившись загалом... 14 років.

Студент-другорічник за власним бажанням. Український патологоанатом і бактеріолог Володимир Костянтинович Високович (1854—1912) в усьому, що стосувалося наукових досліджень і навчання, був людиною надзвичайно пунктуальною і нетерпимою до посліху. Під час навчання в Харківському університеті Володимир Костянтинович несподівано для всіх залишився на другому курсі на другий рік. Рішення й поготів видавалося дивним, адже він чудово вчився і всі іспити склав на "відмінно". "Вважаю за необхідне повторно і поглиблено прослухати курс хімії та анатомії", — пояснив студент. Залишається лише додати, що ці предмети тоді читали такі блискучі фахівці, як хімік М. М. Бекетов та анатом І. К. Вагнер.

Найбагатший студент. У Києво-Могилянській академії за старих часів здобувати освіту студентам доводилося у скрутних матеріальних умовах, більшість їх мала всі підстави іменувати себе "злиденною братією". Але деякі студенти з панівної верхівки займали привілійоване становище. Так, у 50-х роках XVIII ст. тут навчався Сидір Кирсанов, онук Донського отамана Данила Єфремова. За домовленістю між отаманом і митрополитом Г. Щербацьким цей студент міг вільно користуватися митрополичою скарбницею "для своїх потреб". Його щомісячні витрати доходили іноді до 30 крб., а сума витрат за 1753/54 навчальний рік становила 210 крб., що набагато перевищувало платню професорів академії.

Зарахували всіх, залишили найздібніших. Під час експерименту, проведеного у 1992 р. в Дрогобицькому педагогічному інституті, на навчання були зараховані всі бажаючі, тобто 4 174 особи на 242 звичних місця для першокурсників, з тим, щоб протягом року відсіяти майже 4 тис. вступників і залишити найздібніших.

Вступив одночасно до чотирьох вузів. Випускник Нововолинської гімназії Анатолій Дрозда, одержавши ґрунтовні знання, вступив у 1998 р. одночасно до чотирьох вузів: Львівського Національного університету ім. І. Франка — на географічний факультет; Волинського державного університету ім. Лесі Українки — на юридичний; Рівненського філіалу Київського університету слов'янських мов — на факультет міжнародних економічних відносин; Київського міжнародного інституту лінгвістики і права — на факультет міжнародного права. Звичайно, одночасно навчатися у всіх цих закладах навіть такому здібному абітурієнтові було б важко, тому він вирішив обрати найближчий — Волинський державний університет.

Два факультети одночасно закінчив прозаїк, драматург і публіцист М. О. Алданов (1886—1957) у Київському університеті в 1910 р.: правничий та фізико-математичний.

Перше студентське товариство було створене в Харківському педагогічному інституті в 1902 р. Воно об'єднало 189 студентів. Як стверджували члени товариства, "техніка настільки швидко рухається вперед, а реформи технічних шкіл відбуваються настільки повільно, що отримати повне поняття про поступ техніки без допоміжних установ типу технічних товариств, немає жодної можливості". З 1903 р. товариство почало видавати свій збірник.

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ІСТОРІЯ

Найдавніші історичні пам'ятки в Україні – літописи. В країнах Західної Європи літописам відповідали аннали та хроніки. Перший літописний звід на Русі датується, за останніми даними, 996–997 рр. Це був історичний твір, в якому підбивалися підсумки діяльності Володимира Святославича та його попередників.

Найвидатніший історичний твір Київської Русі і найдавніший вітчизняний літопис – "Повість врем'яних літ", написана 1113 р. ченцем Києво-Печерського монастиря Нестором. Нею починаються майже всі давньоруські літописи, що дійшли до нашого часу. "Повість" об'єднує всі попередні зводи та різні доповнення, зроблені як самим Нестором, так і його попередниками. Літописець вперше спробував визначити місце Русі у загальноісторичному процесі, пов'язати руську історію зі світовою.

Перша узагальнююча праця з історії України була створена українським літописцем, церковним письменником другої половини XVII ст. Феодосієм Софоновичем. В 1672 р. він закінчив у Києві написання "Хроніки з літописців стародавніх". Авторський рукопис не зберігся, до нашого часу дійшли лише копії у кількох списках. Написаний мовою, близькою до тогочасної народної мови, цей твір має компілятивний характер, основними його джерелами були польські історичні хроніки.

Перший систематизований виклад історії України – "Синопсис", виданий 1674 р. в друкарні Києво-Печерської лаври. Він охоплював події від найдавніших часів до останньої чверті XVII ст. Укладення "Синопсису" вчені пов'язують з іменем Інокентія Гізеля (1600–1683) – ректора і професора Києво-Могилянської академії. Твір перевидавався близько 30 разів і розповсюджувався не лише в Україні, а й за її межами. До XIX ст. був офіційним підручником історії у школах Лівобережної України та в Росії.

Першим курсом української історії вважається "Краткое описаніе Малороссіи", яке з'явилося в колах козацької старшини близько 1740 р. У творі підкреслювалася думка, що козацька Україна успадкувала традицію княжої Русі і тому слід об'єднати князівський і козацько-гетьманський періоди.

Перші спроби видання українських історичних документів належать до XVIII ст. В. Рубан у 1777 р. опублікував "Краткую летопись Малыя Россіи с 1506 по 1776 г.", а Ф. Туманський в 1793 р. в журналі "Россійский магазин" надрукував білоцерківський маніфест Б. Хмельницького.

Перше багатотомне видання з історії України. Ним вважається "Історія Малої Росії" Д. Бантиш-Каменського, яка вийшла 1822 р. у чотирьох томах. Свого часу вона мала велике наукове значення й витримала три видання (1822, 1830, 1842 рр.)

Перше енциклопедичне видання, присвячене історії України, – "Радянська енциклопедія історії України", яка вийшла у 1969–1972 рр. у Києві в чотирьох томах. До неї увійшли близько 9 тис. статей, у тому числі понад 4 тис. таких, які вперше друкувалися в енциклопедичній літературі.

Перше наукове історичне товариство. В 1839 р. було створене Одеське товариство історії та старожитностей, засноване М. Кириаковим, М. Мурзакевичем, Д. Княжевичем та ін. Товариство видавало "Записки Одесского общества истории и древностей", з 1844 по 1919 рр. побачили світ 33 томи. Це було одне з перших наукових історичних товариств у Європі.

Перший український історичний журнал – "Киевская старина", який виходив у Києві щомісяця російською мовою у 1882–1906 рр. Засновник і перший редактор – історик Ф. Г. Лебединцев. Журнал публікував статті з історії, археології, етнографії та географії України, документи про видатних діячів української культури. Оновлене видання, що успадкувало традиції попередника, з'явилося у 1992 р.

Архіви

Найстарішим архівом в Україні є Центральний державний історичний архів у Львові. Він відкрився в 1780 р. у Бернардинському монастирі, куди були звезені судові книги з Белза, Галича, Жидачева та інших навколишніх міст. 150 писарів робили тоді копії з пошкоджених і нечітких рукописів, систематизували та нумерували зошити, формували та оправляли томи. І сьогодні ця будівля з високими мурами й вежами – шедевр ренесансної архітектури – є сховищем історичних реліквій. Тут зберігається понад 11 тис. книг, документів та покажчиків фондів міських та земських судів. Ці документи є своєрідною енциклопедією історії феодалізму.

Перший архів на Сході України був заснований у 1852 р. – Центральний архів давніх актів у Києві. Тоді при тимчасовій комісії для розгляду давніх актів

створили архів, якому передали близько 6 тисяч актових книг і 500 тисяч окремих документів російською, українською, польською, латинською, вірменською та іншими мовами.

ФІЛОСОФІЯ

Перший філософ. На думку деяких науковців, філософська думка в Україні як специфічному геополітичному та етнокультурному комплексі, що складався тисячоліттями, з'явилась ще в VI ст. до н. е. А першим відомим мислителем з українських земель, який залишив помітний слід у світовій філософії, був Анахарсій Скіфський — син скіфського царя Гнура. Оповіді про нього є в книгах Геродота, Діогена Лаертського та Секста Емпірика, а згадки — в працях Платона.

Першу в Україні філософську енциклопедію — 5-томний "Філософський лексикон" — було видано в 1857—1870 рр. Написав її відомий представник київської філософської школи, професор Сильвестр Гогоцький (1813—1889).

АРХЕОЛОГІЯ

Першими археологічними розкопками можна вважати розкопки Десятинної церкви в Києві, зруйнованої ордою Батия в 1240 р. Вони були здійснені Петром Могилою в 1635 р. з метою будівництва на цьому місці нової церкви з тією ж назвою.

Перші наукові археологічні розкопки в Україні були здійснені поблизу с. Кучерівка (тепер Знам'янського району Кіровоградської області), де в 1763 р. розкопали великий скіфський курган VII—VI ст. до н.е.

Найбільший археологічний музей. За територіальним охопленням, багатством і різноманітністю археологічних колекцій та методикою їх показу експозиція Археологічного музею Інституту археології НАН України є найбільшою в нашій державі й не має аналогів в інших країнах СНД. Музей створений в 1966 р. Тут експонується понад 7 тис. речових залишків, фото, художніх реконструкцій, макетів, діорам, розташованих у 4 залах на площі близько 500 м^2. В хронологічному порядку тут демонструються найважливіші пам'ятки основних археологічних культур України, численні експонати відображають життя місцевого населення від появи перших людей до XVIII ст.

Найбагатшим скарбом давніх речей на території України є Перещепинський скарб, знайдений в 1912 р. біля с. Мала Перещепина (тепер Полтавського району Полтавської області). Серед коштовних раритетів — золотий і срібний посуд (тарелі, вази, дзбани, келихи, амфора, чаша, ритон), меч у золотих піхвах, візантійські монети 602—668 рр., браслети, персні, бляшки, гривна та інші прикраси. Загальна маса золотих речей становить близько 25 кг, срібних — 50 кг. Скарб був закопаний не раніше кінця VII ст. Більшість вчених вважає, що Перещепинська знахідка була військовою здобиччю якогось давньослов'янського князя, узятою під час одного з походів на Візантію.

АСТРОНОМІЯ

Найбільша відстань у Всесвіті, на яку вдалося "зазирнути" українським ученим, сягає 10 млрд. світлових років (1 світловий рік приблизно дорівнює 9 460 500 000 000 км). Це зроблено завдяки одному з найбільших у світі радіотелескопів декаметрових хвиль УТР-2. Науковці відділенння радіоастрономії Інституту радіофізики й електроніки НАН України в Харкові, склавши спеціальний каталог із 1 300 космічних радіоджерел, визначили, що в позагалактичному просторі, тобто на зазначеній відстані, існує якийсь "обрив" у просторовому розподілі радіоджерел, за яким вже вони не простежуються.

Найближчий до Сонця об'єкт з українською назвою. На найближчій до нашого світила планеті Меркурій за рішенням Міжнародного астрономічного союзу названий іменем Т. Г. Шевченка 139-кілометровий кратер з подвійним валом, на якому помітні сліди руйнування. Це один із найстаріших кратерів, відкритих на Меркурії.

Найновіші малі планети, відкриті українськими вченими. У 1993 р. повідомлялося про те, що у зведений міжнародний каталог занесені назви нових малих планет "Анюта" і "Галина", відкритих астрономом Кримської астрофізичної обсерваторії М. Чернихом. Астероїди названі на честь відомих дослідниць повітряного океану Ганни Шишмарьової та Галини П'ясецької. В роки Другої світової війни Шишмарьова воювала в складі окремої мотострілецької бригади особливого призначення, була інструктором десантників, а П'ясецька тривалий час працювала на дослідно-випробувальному полігоні парашутно-десантної техніки й особисто здійснила понад 1000 стрибків. Нові планети обертаються довкола Сонця між орбітами Марса та Юпітера.

Метеорити

Найдавніший зі знайдених метеоритів походить з Добропілля на Донеччині, з шахти "Білозірська". Відшукали його за досить незвичайних обставин. Спеціалісти об'єднання "Донбасгеологія" збирали експонати для нового музею і попросили у гірників брилу вугілля. А при ретельнішому її огляді геологи виявили незвичайне вкраплення — уламок металу, з 90-процентним вмістом нікелю, хоча навіть найбагатші родовища у світі містять не більше 15% цього рідкісного металу. Спеціалісти припускають, що приблизно 300—330 млн. років тому метеорит увігнався у дерево, воно згодом скам'яніло, стало вугіл-

лям, брилу якого і видобули гірники.

Найбільше небесне тіло, знайдене на території України, – кам'яний метеорит "Княгиня L 5", що важить близько 500 кг. Він випав у вигляді метеоритного дощу (понад 1000 фрагментів) 9 червня 1866 р. о 17 год біля с. Княгиня Великоберезянського району Закарпатської області. Місце зберігання основної маси метеорита (зокрема, й найбільшого уламка масою 293 кг) – Музей натуральної історії (Відень, Австрія). А найбільший з метеоритів, які можна побачити в Україні, зберігається в Центральному науково-природничому музеї НАН України. Цей кам'яний гість із Всесвіту впав у с. Кримка Первомайського району Миколаївської області 21 січня 1946 р. і відомий під назвою "Кримка". В колекції зберігається 50 уламків загальною масою 26 241 г.

Найбільший метеоритний кратер. У Кіровоградській області є велика западина – Болтинська улоговина. Діаметр її зовнішнього кратера – понад 20 км. В Інституті мінеральних ресурсів Міністерства геології України досліджено породи з нижньої частини улоговини. Одержані результати підтвердили зроблені раніше припущення про те, що це – метеоритний кратер. Космічне тіло впало у цьому районі понад 135 млн. років тому, хоча дехто з дослідників вважає, що ця подія відбулася 70 млн. років тому.

Найбільша колекція метеоритів. В Національній метеоритній колекції України, яка зберігається в Центральному науково-природничому музеї НАН України, нараховується 84 метеорити з 22 країн. З них 26 зареєстровано на території нашої країни (вказано координати, час та місце падіння, подані класифікація, кількість зразків та їхня загальна маса). Більшість знахідок – кам'яні метеорити (ахондрити) і лише 3 – залізні (хондрити).

Телескопи

Найбільший декаметровий Т-подібний радіотелескоп у світі – УТР-2 – було змонтовано на початку 1970-х років поблизу с. Волхів Яр Харківської області на Граківському полігоні Харківського радіоастрономічного інституту НАН України. Він займає площу 16 га, має 2 040 вібраторів із загальною площею 150 000 м^2. Тут виконуються численні наукові програми, вивчаються планети, інші небесні тіла Сонячної системи, пульсари, залишки наднових зірок, квазари тощо.

Перший вітчизняний радіолокатор для дистанційного дослідження нашої планети з астрокосмічних носіїв розроблено в Інституті радіофізики й електроніки НАН України. Встановлений у 1983 р. на штучному супутнику Землі "Космос-500", він дав змогу здійснити широкомасштабні дослідження поверхні океану, морських льодів, а також випробувати високоширотне проведення суден за часів полярної ночі. Ця методика добре зарекомендувала себе під час операції з рятування затертого в льодах Антарктиди дизельного електрохода "Михайло Сомов", що було здійснено вперше у світовій практиці за допомогою космічної радіолокаційної інформації.

Обсерваторії

Першою астрономічною обсерваторією в Україні, де почалися систематичні наукові дослідження з астрономії, була Львівська, заснована при місцевому університеті в 1769–1771 рр. Першу на Східній Україні обсерваторію створив у 1821 р. в Миколаєві адмірал А. С. Грейс для обслуговування Чорноморського флоту. Пізніше відкрились обсерваторії в Києві (1845) та Одесі (1871).

Найбільша астрофізична обсерваторія в Європі – Кримська, заснована в 1908 р. як Симеїзька обсерваторія. На ній встановлене потужне сучасне обладнання, в тому числі баштовий сонячний телескоп, за допомогою якого було відкрито швидкі пульсації Сонця.

Найглибше розташований науковий об'єкт. На глибині 240 м у відпрацьованій камері соляної шахти в Донецькій області розташована унікальна нейтринна установка, призначена головним чином для спостережень за колапсами (перетвореннями) зірок. Вона є частиною Всесвітньої служби спостереження за спалахами наднових зірок.

Супутник

Перший український супутник "Січ-1" було виведено на орбіту 31 серпня 1995 р. з космодрому Плесецьк (Росія, Архангельська область) за допомогою ракети-носія "Циклон". Космічний апарат було запущено з метою отримання даних про атмосферу та поверхню Землі у видимому, ближньому інфрачервоному та мікрохвильовому діапазонах електромагнітного спектра, а також задля збору і передачі даних з наземних платформ. Запуск цього апарата ознаменував офіційний вступ України до числа космічних держав світу.

Космонавти

Перший українець у космосі. 12–15 серпня 1962 р. здійснив політ у космічний простір Павло Романович Попович (нар. 1930, м. Узин Київської обл.). На космічному кораблі "Восток-4" він перебував на орбіті протягом 2 діб 22 годин 57 хвилин, здійснивши 48 обертів навколо Землі.

Перший космонавт незалежної України. 19 листопада – 5 грудня 1997 р. виконав політ на американському космічному кораблі Space Shuttle "Columbia" Леонід Костянтинович Каденюк (нар. 1951, с. Клішківці Чернівецької обл.).

Найтриваліший космічний політ здійснив Леонід Денисович Кизим (нар. 1941, м. Красний Лиман Донецької обл.). У 1984 р. він пробув на орбіті з 8 лютого по 2 жовтня, тобто майже 226 діб, на кораблі "Союз Т-10" і орбітальній станції "Салют-7" разом з В. О. Соловйовим та О. Ю. Атьковим.

Найбільшу кількість польотів у космос – по три – здійснили Леонід Іванович Попов (нар. 1945, м. Олександрія Кіровоградської обл.) – у 1980, 1981, 1982 роках; Леонід Іванович Кизим – у 1980, 1984, 1986 роках; Володимир Панасович Ляхов (нар. 1941, м. Антрацит Луганської обл.) – у 1979, 1983, 1988 роках.

Перший вихід у відкритий космос. 15 серпня 1979 р. В. П. Ляхов разом з В. В. Рюміним вийшли у відкритий космос з метою коригування напряму антени космічного телескопа.

Перший у світі груповий політ у космос здійснили П. Р. Попович та А. Г. Ніколаєв у серпні 1962 р. Під час польоту на космічних кораблях "Восток-3" і "Восток-4" було проведено перші досліди з радіозв'язку між екіпажами в космосі, виконувалась орієнтація кораблів у просторі з допомогою системи ручного управління.

Найдовший час у космічному просторі провів Л. Д. Кизим, який здійснив польоти з 27 листопада по 10 грудня 1980 р., з 8 лютого по 2 жовтня 1984 р., з 13 березня по 16 липня 1986 р. Разом – майже рік (364 доби).

Наймолодший космонавт. П. Р. Поповичу, коли він у 1962 р. стартував у космос, було 32 роки.

ГЕОДЕЗІЯ

Найдавніші свідчення про геодезичні роботи на території України пов'язані з вимірюванням відстаней на суші і на морі та з будівництвом різних споруд, які здійснювалися ще до нашої ери. Збереглися деякі давньогрецькі перипли, тобто морські путівники з описом берегів Чорного моря, переліком виміряних відстаней тощо.

Найдавніше свідчення про геодезичні роботи за часів Київської Русі – напис на Тмутараканському камені про те, що за наказом Гліба Святославича в 1068 р. виміряли відстань по льоду Керченської затоки між Таманню (колишня Тмутаракань) та Керчю. Камінь знайдено під час археологічних розкопок в Криму.

Перші топографічні зйомки на території України здійснені корпусом військових топографів у 1822–1872 рр. на Київщині.

ГЕОЛОГІЯ

Перша геологічна карта окремої частини сучасної території України була складена С. Сташицем у 1806 р. Це була геологічна карта Карпат. У 1829 р. Є. П. Ковалевський склав першу гелогічну карту Донбасу, а в 1833 р. А. В. Іваницький – карту Маріупольського округу.

Найбільший геологічний музей в Україні – Музей Інституту геологічних наук НАН України, відкритий в Києві в 1928 р. З 1966 р. – у складі Центрального науково-природничого музею НАН України. Тут найповніше показані геологічна будова та корисні копалини країни. Загальна площа музею – 1 740 м^2. Музей має п'ять відділів: регіональної геології; корисних копалин; мінералогії, геохімії та метеоритики; кристалічних порід; стратиграфії та палеонтології. У музеї зберігаються близько 100 тис. експонатів – зразків різних гірських порід, мінералів, корисних копалин та скам'янілостей, знайдених головним чином на території України.

Найбільша кількість геологічних пам'яток (йдеться про відшарування гірських порід і форми земної поверхні, які найбільш виразно ілюструють геологічну будову земної кори і природні процеси, що відбуваються в ній протягом усієї історії її розвитку, тобто стратиграфічні, палеонтологічні, мінералого-петрографічні, тектонічні, геоморфологічні, явища) – у Криму (127), Тернопільській (72) та Івано-Франківській (62) областях. Натомість найменшу кількість геологічних пам'яток в Україні зафіксовано на Волині – 3. Це стратотипи льодовикової формації плейстоцену Полісся у селах Ростань та Коржів, а також мальовниче озеро Світязь.

ГЕОГРАФІЯ

Найдавніші географічні описи сучасної території України належать до античних часів і подані в творах давньогрецьких та давньоримських мандрівників. Зокрема, Геродот у V ст. до н. е. описав Причорномор'я та прилеглі землі, охарактеризував деякі ріки і зазначив, що клімат тут прохолодний, а поверхня рівнинна. В I ст. до н.е. Пліній Старший згадував деякі ріки на території України, рослини і тварин.

Перший географ України. Фундатором української географії був академік АН України С. А. Рудницький (1877–1937) – вчений-енциклопедист, організатор і керівник Українського інституту географії і картографії. Він заклав фундамент понятєво-термінологічного апарату географії як науки, написав чимало українознавчих праць, був членом багатьох наукових експедицій.

Перше географічне товариство в Україні. 1873 року в Києві було створено Південно-Західне відділення Російського географічного товариства – з ініціативи етнографа, географа і фольклориста П. П. Чубинського (1839–1884). Але в 1876 р. власті закрили цю філію з огляду на "народофільство й українофільство" її керівника. Лише в 1947 р. було організоване Географіч-

не Товариство УРСР як філіал ГТ СРСР.

Мандрівники

Найдавнішим з відомих мандрівників, який описав наші землі, ймовірно, був видатний грецький історик Геродот (близько 484 – близько 425 рр. до н.е.). Збираючи матеріали для свого твору "Історії греко-перських воєн", він відвідав грецькі колонії-міста північного Причорномор'я. Геродот докладно розповів про племена, які жили тоді на території сучасної України – скіфів та інших, про тутешні грецькі міста. За його твердженням, Борисфен (Дніпро) є найкориснішою річкою в світі після Нілу.

Найдавнішим мандрівником серед наших співвітчизників можна вважати Данила Паломника – давньоруського письменника кінця XI – початку XII ст., чернігівського ігумена, автора опису подорожі до Палестини, здійсненої близько 1106–1108 рр. Цей опис під назвою "Житье и хождение Данила" був популярним на Русі і в інших країнах Європи. Перебуваючи протягом 16 місяців у Єрусалимі і мандруючи як прочанин по різних місцях Палестини, він записував у щоденнику про все побачене й почуте. Після повернення на Русь Данило літературно опрацював свої записи, об'єднавши їх в один твір.

Перший співвітчизник, який здійснив навколосвітню подорож. Мореплавець, капітан 1-го рангу Ю. Ф. Лисянський (1773–1837) був у 1803–1806 рр. командиром корабля "Нева", що брав участь у навколосвітній подорожі під загальним керівництвом І. Ф. Крузенштерна, який мандрував кораблем "Надежда". Здійснюючи експедицію, моряки вперше в історії протягом тривалого часу – 142 днів – перебували у відкритому морі, не заходячи в порти.

■ *Юрій Лисянський*

Перші співвітчизники сягнули берегів Америки в XVII–XVIII ст. Відомо, що в громадянській війні у США брав участь бригадний генерал Василь Турчин, відомий своєю участю в битві під Чікамоге у 1863 р. У 1865 р. з Києва до США прибув Агапій Гончаренко, який видавав газету "Аляска Геральд".

Перший співвітчизник, який потрапив до Австралії. В 1820 р. до Сіднея прибув російський корабель "Открытие", який залишив тут хворого матроса Федора Зубенка, уродженця Полтавщини. За іншими даними, у 1832 р. до Австралії прибув львів'янин, лікар Джон Луцький (або Лоцький), який невдовзі обійняв тут посаду державного ботаніка.

Перший співвітчизник, який побував у Антарктиді й досяг Південного полюса. Полтавець Антон Омельченко був учасником експедиції, яку в 1910 р. організував англійський дослідник Антарктиди Р. Скотт на судні "Терра Нова". 18 січня 1912 р. п'ятеро мандрівників досягли Південного полюса (через місяць після Амундсена), але на зворотному шляху усі загинули.

Перші співвітчизники на дрейфуючій полярній станції. 21 травня 1937 р. було доставлено на арктичну крижину поблизу Північного полюса станцію "Північний полюс-1". Серед чотирьох учасників експедиції було двоє наших співвітчизників. Очолив першу дрейфуючу станцію Іван Дмитрович Папанін (1894–1986) з Севастополя, в складі екіпажу був також Петро Петрович Ширшов (1905–1953) з Дніпропетровська. Працюючи на цій станції започаткувала планомірне вивчення полярного басейну. На початку 1938 р. крижина розкололася й полярників довелося евакуювати.

Першим співвітчизником, який піднявся на найвищу вершину світу Еверест, був Сергій Бершов з Харкова. Це сталося в 1982 р.

Найдовша піша подорож. Український мандрівник і письменник Василь Григорович Григорович-Барський (1701–1747) пройшов у 1723–1747 рр. пішки Польщу, Угорщину, Німеччину, Італію, країни Близького Сходу – Палестину, Сирію, Аравію та Єгипет. Усе побачене під час мандрівки, яка тривала 24 роки, він виклав у дорожніх нотатках, ілюстрованих власними малюнками. Опис подорожі видавався 7 разів.

Найдовша піша подорож Україною. 3 тис. км пішки Україною пройшли два канадці українського походження Степан Горлач та Петро Скиба в 1992 р. Спочатку вони рухалися від кордону з Білорусією по шосе Санкт-Петербург – Одеса, а потім від с. Шегині, що на кордоні з Польщею, до с. Милового на Луганщині. Разом це становило 2650 км за 4,5 місяці. Відтак Горлач двічі перетнув Крим: з півночі на південь і з Красноперекопська до Керчі, подолавши 300 км за 10 днів.

Найдовша подорож верхи на коні. Навесні 1889 р. офіцер 26-го драгунського полку М. В. Асєєв з м. Лубни Полтавської губернії виїхав верхи до... Парижа. Кобилиць звали Діана і Влага (остання була "запасною" і йшла

за вершником на ретязі). Маршрут проліг через Київ, Львів, Краків, Північну Баварію, Люксембург, Реймс і склав понад 2600 км при середній швидкості 11 км/год. До столиці Франції мандрівник в'їхав через 1 місяць і 2 дні після старту й став учасником Всесвітньої виставки, що тоді відкрилася.

МЕТЕОРОЛОГІЯ

Найдавніша літописна згадка про погоду. Відомості про погоду уперше зустрічаються в описі походу Аскольда і Діра на Константинополь у 866 р. "Вирушили Аскольд і Дір війною на греків, — свідчить "Повість врем'яних літ", — і обложили Царгород... але тут раптом піднялася буря з вітром, і великі хвилі розкидали кораблі, і прибило їх до берега, і переламало так, що небагатьом з них вдалося уникнути цієї біди та повернутися додому".

Найдавніші систематичні спостереження за погодою належать, мабуть, Якову Марковичу — письменнику, одному з найосвіченіших людей свого часу. Він цікавився метеорологією і щоденно, протягом 50 років записував стан погоди. Ці спостереження увійшли до його найвизначнішого твору "Щоденник" ("Діяріуш"), який містить унікальні історичні і економічні дані, охоплюючи 1717—1767 рр.

Перші інструментальні метеорологічні дослідження з використанням спеціальних приладів для вимірювання температури повітря і ґрунту та атмосферного тиску було розпочато в Харкові 1738 р., поблизу Чернігова — з 1769 р., у Києві — з 1770 р.

Перша метеорологічна станція. Її заснував в 1810-х рр. у своєму маєтку в с. Кручик на Харківщині вчений Н. В. Каразін.

Перша метеорологічна обсерваторія в Україні була створена в Луганську 1836 року.

Перша мережа метеорологічних станцій для забезпечення аграрників інформацією про погоду та вплив несприятливих кліматичних явищ на сільськогосподарські культури створена наприкінці 1870-х років в Єлисаветграді (тепер Кіровоград). Вона входила до мережі метеостанцій південного заходу Росії і в 1892 р. налічувала вже 1648 пунктів спостережень.

Найдовший і найповніший ряд метеорологічних спостережень належить київським погодознавцям. З 1812 по 1844 р. спостереження велися при 1-й гімназії, розташованій у підвищеній частині міста. З 1842 по 1857 рр. місце спостережень перенесли на Поділ, у найнижчу частину міста. Пізніше спостереження здійснювалися в метеорологічній обсерваторії (тепер метеостанція).

МЕТРОЛОГІЯ

Найстаріші міри довжини. Літописні згадки про *версту* належать до 1097 р. На думку вчених, вона дорівнювала приблизно 1189,5 м. *Сажень* згадується ще у "Слові о началі Києво-Печерського монастиря" літописця Нестора: у 1017 р. інок Іларіон "ископа себе печерку малу дву сяжен". Руський сажень дорівнював близько 151,4 см. *Лікоть* як міра довжини згадується в "Руській правді" Ярослава Мудрого. Лікоть дорівнював 47 см (на думку інших вчених — 51 см). Слово *п'ядь* у наших предків означало кисть руки. Спершу так називали міру довжини, що дорівнювала максимальній відстані між кінцями розчепірених великого і вказівного пальців, тобто 18—19 см. Отже, на думку більшості дослідників, давньоруська система мір довжини мала таку структуру: 1 *верста* = = 750 *сажнів* = 2250 *ліктів* = = 4500 *п'ядей*.

Найстаріші міри площі. В літописах згадуються суто умовні одиниці, що застосовувалися в оподаткуванні і характеризували робочу силу або сільгоспінвентар, а також міри, в основі яких лежали трудові можливості. До таких одиниць належать: *соха* (площа, яку можуть виорати за 1 світловий день троє орачів трьома кіньми); *чвертка* (площа, на якій висівали чвертку (близько 210 л) жита); *копна* (площа луки, на якій накошували на одну копицю сіна).

Найстаріші міри об'єму. У стародавній Русі кубічні міри не використовувалися, основна система мір для сипких речовин була такою: 1 *кадь* = 2 *половинам* = 4 *чверткам* = 8 *осьминам*. Для рідин найчастіше використовувалися такі міри, як *діжка, відро, корчага*. *Кадь* і *половник* як міри об'єму згадуються в "Руській правді", а також у літописі 1127 р. Вчені вважають, що *кадь* містила 14 пудів жита. Значення і співвідношення давньоруських мір рідин невідомі. За приблизними підрахунками, об'єм *відра* дорівнював близько 9,8 л.

Найстарішими мірами маси, які згадуються у літописних пам'ятках, є *берковець*, *гривна*, *гривенка*, *золотник*. Шляхом порівняння різних джерел вдалося з'ясувати, що *берковець* дорівнював 163,8 кг, *пуд* — 16,38 кг, *гривна* — 409,5 г, *золотник* — 4,27 г. Берковець і пуд вперше згадуються у грамоті, виданій 1134 р. князем Всеволодом Мстиславичем новгородському купецькому товариству, гривна — в "Руській правді". Золотник спершу означав золоту монету і саме в цьому значенні це слово зустрічається в угоді 911 р. між київським князем Олегом та Візантією.

Найдавніші одиниці часу. У Київській Русі традиційними одиницями вимірювання часу були: *рік*, *місяць*, *тиждень*, *доба*, *година*. Літописні пам'ятки свідчать про те, що всі вони були відомі вже в XI ст., причому *рік* іменувався *"літом"* й починався у березні. До речі, літописці нерідко вказують момент тієї чи іншої події у *годинах*, навіть уно-

чі, що свідчить про існування способів доволі точного вимірювання часу.

Найменш докладні способи виміру, що існували в стародавній Русі, — побутові, які не відтворювалися матеріально: *перестріл* (відстань, на яку летіла випущена з лука стріла, тобто 60—70 м), *верження каміння* (відстань, на яку можна було кинути камінь), *день* (відстань, яку можна пройти за день). У вимірюванні орієнтувалися на "доброго стрільця", на силу чоловіка і каміння малого розміру.

Найстаріший еталон міри — "золотий пояс" великого князя Святослава Ярославовича (1073—1076), про який згадується в одному зі списків "Патерика Київського Печерського монастиря". Про цей пояс завдовжки 108 см сказано: "Се мера и основание", тобто він виділявся як свого роду еталон. Але на практиці для вимірювань застосовувалися робочі дерев'яні міри, довжина яких відповідала довжині "золотого пояса".

Найдавніша згадка про контроль за мірами й вагами належить до кінця X ст. В уставі князя Володимира про церковні суди 996 р. перераховуються види мір, верховний нагляд за якими повинен здійснювати єпископ з тим, аби "блюсти... городская й торговыя всячъская мерила и спуды и звесы и ставила".

ПАЛЕОНТОЛОГІЯ

Перші палеонтологічні дослідження в Україні розпочалися у другій половині XVII ст. То були розкопки кістяка мамонта в околицях Харкова.

Найзначніша палеонтологічна знахідка на території сучасної України. Це, ймовірно, відкриття викопної фауни в селищі Старуня (тепер Богородчанського району на Івано-Франківщині), яке стало відоме на весь світ. В 1907 р. тут цілком випадково були знайдені рештки тварин кінця льодовикової доби. Біля потоку Лукавець Великий в озокеритній шахті на глибині 12,5 м було знайдено мамонта, а дещо глибше — тіла волохатого носорога, гігантського оленя, різних птахів і земноводних. Очевидно, сіль, озокерит, розчин нафти та безкисневі умови багна сприяли консервації старунських тварин. Радіобіологічним методом встановлено, що носоріг пролежав тут близько 23 тис. років. Щодо того, як тварини тут опинилися, то цілком імовірно, що пізньопалеолітична людина полювала в околицях Старуні, заганяючи звірів у болото, де вони й гинули. Результати всебічного вивчення старунських знахідок, здійсненого в 1907 та 1929 рр. Е. Незабитовським-Любичем, М. Ломницьким та іншими дослідниками, друкувалися в кількох монографіях та в спеціальному журналі, що мав назву "Старуня".

Перший палеонтологічний музей в Україні заснований на початку XX ст. при Одеському університеті.

БОТАНІКА

Початок наукових досліджень з ботаніки в Україні припадає на XVIII ст., коли Петербурзька Академія Наук організувала перші експедиції для дослідження флори, було закладено аптекарські сади тощо.

Перший вітчизняний підручник з ботаніки виданий у 1795 р. Автором його був російський і український вчений-енциклопедист Нестор Максимович Амбодик-Максимович (1744—1812).

Перший словник з ботаніки було випущено в Одесі в 1853 р. Це був "Словарь садовых, лесных, огородных, врачебных и других хозяйственных растений". Видання мало виразний прикладний характер.

Найбільше вітчизняне видання з ботаніки — 12-томне видання "Флора УРСР", робота над яким була розпочата в 1935 р. й триває досі.

ЗООЛОГІЯ

Найдавніші відомості про тваринний світ на території сучасної України подані в праці Плінія Старшого (I ст. до н. е.), який пише про зубрів, турів, диких коней тощо.

Найдавніші згадки про тваринний світ у вітчизняних писемних пам'ятках. У творі великого князя київського Володимира Мономаха "Повчання дітям" перелічено низку небезпечних для життя зустрічей з різними звірами під час великокнязівських полювань. А з дарчої грамоти князя київського Володимира Святославича, виданої 996 р. Десятинній церкві, можна дізнатися про те, що в Київській Русі було вельми поширене полювання на білку.

Наукове вивчення фауни України почалося у XVIII ст. і пов'язане з діяльністю експедицій Петербурзької АН. У другій половині XIX ст. з'явилися праці І. А. Криницького, О. Д. Нордмана та інших дослідників, присвячені переважно фауні хребетних України.

Першою спеціальною науково-дослідною установою в царині зоології став Зоологічний музей АН України, створений у 1919 р. У 1921 р. відкрився Український науково-дослідний інститут експериментальної ветеринарії, а в 1930 р. — Інститут зоології НАН України.

Найґрунтовніше видання, присвячене тваринному світові України, — "Фауна України", яке видається за сприяння Інституту зоології НАН України з 1956 р.

АРХІТЕКТУРА ТА БУДІВНИЦТВО

Найдавніші монументальні споруди на території України, збудовані до винайдення технічних засобів будівництва, – кургани, або, як їх називали перші дослідники в XVIII ст., "піраміди південних степів". Феномен цих споруд, а отже, і колосальних витрат непродуктивної праці, залишається незʼясованим. Найбільша кількість степових курганів споруджена в III–II тисячолітті до н. е., тобто на два тисячоліття раніше від виникнення скіфської державності. До найбільших курганів належать Олександропільський в Дніпропетровській області (заввишки 20 м) та Царський на околиці Керчі.

Найдавніші пам'ятки монументальної мурованої архітектури на українських землях походять з узбережя Чорного моря – з колишніх грецьких колоній (VIII–VII ст. до н. е.). Дослідження руїн античних будівель на території Херсонеса, Феодосії, Пантікапея та ін. свідчать про те, що спочатку тут домінував так званий іонійський стиль, з V ст. поширилися афінські зразки, а пізніше – впливи римського будівництва. Знайдені фундаменти оборонних мурів, житлових будинків, храму Аполлона в Ольвії та різні уламки колон і капітелей вказують на їхню відмінність від суто грецьких зразків.

Найдавніша кам'яна будівля. Кам'яні споруди на Русі відомі ще з язичницьких часів, однак найдавніша писемна згадка про існування в Києві кам'яного князівського палацу-терема Святослава Ігоревича подається у "Повісті врем'яних літ" за 945 р. Розкопки фундаменту терема, здійснені в 1981–1982 рр., свідчать про те, що його стіни були прикрашені фресковим розписом, мозаїкою, інкрустаціями з кольорових порід порфиру, вапняку, мармуру.

Найвище розташована конструкція. В 1996 р. на Говерлі було встановлено 5-метрову стелу, на якій розміщено символи України – синьо-жовтий прапор і тризуб.

Найвисокогірніша споруда. В Карпатах, на вершині гори Піп-Іван (2020 м) височить кам'яна "коробка", що колись була метеорологo-астрономічною обсерваторією. Її урочисте відкриття відбулося влітку 1938 р. Головним астрономічним інструментом був астрограф з діаметром об'єктива 33 см. Під час Другої світової війни цей будинок, відомий як "Білий слон", було занедбано і тепер він потребує відновлення.

Найвищі історичні споруди в Україні. Велика дзвіниця Києво-Печерської лаври має висоту 96,52 м, дзвіниця Успенського собору, збудованого у Харкові на честь перемоги над Наполеоном, – 82 м, дзвіниця Софійського собору в Києві – 76 м, костьолу святої Ельжбети у Львові – 73 м, кафедрального собору у Львові – 70 м.

Найвищі архітектурні споруди сучасності. У Києві в 1973 р. споруджена унікальна телевізійна вежа заввишки 385 м з використанням надміцної сталі та зварних зʼєднань. Дещо менші вежі збудовані у Вінниці (353 м заввишки) та Харкові – 240,7 м.

Найдавніші будівничі, імена яких збереглися. З часів Ярослава Мудрого збереглися згадки про будівничих Миронега у Вишгороді, який збудував п'ятидільну з п'ятьма верхами церкву Бориса і Гліба (1026 р.), і Ждана-Миколи, який там само спорудив одноверху дерев'яну церкву (1072).

■ ***Найбільший за площею монастир*** – *Києво-Печерська лавра. На площі 28 га тут розташовано понад 80 споруд, з них 37 є архітектурними пам'ятками XI–XIX ст.*

СЕСТРИ ПІЗАНСЬКОЇ ВЕЖІ

Поблизу сіл Незвисько та Раковець Городенківського району на Івано-Франківщині можна побачити руїни старовинного замку-фортеці. Увагу привертає оборонна вежа замку, подібна до знаменитої Пізанської. Але, на відміну від італійської "родички", ця стоїть на міцних скельних породах, а її нахил, ймовірно, зумовлений невеликими рухами по тектонічних тріщинах, які проходять обабіч вежі паралельно до Прутського розлому.

Дзвіниця Києво-Печерської лаври теж відхилена від вертикалі, як і знаменита Пізанська вежа. Ще за часів спорудження через нерівномірний осад ґрунту дзвіниця похилилася і в 1740 р. архітектора І. Г. Шеделя навіть звинуватили у неправильному плануванні. Дзвіницю добудували пізніше (в 1951 р. вперше визначили розмір відхилення, а в 1987 р. повторили вимірювання за допомогою електроніки). При загальній висоті дзвіниці 96,52 м відхилення становить 60,3 см. Отже, падіння київської дзвіниці не загрожує.

КУЛЬТОВІ СПОРУДИ

Найдавніші культові споруди на території України. До І тисячоліття до н. е. належать культові споруди з великих кам'яних брил у нижньому Подніпров'ї, поховальні споруди-дольмени у Криму на горі Кішка, а також вертикальні камені-менгіри в кримських степах.

Найдавніші давньоруські культові споруди, про які збереглися документальні згадки. З літописів відомі культові споруди XI ст. в Києві: церква Миколи (882 р.) над могилою князя-християнина Аскольда, соборний храм Іллі "над ручаєм — Боричевим потоком", в якому в 944 р. "християнська Русь" присягала дотримуватися щойно підписаної мирної угоди з греками.

Найвидатніша архітектурна споруда Київської Русі, що збереглася до нашого часу, — Софійський собор в Києві, "руська митрополія", збудована 1037 р. в центрі верхнього міста. Щоправда, у XVIII ст. собор був добудований. За величчю художнього образу, досконалістю архітектурних форм, внутрішнім оздобленням Софія Київська належить до видатних мистецьких пам'яток світу.

Найстаріший костел. Кафедральний костел у Львові збудований у 1370—1404 рр. й добудований в 1474 р.

Найстаріша мечеть. Мечеть Кебір-Джамі в Сімферополі збудована в 1508 р.

Найдовша рукотворна печера. Дальні печери у Києво-Печерській лаврі являють собою закільцьований лабіринт підземних коридорів завдовжки 280 м з глибиною залягання 5—20 м і висотою коридорів у середньому 2 м. Підлога у печерах 1826 р. була вкрита чавунними плитами, відлитими в Брянську. Згадуються в "Повісті минулих літ" за 1051 р. Довжина Ближніх печер — 228 м.

КУРГАНИ

Найдавніші кургани. Земляні (рідше — кам'яні) насипи є давніми поховальними спорудами. Найдавніші з них відносяться до бронзового віку (III тисячоліття до н. е.).

Найбільший курган. Олександропільський курган — один з найбагатших степових скіфських царських курганів — розташований поблизу с. Олександропіль Дніпропетровської області. Досліджувався у 1852—1856 рр. Висота кургана становила понад 20 м. Крім головного поховання, тут були могили слуг, поховання 15 коней з численними золотими та срібними прикрасами збруї, залишки колісниць.

ЦЕРКВИ

Перша кам'яна церква — Десятинна, споруджена в Києві в 988—996 рр. руськими і візантійськими майстрами за часів князювання Володимира Святославича, який виділив на будівництво й утримання цього храму десяту частину князівських доходів (звідси і назва). Церква являла собою хрестово-купольний 6-стовпний храм, оздоблений мозаїкою, фресками, різьбленими мармуровими та шиферними плитами. Тут поховано Володимира Святославича, його дружину — візантійську царівну Анну, сюди перенесено з Вишгорода прах княгині Ольги. Наприкінці 1240 р. монголо-татари, захопивши Київ, зруйнували Десятинну церкву, останній оплот киян.

■ ***Найвища культова споруда*** *— Велика дзвіниця Києво-Печерської лаври. Її висота — 96,52 м. Діаметр основи дзвіниці — 28,8 м, товщина стін першого ярусу — 8 м, глибина фундаменту з гранітних плит перевищує 7 м. Споруджена в 1731—1744 рр. за проектом архітектора Й. Г. Шеделя.*

Найдавніша кам'яна церква. Троїцька надбрамна церква в ансамблі Києво-Печерської лаври збудована в 1106—1108 рр.

й реставрована в 1722–1729 рр. Поважний вік має й церква Спаса на Берестові, що належала до Михайлівського Золотоверхого монастиря, – вона збудована в 1113–1123 рр.

Найдавнішою дерев'яною церквою, ймовірно, є церква Святого Духа в с. Потеличі поблизу Рави-Руської на Львівщині, споруджена в 1555 р. Однією із найдавніших вважається і церква Святого Миколая у Чернівцях (1607 р.).

Найдавніша підземна церква. Храми в підземних монастирських комплексах являють собою практично невід'ємну їх частину. Кілька невеликих підземних церков й каплиць відомі у Києво-Печерській лаврі. Це приміщення з овальними склепіннями, квадратними або прямокутними в плані. Одна з церков належить, як вважають, до домонгольського періоду, її було виявлено у 1970-х рр. Вона мала овальне склепіння, просте оздоблення стін з рештками живопису, в різні боки від неї відгалужувалися галереї.

■ ***Найдавніший кам'яний храм*** *– Троїцька надбрамна церква в ансамблі Києво-Печерської лаври.*

Церкви-"мандрівниці". Яскравим зразком храмового дерев'яного будівництва є церква, споруджена 1777 р. в с. Шелестові на Закарпатті. В 1920-ті роки вона, як цінна архітектурна пам'ятка, була перевезена до Мукачева, а в 1974 р. отримала нову "прописку" в Ужгороді, в Музеї народної архітектури і побуту. У Київському музеї архітектури та побуту зберігається церква, яку поставили 1792 р. у с. Плоскому на Закарпатті й присвятили Покрові Пресвятої Богородиці. У 20-х роках XX ст. її перенесли до с. Канори, а в 70-х роках храм потрапив до столиці України.

Найдавніша церква з тих, що експонуються в українських скансенах, тобто музеях під відкритим небом,– Козацька, що була споруджена 1606 р. в с. Острійки Білоцерківського району на Київщині. Це тризрубна, триверха споруда з тесаних дубових колод, характерна для Правобережної України. Нині перебуває у Переяслав-Хмельницькому музеї народної архітектури і побуту на Київщині.

МОНАСТИРІ

Перший монастир. Монастирі в Київській Русі виникли в X–XI ст. після прийняття великим князем Володимиром Святославичем християнства. Першим серед них став Межигірський Спасо-Преображенський, заснований грецькими монахами поблизу Києва в 988 р. Під час татаро-монгольської навали цю обитель було зруйновано, але в XVI ст. її відбудували. Однак у 1930-х роках, у зв'язку із забудовою Межигір'я, монастир було ліквідовано.

Найстарішим чоловічим монастирем є Києво-Печерська лавра. Цю обитель заснував близько 1051 р., під час княжіння Ярослава Мудрого, чернець Антоній Печерський. Лавра відіграла значну роль у розвитку давньоруської та української культури. Тут в XI–XII ст. складалася

■ ***Одна з найдавніших пам'яток монументальної мурованої архітектури.*** *Частина портика громадської будівлі в Пантікапеї на горі Мітридат (II ст. до н.е.).*

"Повість врем'яних літ", наприкінці XI ст. виникла іконописна робітня майстра Аліпія.

Найдавніший жіночий монастир. Мукачівський Свято-Михайлівський монастир, що в м. Мукачеві на Закарпатті, було засновано у 1360 р. Найдавніші будівлі, що збереглися до нашого часу, – житловий корпус (1766–1772 рр.) та церква (1789–1804рр.).

ЛАВРА

Найстаріша лавра. Лаврами називали найбільші і найвпливовіші православні чоловічі монастирі, які мали особливі права. Кількість ченців у них не обмежувалася. У царській Росії було чотири лаври, найстарішою з них була Києво-Печерська, заснована як монастир у 1051 р. (Лаврою стала у 1598 р.). Згодом з'явилися Троїцько-Сергієва лавра (з 1744 р.) у підмосковному Загорську та Олександро-Невська (з 1797 р.) в Санкт-Петербурзі, а також Почаївська (з 1833 р.) на Тернопільщині.

АДМІНІСТРАТИВНІ СПОРУДИ

Перший висотний будинок (в Україні і в колишньому СРСР) споруджено в Харкові у 1925–1929 рр. Це – Будинок державної промисловості (Держпром): 9 ра-

діальних корпусів з монолітного залізобетону, згрупованих у три основні блоки. Довжина головного фасаду — близько 240 м, ширина центральної частини — 80 м, загальний об'єм — 340 тис. м³, максимальна кількість поверхів — 14. Будинок має 4,5 тис. вікон, 1,5 тис. дверей, 14 ліфтів. Найбільшою спорудою такого типу в Києві є будинок Ради Міністрів України, загальний об'єм якого становить 235 тис. м³ при 10 поверхах у центральній частині та 7 поверхах у бокових корпусах.

Найвищий адміністративний будинок споруджено у 1980-х роках у Києві. Він має 28 поверхів — 24 робочих і 4 технічних. Тут розташовані агентство "Авіалінії України" і торговий центр.

Найстаріша міська ратуша. У Чернівцях будівля ратуші споруджена в 1847 р., в Бережанах — в 1811 р.

ГОТЕЛІ

Найстаріша готельна споруда. На це звання може претендувати готель "Жорж" у Львові, заснований у 1793 р., перебудований і оновлений в 1901 р., відреставрований у 1994 р.

Найстаріший готель, який зберігся до нашого часу в тому вигляді, як був збудований, — це, ймовірно, готель "Україна" у Львові. Точну дату його заснування встановити не вдалося, але зі спогадів російського вченого П. І. Кеппена про перебування у Львові відомо, що він зупинявся в готелі "Європейському" (тепер "Україна") ще на початку 1832 р.

Найбільший готель в Україні — шестиповерховий "Золотий колос" в Києві, споруджений в 1961 р. і розрахований на 1073 чол.

Найбільший курортно-туристичний готель — це, ймовірно, "Ялта" в Криму. Він був споруджений в 1975 р. і розрахований на 2740 місць.

Найменший готель. У мальовничому куточку старого Львова розташований готель "Замок Лева", в якому лише 5 номерів.

Найвищий готель. Готель "Турист" у Києві має висоту 80 м і 32 поверхи.

Найшвидше збудований готель. Білоцерківський готель "Рось" на 400 місць зведено в 1986 р. лише за 12 місяців, хоча згідно з нормативом будівництво мало тривати на 7 місяців довше. А середній показник тривалості будівництва готелів у колишній УРСР становив 52,8 місяця.

ПРОМИСЛОВІ СПОРУДИ

Найбільший корпус промислового підприємства. На першість у цій "номінації" може претендувати головний корпус стану "3600" на Маріупольському металургійному заводі "Азовсталь", споруджений у 1970—1973 рр. Довжина його 1,3 км, ширина 280 м, а об'єм 6 млн. м³. У головному корпусі розміщені усі технологічні вузли. Каркас змонтовано з металевих та залізобетонних конструкцій, огороджувальні елементи — зі збірних залізобетонних панелей та плит.

Найстаріше промислове підприємство. Пивоварний завод у Львові функціонує на одному місці з 1715 р.

ТРУБИ

Найвища в Україні залізобетонна димова труба заввишки 330 м споруджена на Харківській ТЕЦ-5, одній з найбільших в країні теплоелектроцентралей. Через неї в атмосферу потрапляють димові гази від теплових агрегатів. Дещо меншою є димова труба на Запорізькій ГРЕС — 320 м. 120 м "на зріст" має труба Запорізького алюмінієвого заводу.

ЖИТЛОВІ СПОРУДИ

Найбільш тривале місце проживання людини. Унікальною серед пам'яток кам'яного віку є багатошарова стоянка біля с. Королеве на Закарпатті, де в 12-метровій товщі суглинків четвертинного відкладення знайдено 15 горизонтів з кам'яними знаряддями праці епох шель, ашель, мустьє і початкової стадії пізньопалеолітичного періоду. Ці культурні горизонти, відкриття яких змінило попередні уявлення про кам'яний вік у Центральній

■ ***Найвище розташований готель.*** *На Яблуницькому перевалі, що на межі Закарпатської та Івано-Франківської областей, у 1968 р. на висоті 931 м над рівнем моря збудований готель "Беркут".*

та Східній Європі, охоплюють величезний хронологічний період: від 1 млн. до 20 тисяч років до н. е. В археології це поодинока пам'ятка такої тривалості проживання людини на одній стоянці, що є для дослідників своєрідним музеєм знарядь: від грубих чоперів, яким близько мільйона років, до доволі витончених ножів, створених левалуанськими прийомами в епоху мустьє. Стоянка в Королевому стала еталоном у визначенні пам'яток палеоліту східно-карпатської зони.

Найдавніше житло в Україні розкопане у Подністров'ї на поселенні Молодова-1. Його основу становила овальна в плані огорожа, складена з кісток мамонта, — 12 черепів, 34 лопатки і тазових кістки, 15 бивнів. Огороджений майданчик мав розміри 8х5 м, всередині збереглося коло з 15 вогнищ. За реконструкцією О. П. Черниша, житло нагадувало курінь, вкритий шкурами. Люди могли сидіти на мамонтових зубах, що правили за "лави". Вік цього житла — близько 44 тис. років.

Найбільш "відлюдне" житло. На Тендрівській косі — піщаному острові у Ягорлицькій затоці Чорного моря — єдиними мешканцями є доглядач тутешнього маяка Володимир Омелечко та його родина.

Найвищий житловий будинок — 28 поверхів — збудовано в Дніпропетровську.

"Найтепліший" будинок. Незвичайний 10-поверховий житловий будинок з мінімальним енергоспоживанням споруджено в Києві 1986 р. на житловому масиві "Троєщина". Для економії тепла було збільшено ширину корпусу, вилучено лоджії, влаштовано подвійні тамбури на входах, зовнішні стіни вимурували зі спеціальної цегли, вікна мають подвійне скло. Відтак розрахункова питома витрата теплоти на 1 м² загальної площі експериментального будинку становить 55,2 Вт, тобто економія становить 22,3%.

ТРАНСПОРТНІ СПОРУДИ

Найдавнішу в Україні та Східній Європі дорогу з твердим покриттям відкрили українські археологи в запорізьких степах. Дорога була прокладена 4 тис. років тому. Вимощений каменем шлях завширшки близько 5 м в'ється на вершину кургану до ритуального підвищення з гігантських блоків.

Найкрутіша дорога. Дорогу з Ай-Петрі до Ялти російські військово-саперні батальйони будували в 1865—1894 рр. за винятково важких умов. Особливо складною була дільниця у верхній частині будови (17—22 км від Ялти). Тут крутизна схилу сягала 60-80°. Керував роботами інженер-полковник Шишко, який знайшов талановите рішення, врізавши серпантин дороги в крутосхил. Відтоді дорога майже не змінилася, її лише дещо розширили й заасфальтували.

Найбільший підземний перехід. В Києві під Хрещатиком споруджено перехід загальною площею 3 200 м² та загальною довжиною 110 м; він зручно пов'язаний із наземними тротуарами.

Найбільша підвісна пасажирська дорога. Унікальна дорога "Місхор — Ай-Петрі", що в Криму, починається на висоті 75 м над рівнем моря й піднімається на висоту 1100 м. Довжина її — 3 км. Курсують два вагони, розраховані на 30 чоловік кожний.

ВУЛИЦІ

Найдовша вулиця. Проспект Перемоги в Києві має довжину близько 12 км, Брест-Литовський проспект — 17,5 км. Проте головна магістраль Запоріжжя — проспект Леніна — має довжину 22 км і вважається найдовшим в Європі.

Найкоротшою вулицею, ймовірно, є Кравецька у Львові, її довжина — 32,5 м.

Найвужча вулиця. Назва цієї вулиці у Львові говорить сама за себе — Вузька, її ширина — 3 м.

Найдовша назва вулиці. Назви вулиць Круглоуніверситетської в Києві та Старопортофранківської в Одесі складаються з 21 літери, стільки ж — і в назві київського Сільськогосподарського провулку. В Харкові є вулиця Електроінструментальна — 22 літери. Але абсолютна першість, належить ще одній київській вулиці, в назві якої 23 літери — Набережно-Хрещатиківська. Принагідно слід згадати колишню назву львівської вулиці Шевської, яка до перейменування в 1991 р. мала назву "імені Народної гвардії імені Івана Франка" (на честь антифашистської організації, що діяла у Львові під час Другої світової війни). Кількість літер не має значення — 6 слів.

Перейменована вшосте. Коли в середині XIX ст. почали розбудову цієї вулиці в Києві, її називали Малою Володимирською. 1911 року в клініці, розташованій на цій вулиці, помер голова уряду Російської імперії П. Столипін, і Мала Володимирська стала Столипінською. У 1919 році містом прокотилася хвиля перейменувань, і вулиця була названа на честь соціаліста-революціонера (есера) Г. Гершуні. Ця назва "трималася" до 1937 р., а тоді вулицю нарекли ім'ям революціонера-"іскрівця" Л. Кецховелі. Але вже через два роки, у 1939-ому, вона стала називатися вулицею Чкалова — адже саме тут у 1938 р. кияни зустрічали автомобіль з уславленим пілотом. І нарешті у 1996 р. вулиця отримала свою теперішню назву — її нарекли на честь О. Гончара.

Найстаріша вулиця в Україні була вимощена з дерева — про це йдеться у документі, що приписується Ярославу Мудрому. В Києві залишки такої "бруківки" знайдено біля Софійських (Бати-

євих) воріт, а також на старовинній головній вулиці Києва (в напрямку вул. Осипенка), де, крім того, збереглися ще й дерев'яні тротуари.

Альфа і омега. Якщо би вулиці українських міст умовно об'єднати в один список за алфавітом, то першою, ймовірно, була б у цьому реєстрі Абразумівська, а останньою — вулиця Ясні зорі. Обидві розташовані в Харкові.

ПЛОЩІ

Найбільша площа в Україні та Європі — площа Свободи в Харкові, яка займає 11,5 га.

Найменшою площею, ймовірно, можна вважати пл. Коліївщини у Львові. Без урахування прилеглих вулиць її розміри становлять 30х36 кроків.

Площа, від якої відходить вісім вулиць. Унікальною в європейському містобудуванні є львівська площа Ринок. Від неї починаються 8 вулиць — по дві від кожного її рогу. Щось подібне можна побачити лише в Кракові — там від центральної площі відходить 7 вулиць.

Найбільше назв, ймовірно, мала одна з київських площ. Названа спочатку Європейською, пізніше вона називалася Кінною, Театральною, Царською, ім. III Інтернаціоналу, Сталіна, Ленінського комсомолу. І, нарешті, в 1997 р. її було перейменовано всьоме (!) й повернуто першу назву.

ТУНЕЛЬ

Найдовший тунель було побудовано 1887 року в Карпатах, на відрізку Скотарське—Бескид залізничної магістралі Львів — Мукачеве. Його довжина — 1747 м, максимальна висота — 974 м.

МОСТИ

Найдавніша переправа. Перша літописна згадка про Спаську переправу поблизу Києва належить до 1115 р. Це був перший наплавний міст, який з'єднував береги Дніпра.

■ *Найбільший в Україні та світі суцільнозварний автодорожний міст споруджений 1953 р. у Києві. Майже всі елементи моста зварені на заводі і змонтовані на місці будівництва методом автоматичного зварювання металів під флюсом. Проїзна частина має ширину 21 м, мостом проходить трамвайна колія. Щоб посилити безпеку руху, в 1968 р. тут уперше в колишньому СРСР встановлено напівжорсткий парапет.*

Найдавніший міст, що зберігся до наших днів. У Феодосії в Криму досі функціонує "грецький міст", збудований генуезцями в XIII ст. Довжина його 10 м.

Найстаріший міст. За даними археологічних та історичних досліджень, опублікованих у 1995 р., фортечний міст у Кам'янці-Подільському, що на Хмельниччині, був закладений ще в II—III ст. нашої ери — тоді він був безарковим. Ймовірно, конструкція його верхньої частини була дерев'яною. Другий будівельний період пов'язаний, очевидно, з ремонтом мосту, а третій належить до другої половини XIII ст. — періоду відродження міста після татаро-монгольської навали. Архітектурно-конструктивні особливості фортечного мосту свідчать про те, що це, без перебільшення, унікальна споруда, яка не має аналогів не тільки на теренах Південно-Західної Русі, але й далеко за її межами. За історичною характеристикою, довжина мосту становить 114 м (у сучасних габаритах — 86 м). Висота — 24,6—28,2 м, ширина — 7—10 м. Міст перетинає р. Смотрич і з'єднує Кам'янець із Старим містом, розташованим на острові, оперезаному річковим каньйоном завглибшки понад 30 м і завширшки до 150 м.

Найбільшим дерев'яним мостом вважається міст, споруджений в Дніпропетровську 1944 р., завдовжки 1 741 м та заввишки 13,9 м над рівнем води. Під час будівництва у дніпровське дно було забито 4,3 тис. дерев'яних паль.

Найбільший кам'яний залізничний міст було споруджено 1895 р. в селищі Ворохта на Івано-Франківщині. При загальній довжині 130 м довжина

головного аркового прогону становить 65 м. Це один із найбільших у світі кам'яних мостів.

Першим капітальним мостом через Дніпро був Ланцюговий міст, споруджений у Києві 1853 р. Металеві конструкції були виготовлені в Англії. Міст завдовжки 776 м мав п'ять підпор, продовженням його були дерев'яні мости через лівобережну заплаву і протоку. З 1912 р. по цьому мосту почав ходити трамвай. У 1920 р. міст висадили в повітря.

Будівництво залізничних металевих мостів та мостів на кесонах почалося у 1870 р., коли під керівництвом військового інженера Струве у Києві було зведено міст через Дніпро завдовжки 1,5 км. Цей кесонний міст (згодом названий Дарницьким) був першим в Україні та й в усій Російській імперії.

Перший вантовий (висячий) міст зі збірного залізобетону в Україні і в колишньому СРСР перекинуто в Києві через гавань Дніпра на Рибальський півострів (1963 р.). Довжина його прогону — 144 м.

Найбільший вантовий міст в Україні — Московський міст через Дніпро у Києві (довжина — 816 м, ширина — 31,4 м). Його споруджено у 1976 р. Сталеву балку жорсткості у мостовому прогоні — найдовшому в колишньому СРСР — підтримують ванти зі сталевих канатів (по 20—40 у ванті). Загалом у конструкції 352 канати загальною довжиною 52 600 м. Ванти спираються на А-подібний пілон заввишки 115 м. Автомобільний транспорт рухається по трьох смугах у кожному напрямку.

Найдовший міст збудовано поблизу Херсона. Суцільна балкова залізобетонна споруда разом із земляними ділянками має довжину близько 5 км.

Найдовший мостовий перехід побудований у Дніпродзержинську. Складається він з двох мостів, оскільки Дніпро в цьому місці розгалужується на два рукави. Довжина переходу — 8,5 км. Головний міст — металевий, перекритий сталевими балками. Ширина його середніх прогонів, пристосованих для проходу суден ≈ 126 м.

Серед пішохідних висячих мостів найдовшим, ймовірно, є міст через р. Уж в Коростені завдовжки 102 м з одним пілоном.

Найширший міст — залізобетонний міст на Столичному шосе в Києві, споруджений у 1965 р. При довжині лише 21 м він має ширину 90 м.

Найвищий міст. У 1970 р. у Кам'янці-Подільському, що в Хмельницькій області, було споруджено міст за схемою "сарна, що біжить" — уперше в світовій практиці застосована бісталева конструкція. Відстань між опорами становить 174 м, а висота споруди — 70 м.

Найбільший поворотний міст. Унікальний автодорожний міст збудовано у Миколаєві через Південний Буг у 1964 р. Головна частина мосту споруджена із залізобетону, однак для пропуску морських суден у ньому передбачено металеву розвідну частину поворотної системи завдовжки 129,2 м. Поворот здійснюється в горизонтальному положенні на 90°. Такий розвідний проґін поворотної системи — найбільший в Європі.

Найбільший пішохідний міст — Парковий міст, який поєднує центр Києва з Трухановим островом, зоною відпочинку і пляжем. Споруджений у 1957 р. Загальна довжина — близько 400 м, ширина — 7 м, висота над рівнем річки — 26 м, що забезпечує прохід суден навіть у період найвищого підняття води.

Міст-підкова. У Запоріжжі через аванкамеру шлюзу греблі Дніпрогес-2 у 1983 р. споруджено криволінійний у плані міст завширшки близько 20 м з прогоном 60 м. Опис цієї конструкції — оригінальної і єдиної у своєму роді — обійшов усі спеціальні журнали світу.

Найбільша кількість мостів у одному місті. На звання "української Венеції" може претендувати Київ, у якому налічується близько 60 мостів — міських, відомчих, залізничних, з них 6 через Дніпро.

СХОДИ

Найдовші сходи. Поблизу м. Красний Луч на Луганщині споруджено меморіальний комплекс "Міус-фронт" на честь воїнів, що загинули у Великій Вітчизняній війні. Його складовою частиною є "Сходи героїв", що ведуть від монументу на безіменній висоті вниз до музею. Довжина сходів 240 м.

Найбільші міські сходи. Потьомкінські сходи в Одесі — одна з видатних кам'яних споруд першої половини XIX ст. Ця складна інженерна споруда заввишки 24 м та завдовжки 142 м, має 142 кам'яних сходинки і 10 майданчиків. Ширина нагорі — 12,5 м, внизу — 21 м. В її спорудженні взяли участь архітектори Ф. К. Боффо, Г. І. Торрічеллі та ін. Матеріал — цегла, черепашник, камінь.

ОБОРОННІ СПОРУДИ

Найбільшою оборонною спорудою, зведеною колись на території України, вважаються Траянові вали, які захищали лісостепову частину східної Європи з півдня. Назва походить від імені римського імператора Траяна (кінець I — початок II ст.), завойовника Дакії. Більшість валів збудували анти для захисту своїх земель від ворожих навал у середині I тисячоліття н. е. Частина їх збереглася до наших днів на території Вінницької, Хмельницької та Тернопільської областей.

Найбільша оборонна система доби Київської Русі — Змійові вали, земляні споруди, що були зведені на південь від

Києва на правому і лівому берегах Дніпра, вздовж його приток, і були перешкодою для кінноти степових кочовиків. Залишки цих гігантських споруд збереглися поблизу річок Красна і Стугна, подекуди досягаючи кількох десятків кілометрів завдовжки і близько 10 м заввишки. Будівництво Змійових валів завершено близько 1008 р., за доби князювання в Києві Володимира Святославовича. Приблизні розрахунки показують, що тут працювало не менше 3,5 тис. робітників щороку.

Найвище розташована оборонна споруда. На горі Тай-Коба — найвищій точці на сході Головного пасма Кримських гір збереглися рештки середньовічної оборонної споруди. Висота гори — 1254 м над рівнем моря.

ФОРТЕЦІ

Найбільша і найпотужніша фортеця в Україні — Білгород-Дністровська (Акерманська), споруджена в XII—XIV ст. на урвистому березі Дністровського лиману. Довжина зовнішніх мурів становить близько 2 км, висота — до 7 м, а товщина — 5 м. На території фортеці розташовані 3 двори, 35 веж, 5 брам.

АРСЕНАЛ

Найстаріший арсенал. В Україні арсенали, тобто споруди з розташованими в них підприємствами для виготовлення, ремонту, зберігання та видачі військової зброї і боєприпасів з'явилися в XVI ст. Міський арсенал у Львові — найстаріший з тих, що збереглися — пам'ятка архітектури 1554—1556 рр. З 1981 р. тут перебуває філіал Львівського історичного музею. В плані це видовжений прямокутник з вежами міських укріплень. Дещо менший вік має Королівський арсенал у Львові — його було споруджено в 1639—1646 рр.

ВИДОВИЩНІ СПОРУДИ

Перший кам'яний цирк споруджено у Києві в 1873 р.

Найбільший цирк. Київський державний цирк, розрахований на 2000 глядачів, відкрито у 1968 р.

Перший планетарій відкрито в 1952 р. у Києві. Демонстраційний зал київського планетарію має 150 місць, обладнаний апаратом "Цейс" для показу зоряного неба в різні пори року на всіх широтах, для спостереження за планетами, лініями і точками небесної сфери, добовим та річним обертанням.

Найбільше співоче поле. Перший в Україні комплекс "Співоче поле" з естрадою на 1100 чоловік та амфітеатром для глядачів на 4 600 місць було споруджено в Тернополі у 1986 р.

Найбільший універсальний кіноконцертний зал — палац культури "Україна" споруджено в Києві в 1970 р. Він вміщує близько 3 800 глядачів, а сцена трансформується залежно від заходів й може вмістити близько 1 500 чоловік.

Найбільший концертний зал з розсувним дахом — "Ювілейний" — споруджено в Ялті в Криму. Унікальне покриття з 33-метровими прогонами нагадує затвор фотоапарата: шість "пелюсток" встановлено на візках,

■ *Потьомкінські сходи в Одесі — найбільші в Україні.*

які з допомогою електродвигунів протягом трьох хвилин з'єднуються над залом і слугують надійною парасолею для 2 870 глядачів.

Найбільша філармонія. Концертний зал Одеської філармонії розрахований на 1041 місце.

ТОРГОВЕЛЬНІ СПОРУДИ

Найстаріша крамниця. У 1816 р. книгарське підприємство Бартоломея Яблонського, що об'єдну-

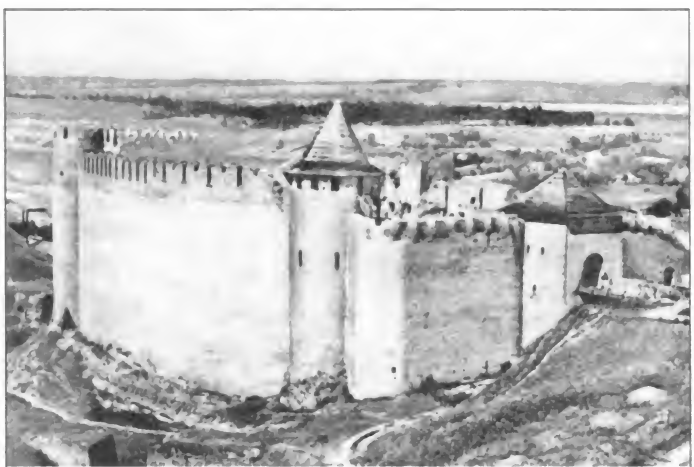

■ ***Найвищі фортечні вежі*** *має Хотинська фортеця — пам'ятка оборонного будівництва XV—XVI ст. Їх висота сягає 45 м.*

вало у Львові видавничу і букіністичну справи, відкрило власний магазин. Діє він і сьогодні в центральній частині міста (на вулиці Театральній) як магазин паперових і канцелярських товарів.

Універмаги

Найстаріший універмаг. З 1912 р. у Львові діє універсальний магазин, що раніше мав назву "Будинок Ципперів".

Найбільший універмаг. Торговельний центр "Львів" у Львові має площу 30 тис. м². Київський універмаг "Україна" має площу 12 тис. м².

Ринок

Найбільша ринкова споруда. Павільйон "Фрукти-овочі" ринкового комплексу "Привоз" в Одесі розрахований на 2000 торгових місць і має площу 11,5 тис. м². Центральний критий ринок у Києві має площу 9 тис. м² і 1200 торгових місць.

Ресторани

Найвище розташованим рестораном, імовірно, є той, що міститься на Ай-Петрівській яйлі, поблизу Великого Кримського каньйону. Поруч розташований оглядовий майданчик, висота якого — 1 182 м над рівнем моря.

Підземний ресторан, або ресторан під заводом. Фірмовий ресторан-бар "Золотий колос" у Львові розташований у підземних залах під броварнею, у якій вже майже 300 років варять пиво за власною технологією. В ресторані чотири зали: "Бароко", "Ренесанс", "Середньовіччя", "Лісова фантазія".

НАУКОВІ СПОРУДИ

Найвіддаленіша наукова споруда. 7 лютого 1996 р. над колишньою англійською антарктичною станцією "Фарадей" було піднято український прапор і вона одержала назву "Академік Вернадський". Станція розташована трохи північніше Південного полярного кола, на острові Голіндез, біля західного узбережжя Антарктиди. Відстань до Південної Америки (мис Горн, Аргентина) сягає близько 1000 км.

Найстаріша сейсмічна станція в Україні (й одна з найстаріших в Європі) діє при Державному університеті "Львівська політехніка" з 1898 р., коли тут було встановлено перші сейсмографи.

Найвищий кліматрон. В Україні збудовано найвищий у світі 30-метровий кліматрон. Він споруджений 1977 р. у Київському ботанічному саду ім. акад. О. В. Фоміна і призначений для тропічних і субтропічних рослин, у тому числі — найстаріших і найвищих пальм.

Найменша гребля. В Дніпродзержинську, що в Дніпропетровській області, діє незвичайна лабораторія. На території у 30 га розташовані об'єкти, де відбувалися випробування гребель гідроелектростанцій та АЕС на динамічну, механічну і хвильову стійкість. Особливість цієї лабораторії просто неба полягає в тому, що великомасштабні дослідження здійснюються на натуральних матеріалах з натуральними навантаженнями. Отримана інформація допомагає спростити проекти, скоротити терміни будівництва та зменшити його собівартість.

СПОРТИВНІ СПОРУДИ

Найбільший палац спорту в Україні — Київський, збудований у 1960 р. Довжина — 138 м, ширина — 78 м, висота — 18,5 м, загальний об'єм — 209 тис. м³. Трибуни вміщують до 11 712 глядачів. Арену можна використовувати для проведення змагань з 30 видів спорту.

Найбільший універсальний видовищно-спортивний комплекс "Метеор" на 5000 місць було відкрито в Дніпропетровську 1983 р.

Льодовий стадіон у Києві, споруджений 1975 року, — перший в колишньому СРСР спортивний комплекс з льодовим полем просто неба. Його трибуни вміщують 10 тис. глядачів.

Найвищі освітлювальні опори встановлені напередодні Олімпійських ігор 1980 р. на Центральному стадіоні (тепер НСК "Олімпійський") у Києві: дві опори по 78,2 м та дві по 80,2 м із суцільнозварних циліндричних конструкцій діаметром 3 м. Подібні, але дещо менші опори встановлені на сімферопольському стадіоні "Локомотив", їх висота — 47,0 м та 55,5 м.

Найбільший буксирувальний підйомник — 1350 м — діє на горі Рапецька в Карпатах, поблизу Ужоцького перевалу.

Найдовша крісельна канатна дорога споруджена в центрі гірськолижного спорту — селищі Славському на Львівщині, на горі Тростян (1230 м). Її довжина — 2700 м. Крісельна дорога в Центрі зимових видів спорту СКА в Тисовці, що теж на Львівщині, має довжину 1 500 м.

Найбільша кількість канатних підйомників — також у Славському, де діють 10 підйомників, з них 7 — на горі Тростян.

Найвище розташована спортивна споруда. Поблизу карпатського селища Ясиня, на висоті 1450 м розташовано спортивно-тренувальну базу "Драгобрат". Це унікальна карпатська полонина, де взимку ніколи не бракує снігу. Майже завжди тренувальний сезон тут починається в грудні, а закінчується в квітні. А ось в 1993 р. лижна підготовка тривала аж до 15 липня!

Найбільша з високогірних спортивних споруд. Комфортабельна спортивно-тренувальна база "Тисовець" на Львівщині розташована на висоті 1000 м й розрахована на 450 чол. Поруч — траса для лижників завдовжки близько 1 км з перепадом висот 970—1020 м.

ІПОДРОМ

Найбільший іподром, тобто комплекс споруд, призначених для кінно-спортивних змагань, споруджений в Києві 1969 р. Головне поле має три доріжки: для рисистих перегонів (довжина 1600 м, ширина 30 м), для змагань з конкуру (довжина 1800 м, ширина 25 м) та робочу тренувальну доріжку (довжина 1500 м, ширина 18 м). Вздовж двоповерхового головного корпусу розташовані відкриті трибуни на 3 тисячі місць, ресторан, гуртожиток, конюшні, ветеринарна лікарня.

ГІДРОТЕХНІЧНІ СПОРУДИ

Найдавніша гідротехнічна споруда збудована у Києві в 1199 р. Це підпірна стіна, яка оберігала від зсувів берег Дніпра. Як на ті часи, то був блискучий зразок інженерного мистецтва.

Водосховища

Найбільше за площею водосховище – Кременчуцьке, (2250 м²). Дещо менші – Каховське (2150 м²) та Київське (922 м²).

Найглибші водосховища в Україні – Дніпровське (53 м), Каховське (24 м) та Кременчуцьке (20 м).

Найдовше водосховище – Каховське (230 км).

Найбільші за об'ємом водосховища – Кременчуцьке та Каховське – відповідно 13,5 та 18,2 км³.

Найвисокогірніше водосховище – Тереблянське, споруджене в 1955 р. Площа водного дзеркала 80 га, глибина – 8 м, довжина – понад 10 км, ширина – 100 м. Вміщує до 24 млн. м³ води.

На яких річках найбільше водосховищ? Кількість водосховищ об'ємом понад 1 млн. м³ у басейнах головних рік така: на Дніпрі – 387, Південному Бузі – 165, Сіверському Дінці – 120. Площа водосховищ на Дніпрі становить 829,3 тис. га; Сіверському Дінці – 37,2; Південному Бузі – 32,5 тис. га.

Найбільші запаси води. У водосховищах басейну Дніпра загальний об'єм води становить 46 958 млн. м³, Сіверського Дінця – 2 949, Південного Бугу – 712, річок Приазов'я – 434. Але загальний корисний об'єм води у басейні Дніпра складає 20 505 млн. м³, Сіверського Дінця – 2 500, Південного Бугу – 439, у басейні річок Приазов'я – 339 млн. м³.

Канали

Найдовший канал в Україні – Північно-Кримський (402 км), по якому дніпровська вода подається з Каховського водосховища у Херсонську область та АР Крим. До найдовших також належать канали Дніпро–Донбас (263 км) та Сіверський Донець–Донбас (181,6 км).

Найповноводнішим в Україні є Головний Каховський магістральний канал завдовжки 130 км. Він призначений для зрошування території між річками Дніпро та Молочна й забезпечує водою приазовські степи у найбільш посушливих та безводних південних районах Запорізької та Донецької областей. Щосекунди Головна насосна станція витягує з Каховського водосховища 530 м³ води на висоту 25 м, а далі зрошування відбувається без сторонньої допомоги.

Акведук

Найстаріший акведук в Україні, ймовірно, діє в Севастополі. Цей акведук з арковим мостом збудований у 1840-х рр.

Водопроводи

Найдавніший водогін. Залишки стародавнього водопроводу знайшли археологи під час розкопок у Херсонесі. Випалені глиняні труби були прокладені ще в античні часи. У Львові перший водогін споруджено в 1405 р., в Києві – у 1749 р. (саме тоді І. Г. Григорович-Барський провів воду від Сирецьких ставків до фонтану "Самсон").

Найстаріший з діючих водопроводів діє в Житомирі з 1898 р.

Найбільший стадіон *в Україні – це Національний спортивний комплекс "Олімпійський" у Києві, споруджений у 1941 р. і відкритий у 1946 р. Загальна площа стадіону 53 га. Розрахований на 100 тис. глядачів, проте після реконструкції у 1997–99 рр. трибуни "Олімпійського" можуть вмістити 82 тис. уболівальників. Під трибунами діє критий зимовий стадіон площею 12 тис. м². Є також тренувальні спортивні майданчики, гімнастичні зали, криті плавальні басейни, тенісні корти, лижний трамплін зі штучним покриттям.*

Гідротунель

Найдовший гідротунель. У 1964 р. на р. Манаготра в АР Крим споруджено водосховище, з якого питна вода надходить до Ялти гідротунелем завдовжки 7 216 м, пробитим у Ялтинському гірському масиві.

Колодязі

Найглибший колодязь. В Мукачівському замку на Закарпатті в 1396 р. збудовано криницю завглибшки 85 м. Її було видовбано у скелі разом із крученими сходами, що збігали до рівня води. Поруч із криницею були розташовані великі резервуари для зберігання води. Колодязь зберігся до наших днів.

СПЕЦІАЛІЗОВАНІ СПОРУДИ

Найбільша споруда для убезпечення аварійного об'єкта. У 1986–1988 рр. на місці 4-го аварійного енергоблоку Чорнобильської АЕС збудовано об'єкт "Укриття", або так званий "Саркофаг", основне призначення якого – перешкодити потраплянню в навколишнє середовище радіоактивних речовин з пошкодженого реактора і захистити довкілля від випромінювання. Щоб побудувати цю першу в світовій практиці споруду, довелося укласти понад 400 тис. м³ бетону, змонтувати 10 тис. т металевих конструкцій (деякі на висоті 20-поверхового будинку), зняти майже 90 тис. м³ ґрунту. Завдання ускладнювалося ще й тим, що вся конструкція мала витримати навіть можливі природні катастрофи – землетруси, смерчі, урагани.

Найбільше підсипання території. Підсипання – найбільш ефективний спосіб боротьби з усіма видами повеней. У Києві будівельники насипали територію Русанівського житлового масиву, використавши для цього близько 5 млн. м³ ґрунту.

Перший у світі підводний берегоукріплювальний хвилеріз споруджено 1993 р. в одеській бухті Ланжерон. Проіснував він лише рік, оскільки збудували його на мулистому дні без фундаменту, але ідея була перевірена на практиці. Підводний хвилеріз продемонстрував високі берегозахисні властивості: на Ланжероні виник широкий і стійкий пляж, а берег більше не розмивався. Нині в Одесі близько 10 км підводних хвилерізів.

Найбільший рекламний щит було відкрито на початку 1999 р. в Києві, на фасаді універмагу "Україна". Площа рекламного велетня – 2 142 м².

СВЕРДЛОВИНИ

Першу глибоку артезіанську свердловину для видобутку питної води пробурили в Харкові у 1886–1889 рр. Свердловина досягла глибини 650 м. Дебіт її становив 524 м³/добу, а температура води – близько 25 °С.

Найглибшу свердловину для видобутку питної води пробурили у 1966 р. в Харкові. Глибина її – 1 042 м.

Найдавніша промислова свердловина. У 1864 р. було пробурено свердловину для видобутку нафти на Восходівській площі поблизу Керчі в Криму. Як повідомляють деякі джерела, буріння першої у світі свердловини відбулося у штаті Пенсильванія в 1859 р., згодом – на Кубані в Росії (1866 р.).

За весь час вивчення нафтогазоносної території Передкарпатського регіону пробурено близько 1 500 глибоких свердловин, у тому числі кілька надглибоких. Серед них: "Надвірна" – 6 000 м, "Луги-І" – 6 260 м, "Танява-100" – 6 286 м. Але найглибшою в Україні є свердловина "Шевченко-1" у Долинському районі Івано-Франківської області – 7520 м. Температура на цій глибині становить 185 °С, тиск – 135 МПа.

Перша стаціонарна платформа для глибокого морського буріння закладена на азовсько-чорноморському шельфі у 1971 р., на північний захід від півострова Тарханкут. Глибина моря у цьому місці становить 30–40 м. Через 4 роки тут почали видобуток газу.

Найглибша свердловина на морському дні. У травні-червні 1975 р. американський буровий корабель "Гломар-Челенджер" пробурив свердловину 380-А в західній частині глибокої зони Чорного моря. Бур пройшов крізь товщу четвертинних та пліоценових відкладень і зупинився у відкладеннях верхнього міоцену, на глибині 1 073,5 м.

Найглибша підземна аварія. У Карпатах, поблизу с. Шевченкове, на глибині 7200 м було відкрито невідомий нафтогазоносний горизонт, але вже через 350 м сталася аварія, тож свердловину довелося закрити.

Вважається, що електрострум в Україні вперше застосував відомий інженер О. П. Бородін, який у 1878 р. обладнав токарний цех Київських залізничних майстерень чотирма електричними ліхтарями.

Найбільше електроенергії в Україні було вироблено в 1990 р. – 298,5 млрд. кВт/год.

Найбільша теплоелектроцентраль в Україні – це Київська ТЕЦ-5 потужністю 700 тисяч кВт, на якій встановлено турбіни потужністю 100 і 250 тис. кВт.

АТОМНІ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ

Найбільша АЕС. На території України функціонують чотири атомні станції. Запорізька АЕС в Енергодарі має 5 енергоблоків по 1000 кВт кожний й виробляє близько 30 млрд. кВт/годин на рік.

ГІДРОЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ

Найбільша гідроелектростанція в Україні – славетний "Дніпрогес". Після того, як у 1981 р. було споруджено "Дніпрогес-2", загальна потужність станції становить 1 538 тис. кВт.

ТЕПЛОВІ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ

Перша центральна електрична станція загального користування почала працювати в Києві наприкінці 1890 р. і подавала струм для освітлення міського театру і Хрещатика. Вона мала ізольовану котельню, машинний відділ і розподільний пристрій. Три парові котли опалювали дровами. Потужність електростанції становила близько 150 к. с. (110 кВт).

Перша ДРЕС в Україні – Штерівська, потужністю 65 тис. кВт, – була збудована в 1926 р. поблизу Луганська. Тут уперше в світовій практиці почали спалювати відходи антрациту – пилоподібний штиб.

Першою ДРЕС, повністю збудованою із збірного залізобетону, була Сімферопольська, що стала до ладу в 1958 р.

Найбільші теплові електростанції – Запорізька і Вуглегірська, які мають потужність по 3,6 млн. кВт. Дещо меншу потужність мають Криворізька – 3,0; Зміївська та Бурштинська електростанції – по 2,4 млн. кВт.

ЕЛЕКТРОМЕРЕЖІ

Перша лінія електропередачі (ЛЕП), що з'єднала Штерівську ДРЕС з Кадіївською підстанцією, була збудована в 1926 р. Струм у цій ЛЕП подавався з напругою 110 кВ.

Першу високовольтну ЛЕП Дніпро – Донбас напругою 220 кВ було введено в дію у 1940 р.

Перша в світі ЛЕП постійного струму Волзька ГЕС – Донбас напругою 800 кВ стала до ладу в 1961 р.

Найдовшою трансукраїнською ЛЕП є лінія Донбас – Західна Україна – Альбертирша (Угорщина) напругою 750 кВ.

НЕТРАДИЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА ЕНЕРГІЇ

Першу в світі вітрову електричну станцію було споруджено 1931 р. поблизу Севастополя за проектом і під керівництвом українського вченого Ю. В. Кондратюка. Її потужність становила 100 кВт.

Перша сонячна електростанція (в Україні та в колишньому СРСР) потужністю 5 МВт збудована в Криму поблизу селища Леніно. Висота центральної вежі СЕС-5 разом з парогенератором становить 89 м. На висоті 78 м розташований котел, на який спрямовують сонячну енергію дзеркальні концентратори-геліостати. Площа усіх дзеркал – 40 000 м^2. Пара, створена у котлі після нагрівання води, має температуру 225 °С і перебуває під тиском у 2,6 МПа. Цих параметрів вистачає для руху турбіни і ротора електрогенератора, який завершує цикл перетворення сонячної енергії в електричну. Для забезпечення ефекту стеження кожне дзеркало обертається навколо вертикальної та горизонтальної осей.

Перший сонячний будинок в Україні було збудовано в

■ ***Перша потужна ГЕС*** *– Дніпровська – стала до ладу в травні 1932 р. "Дніпрогес" мав потужність 560,4 тис. кВт і протягом тривалого часу був найбільшою ГЕС в Європі.*

1979 р. в с. Колісне Одеської обл. Цей одноквартирний чотирикімнатний будинок мансардного типу обладнаний автономною системою із сонячним колектором площею близько 60 м², який розташований на південному схилі даху під кутом 55°.

Найбільші об'єкти із системами сонячного теплопостачання — це пансіонат "Кострополь" в Ялті (площа колектора — 500 м²), готель "Спортивний" в Сімферополі (204 м²), 64-квартирний дев'ятиповерховий будинок в Херсоні із сонячними колекторами на основі сталевих панелей.

Перша спроба використання геотермального тепла. Співробітники Інституту технічної фізики побудували в с. Іллінка (Крим) експериментальну циркуляційну систему, за допомогою якої тепла вода із свердловин подається в будинки.

КОРИСНІ КОПАЛИНИ

Вугілля

Перші спроби видобування вугілля в Україні здійснив у 1721 р. російський рудознавець Г. Капустін, який відкрив на р. Кундрючій (притока Сіверського Дінця) та в Оленячих горах поблизу сучасного Лисичанська поклади кам'яного вугілля.

Перший у світі вугільний комбайн було створено в Україні. Його промисловий зразок у 1932 р. виготовив винахідник Олексій Іванович Бахмутський, механік тресту "Кадіїввугілля". Комбайн пройшов випробування в шахті "Альберт", замінивши у 100-метровій лаві 12 навальників, 6 відбійників, 2 бурильників і механізувавши таким чином найважчі і трудомісткі процеси вуглевидобування. Годинна продуктивність комбайна становила близько 20 т.

Найбільшим в Україні центром видобутку кам'яного вугілля є Донецький кам'яновугільний басейн (Донбас), що знаходиться на території Донецької, Дніпропетровської, Луганської і частково Полтавської та Харківської областей. Його площа — 50 тис. м². Балансові запаси вугілля складають 48,8 млрд. т, тобто близько 90% усіх запасів країни.

Перша гірничорятувальна станція, тобто спеціалізована служба з надання допомоги вуглекопам, які потрапили в біду, була заснована 1907 р. в Макіївці. Очолив станцію гірничий інженер І. Федорович. Служба була оснащена 8-ма респіраторами, двома реанімаційними апаратами, трьома балонами з киснем та ручним насосом.

Шахти

Перша кам'яновугільна шахта стала до ладу в 1795 р. у Лисичанську, що на Луганщині.

Найдавнішою діючою шахтою можна вважати шахту ім. Калініна в Горлівці на Донеччині. Перше вугілля тут видали на-гора влітку 1892 р. (тоді шахту називали ім'ям Святого Андрія). За століття гірники цього підприємства видобули 47 млн. т коксівного вугілля, яке уславило Донбас.

Найглибша вуглевидобувна шахта в Україні — "Глибока" в Донбасі. Глибина її стовбура — 1 405 м.

Найглибша в світі дослідницька вугільна шахта має глибину 2 042 м. Розташована вона поблизу м. Торез в Донбасі, а побудована в серпні 1983 р.

Найбільшою в Україні є шахта ім. Стаханова об'єднання "Червоноармійськвугілля". Її річна потужність на початку 90-х рр. сягала 4 млн. т. Рівень комплексної механізації видобутку вугілля тут становить 100%.

Найбільші відбудовні роботи на шахтах. Відступаючи з Донбасу, німецько-фашистські загарбники висадили в повітря, зруйнували і затопили водою всі шахти. Щоб відбудувати їх, потрібно було відкачати з-під землі 620 млн. м³ води. Така кількість води могла б утворити озеро площею 70 км² та завглибшки 10 м. Для відновлення завалених гірничих виробок потрібно було виконати роботу, рівну роботі з прокладання і закріплення тунелю між Москвою та Парижем. Незважаючи на це, вже в 1950 р. шахтарі Донбасу перевищили довоєнний рівень видобутку вугілля.

Терикон

Рекордні висоту і об'єм має терикон шахти Привільнянської в Луганській області — 128 м та 2 200 тис. м³ відповідно.

Рекорди під землею

Рекорд швидкісної проходки горизонтальних виробок встановили гірники шахти ім. Ізотова ВО "Артемвугілля". Протягом місяця у 1987 р. одна бригада пройшла тут 660 м горизонтальних гірських виробок при плані 300 м.

Рекорд середньодобового видобутку вугілля. Гірники однієї з шахт Донбасу в 1988 р. за допомогою механізованого комплексу КМ-137 за добу видали на-гора 5 020 т антрациту. Це був найкращий показник в СРСР на пластах малої потужності.

Рекорд місячного видобутку вугілля. У 1964 р. бригада М. І. Гринди в Донбасі на вузькозахопному комбайні 1К-52М видобула за місяць 122,3 тис. т вугілля.

Рекорд річного видобутку вугілля належить бригаді В. Ігнатьєва очисного забою шахти "Краснолиманська" об'єднання "Красноармійськвугілля": у 1983 р. гірники видобули 1 млн. 70 тис. т палива.

Найбільше вугілля гірники України видобули у 1976 р. — 218,2 млн. т, в тому числі 206,3

млн. т кам'яного і 11,8 млн. т бурого.

Рекорд швидкісної проходки вертикальних стовбурів було встановлено в 1963 р. на шахті №29 тресту "Рутченківвугілля". Бригада прохідника Миколи Тихонова за 21 день пройшла 290,5 м вертикального стовбура діаметром 6,2 м, що було найвищим світовим досягненням.

Аварії під землею

Найбільш розповсюджений вид аварій – підземні пожежі (53,8% загальної кількості аварій техногенного характеру). Рідше трапляються завали й осідання (21%), наземні аварії на шахтах, розрізах, збагачувальних і брикетних фабриках (9,1%), загазування очисних забоїв і виробок через неефективність роботи вентиляційного обладнання (6,5%).

Найбільша пожежа. Неякісне з'єднання електричного кабеля у конвеєрному штреку на шахті "Трудівська" об'єднання "Донецьквугілля" в жовтні 1990 р. спричинило пожежу, на ліквідацію якої було затрачено 1 240 год, а трудовитрати становили 5 094 людино-годин.

Найтрагічніший рік для вугільної промисловості України. В 1991 р. було зареєстровано близько 300 аварійних ситуацій, внаслідок яких загинуло 346 гірників – показник травматизму, тобто кількість нещасних випадків на 1 млн. т видобутого вугілля, склав 2,55. На жаль, уже наступного року цей сумний результат було перевершено – у 1992 р. на шахтах України загинуло 438 чол., а показник травматизму досяг 3,3. Однак найбільш трагічним роком вважається 1981-й, коли загинуло 458 українських шахтарів.

Найбільші руйнування. У 1979 р. на шахті "Суходольська-Східна" об'єднання "Краснодонвугілля" внаслідок вибуху метану і вугільного пилу загинуло 54 шахтарі й було виведено з ладу 17 км гірничих виробок.

Найбільший викид. Через збільшення глибини розробки, напруженості гірського масиву та кількості метану зростає кількість шахтних пластів, у яких існує небезпека раптових викидів вугілля і газу. Ця проблема є особливо актуальною для Донецького басейну. Інтенсивність окремих викидів сягає кількох тисяч тонн вугілля і породи. Так, у 1969 р. під час розкриття пласту "Мазурка" на шахті ім. Ю. Гагаріна об'єднання "Артемвугілля" стався викид 14 тис. т вугілля та 600 тис. м^3 метану. Було засипано 1750 м гірничих виробок, у пласті утворилася порожнина об'ємом 15 тис. м^3.

Найбільші аварії на шахтах України

Шахта, об'єднання	Рік	Кількість жертв	Причина аварії
ім. Баракова, "Краснодонвугілля"	2000	80	вибух метану і вугільного пилу
"Іван"	1980	68	– " –
"Горська", "Первомайськвугілля"	1992	63	– " –
Горлівська №1	1998	63	вибух вугільного пилу
"Суходольська-Східна", "Краснодонвугілля"	1979	54	вибух метану і вугільного пилу
ім. Скочинського, "Донвугілля"	1999	39	– " –
Риківський рудник	1987	36	вибух
"Молодогвардійська", "Краснодонвугілля"	1998	74	вибух метану і вугільного пилу
ім. Засядька, ВО "Донвугілля"	1999	63	– " –
"Чацкіно", "Макіїввугілля"	1991	55	– " –

Торф

Найбільшу кількість торфу в Україні було видобуто в 1985 р. – 2,1 млн. т. Загалом в Україні існує понад 2 500 родовищ торфу, які зосереджені здебільшого в поліських областях – Волинській, Житомирській та Рівненській.

Нафта

Найдавніші спроби видобутку нафти в Україні належать до XVII ст. В 1617 р. на Прикарпатті почали черпати відрами так звану "ропу" з природних родовищ, розташованих на глибині 4–6 м. У ті часи нафту застосовували в натуральному вигляді як мастило, лікувальний засіб, а також для освітлювання.

Промислове видобування нафти почалося у 1897 р., коли на Львівщині було введено в дію Бориславське родовище.

Найбільша глибина видобутку нафти в Україні становить 4 928 м (Тростянецьке родовище, що в Чернігівській області). Однак останнім часом у західному регіоні промисловий видобуток нафти почали здійснювати з глибин 5 700–5 800 м.

Засновником нафтопереробної промисловості в Україні можна вважати львівського магістра фармації Ігнаци Лукасевича, якому разом із Яном Зехом вдалося очистити бори-

славську нафту до гасової фракції. Вони також виготовили за допомогою бляхаря І. Братківського першу гасову лампу, яка засяяла у вікні львівської аптеки "Під золотою зіркою" в 1853 р.

Перші нафтопереробні заводи в Україні виникли в Бориславі (1853 р.) та Львові (1854 р.). Дещо пізніше такі підприємства з'явилися в Дрогобичі (Львівщина) та Надвірній (тепер Івано-Франківська область).

Найстарішим з-поміж діючих нафтопереробних підприємств України є Дрогобицьке ВАТ "Нафтопереробний комплекс "Галичина", засноване у 1859 р. Перегонка та очищення нафти спочатку здійснювалися примітивним методом, винайденим у 1853 р. Яном Зехом (1817–1897). У 1866 р. виникло нове підприємство, на якому було розпочато промислову переробку нафти.

Найбільший в Україні нафтопереробний завод діє в Лисичанську Луганської області. Підприємство стало до ладу в 1976 р. У 1989 р. завод виробив 23,8 млн. т нафтопродуктів, відтак обсяги переробки почали зменшуватися.

Максимуму видобутку нафти й газового конденсату в Україні було досягнуто у 1972 р. – 14,4 млн. т. Відтоді щорічний видобуток нафти зменшувався. Основні причини – вичерпання раніше розвіданих родовищ, особливості нафтових покладів і геологічно складні умови видобутку нафти, пов'язані з низькою проникністю колекторів, підвищеною в'язкістю нафти тощо.

Найбільше нафти в Україні було перероблено в 1989 р. – 61,5 млн. т. За попереднє двадцятиріччя (1965–1985 рр.) обсяги переробки зросли у 8,1 раза, але пізніше почали постійно скорочуватися.

Найбільший аварійний витік нафти в Україні стався в липні 1991 р. на Дрогобицькому нафтопереробному заводі. Нафта потрапила в Тисменицю, притоку Дністра, розтяглася на 90 км й призвела до масової загибелі риби, а концентрація нафтопродуктів у водах Дністра перевищила максимальну межу в 40 разів.

Нафтопроводи

Перший нафтопровід в Україні було споруджено в 1952 р. Він з'єднав Грозний з Трудовою (Донбас).

Найбільший нафтопровід. Територією України пролягає найбільший у світі магістральний нафтопровід "Дружба", який бере початок поблизу Самари (Росія) й прямує до Чехії, Словаччини, Польщі, Угорщини. Загальна довжина нафтопроводу – понад 5 200 км; територією України проходить близько 700 км. При спорудженні нафтопроводу, що відбувалося на початку 1960-х років, лише на території України було зварено близько 100 тис. труб різних діаметрів.

Газ

Перше родовище природного газу в Україні відкрито 1910 р. поблизу Калуша (Івано-Франківська область), але через малу продуктивність його не розробляли.

Перша промислова розробка газу в Україні почалася 1924 р. на Дашавському родовищі в Прикарпатті.

Перші промислові поклади газу з морського дна було отримано в 1975 р. Потужний приплив газу (93–99% метану) дала стаціонарна платформа для глибокого морського буріння, встановлена поблизу півострова Тарханкут, де глибина моря становить 30–40 м.

Найбільше родовище природного газу в Україні – Шебелинське, розташоване в Харківській області, поблизу сіл Шебелинка та Глазунівка. Площа його – 250 км^2. Відкрили родовище в 1950 р., почали експлуатувати в 1956 р. Основні запаси містяться в пермських пісковиках на глибині 1300–2500 м. Теплотворна здатність газу 9 200–10 200 ккал/м^3.

Найбільша глибина видобутку газу – у родовищі поблизу селища Котельва Полтавської області (5 734 м).

Найбільше підприємство з видобування і транспортування газу – Шебелинське газопромислове управління, розташоване в селищі Червоний Дінець Балаклійського району Харківської області. Шебелинські газовики видобувають близько 65% природнього газу в Україні.

Перший газовий завод для освітлення вулиць і квартир почав працювати у Львові в 1858 р. Згодом подібні підприємства з'явилися в Одесі (1866 р.) і в Харкові (1871 р.).

Найбільше газу в Україні було видобуто в 1975 р. – 68,3 млрд. м^3. На Україну тоді припадало приблизно 30% газу, видобутого в СРСР. Протягом наступних років видобуток блакитного палива невпинно зменшувався. Нині понад 80% необхідної кількості газу Україна змушена імпортувати.

Газопроводи

Перший газопровід на території України, що з'єднав Дашаву з Дрогобичем, було споруджено 1924 р. Його можна вважати первістком трубопровідного транспорту України.

Першим магістральним газопроводом, побудованим на території України, був газопровід Дашава – Львів завдовжки 70 км. Його спорудження завершено в 1929 р.

Перший підводний (морський) газопровід прокладено з Голіцинського родовища газу в Чорному морі, поблизу півострова Тарханкут. В 1983 р.

Найбільші підприємства металургійної промисловості України
(за даними, опублікованими в 1998 р.)

Підприємства	Обсяг товарної продукції в цінах 1998 р., млн. грн.	Чисельність працівників, тис. чол.	Основна продукція
Комбінат ім. Ілліча	1714	27,9	холоднокатаний, гарячекатаний, оцинкований лист
Комбінат "Азовсталь"	1604	23,1	заготовки, штрипси листові, товстий лист, рейки
Комбінат "Криворіжсталь"	1486	25,1	заготовки, штрипси листові, будівельні профілі, арматура, катанка
Комбінат "Запоріжсталь"	1093	15,0	листовий прокат (холоднокатаний, гарячекатаний), лист нержавіючий, бляха
Дніпровський комбінат	673	18,5	заготовки трубні, будівельні профілі
Алчевський комбінат	543	17,9	заготовки, товстий лист, будівельні профілі
Нижньодніпровський трубопрокатний завод	533	10,0	труби нафтового сортаменту, насосно-компресорні, колеса, бандажі
Нікопольський феросплавний завод	526	6,9	силікомарганець, феромарганець
Інгулецький ГЗК	362	9,2	концентрат
Північний ГЗК	342	11,7	концентрат, котуни

блакитне паливо по трубах довжиною близько 70 км почало надходити до загальної системи газозабезпечення Криму.

Найбільші газопроводи. Територією України проходять магістральні газопроводи Уренгой – Помари – Ужгород загальною довжиною 4 451 км, "Союз" (від Оренбурга до західного кордону України) довжиною 2 677 км. Щодо суто "внутрішніх" газомагістралей, то найдовшою є лінія Шебелинка – Дніпропетровськ – Кривий Ріг – Ізмаїл (біля 1000 км).

МЕТАЛУРГІЯ

Найстаровинніший ливарний комплекс. У 1860-х роках на лівому березі річки Калинівки неподалік від Бахмута (Артемівська) гірничий інженер Носов випадково натрапив на доісторичні виробки мідної руди, залишки шлаків, деревного й кам'яного вугілля. Тут було знайдено решітки копалень III–II тис. до н. е., в одному руднику – череп і кістки давнього гірника, в іншому – кам'яні і бронзові сокири та інші знаряддя виробництва. На думку дослідників, мідну руду тут добувала і плавила місцева людність катакомбної культури.

Найдавнішим комплексом, пов'язаним із добуванням заліза, є залишки споруд на острові Березань, що на півночі Чорного моря, за 13 км від міста Очакова Миколаївської області. Вони датовані VI ст. до н. е. Це два великі круглі неглибокі басейни, сполучені між собою вузьким каналом. Дно басейнів було змащене глиняною сумішшю, а зверху залягав шар залізної іржі завтовшки 0,5 см. Поруч знайдені залізні шлаки, деревне вугілля і флюси.

Перший державний металургійний завод був збудований в 1797 р. на р. Лугань, біля її впадання в Сіверський Донець, на території сучасного Донбасу.

Найбільше чавуну в Україні було вироблено 1986 р. – 48,6 млн. т.

Найвищого рівня виробництва сталі металурги України досягли в 1986 р. – 56,6 млн. т.

Найбільше металопрокату в Україні було вироблено у 1986–1987 рр. – по 46,9 млн. т.

Доменні печі

Найстаровинніша доменна піч, що збереглася до наших днів. У 1972 р. на пагорбі правого берега Дніпра північніше від Києва, де в давнину височів кремль одного із славетних міст Київської Русі – Вишгорода, було знайдено споруджену на зламі XI–XII ст. доменну піч, яка повністю збереглася. Викладена вона зі старовинної цегли (плін-

фи) на міцному гранітному фундаменті, обмазаному зверху глиною. Поруч розташовані решітки приміщень виробничого та житлового призначення з численними знаряддями праці та побутовими предметами.

Перша в Україні велика промислова доменна піч стала до ладу в 1800 р. на Луганському чавуноливарному заводі.

Першу в Європі суцільнозварну доменну піч було споруджено в 1948 р. на заводі "Запоріжсталь".

Найбільша в світі доменна піч діє на Криворізькому металургійному заводі з 1974 р. Її об'єм 5000 м^3, загальна маса металоконструкцій становить 62 тис. т. Найбільший річний показник виплавки чавуну тут становив 4 млн. т.

Листопрокатний стан

Найбільший в Україні листопрокатний стан продуктивністю до 6 млн. т сталевих листів на рік діє на маріупольському металургійному заводі "Азовсталь".

НАЙБІЛЬШІ ТЕХНОГЕННІ АВАРІЇ ТА ЇХ ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ

Аварія на Чорнобильській АЕС (1986 р.) – викид радіоактивних речовин активністю 50 млн. кюрі, виселення 116 тис. чол. з 30-кілометрової зони, загальне забруднення близько 131 тис. км^2, необхідність здійснення профілактичних та оздоровчих заходів для близько 5 млн. чол.

Прорив дамби відстійника (Стебник, Львівська область, завод калійних добрив, 1983 р.). Скид у Дністер 4,5 млн. м^3 отруйного розчину, сильне забруднення протягом 500 км, дещо слабше – нижче по течії. Як наслідок – загибель риби, проблеми з водопостачанням деяких міст України і Молдови.

Зсув ґрунту. 6 червня 1997 р. у Дніпропетровську на житловому масиві Тополя-1 внаслідок техногенного зсуву були повністю зруйновані 9-поверховий житловий будинок, школа та частково – два дитсадки. За висновком урядової комісії, аварія сталася з багатьох причин, серед яких: недосконалість проектної документації, відсутність системи водозахисних заходів, низька якість будівельних робіт, невиконання у повному обсязі будівництва зливних колекторів.

Обвал будівельної конструкції. 28 грудня 1995 р. обвалилася частина покрівлі цеху Алчевського металургійного комбінату в Луганській області. Близько 900 т металоконструкцій упали внаслідок надто великого відкладення пилу при насиченні вологою близько 20 кН/м^3, високої неоднорідності сталі, з якої були виготовлені конструкції колон і ферми покриття.

Провалля ґрунту. Просідання, провалля і тріщини на поверхні землі утворюються як техногенні наслідки гірничо-промислової діяльності в разі, якщо видобуток вугілля здійснюється без закладання породою виробленого простору на глибинах, більших від безпечної. На шахтах Донбасу ґрунт провалюється навіть при розробці пластів вугілля на цілком безпечних глибинах. Зокрема, на шахті "Ленінка" при безпечній глибині у 180 м та фактичній глибині робіт у 220–230 м виявлені провалля на поверхні ґрунту радіусом 72 м і завглибшки 13 м.

Найбільший транспортний шлях, що пролягав територією України в давнину, це "шлях із варяг у греки" – система річкових маршрутів і волоків завдовжки 3 тис. км, що зв'язувала північні землі Русі з південними руськими землями та Балтійське море – з Чорним. Цей шлях виник у IX – на початку X ст. і мав велике значення для розвитку внутрішньої і зовнішньої торгівлі Київської Русі.

Найдавніший водний шлях. На відміну від головного шляху "з варягів у греки" додатковий маршрут повністю проходив по воді. І саме в цьому полягала його головна перевага – не треба було волочити судна сушею. Так званий Сеймсько-Окський водний шлях пов'язував у єдине ціле річки Дніпро, Десну, Сейм, Свапу, Самодурівське озеро, Оку, Волгу і з'єднував міста Чернігів, Курськ, Путивль, Рильськ.

Найдавнішими видами наземного транспорту вважаються лижі, а також волок, у який, можливо, запрягали биків. З'явилися вони у добу неоліту. Щодо водного транспорту, то це були човни, видовбані зі стовбурів дерев. Найдавніші зі знайдених на річці Південний Буг довбанок теж датуються добою неоліту.

Найдавніші залишки колісного транспорту. Під час розкопок кургану "Сторожова могила" поблизу Дніпропетровська (друга половина III тисячоліття до н.е.) вперше в Україні виявлені залишки двоколісної гарби. Збереглося колесо, зроблене з суцільного шматка дерева, та деякі частини самого воза. Діаметр колеса, судячи з решток, що збереглися, – 25 см.

Найдавніший вид транспорту міжміського сполучення – диліжанс. У 1775 р. було організовано регулярну поштово-пасажирську лінію Львів–Відень, якою курсували диліжанси. Відстань цю долали за 4 доби 10 годин. Така подорож коштувала досить дорого: за одну милю в Галичині платили по 20 крейцерів. В 1835 р. в Києві було засновано "Контору диліжансів та транспортів". Кінні диліжанси, які мали по сім місць кожен, зв'язали Київ з Москвою та Петербургом.

АВІАЦІЯ

Людина вперше перемогла повітряну стихію, мабуть, навесні 1876 р. Видатний винахідник О.Ф.Можайський на той час жив у маєтку свого брата у Вороновицях Вінницької губернії і саме тут побудував схожий на повітряного змія літальний апарат. Розігнавшись за допомогою трійки коней, винахідник піднявся у повітря, а згодом занотував: "Літав з комфортом".

Перший аероклуб в Україні офіційно зареєстрований на початку 1908 р. в Одесі.

Перше товариство повітроплавства було створене 1909 р. в Києві. Головою його обрали інженера С. В. Халютіна.

Найславетніший авіаконструктор. Олег Костянтинович Антонов (1906–1984) створив близько 60 типів літаків різного класу й призначення: від "Бджілки" АН-14, мініпітака для місцевих ліній, до "Антея" АН-22 та "Руслана" АН-124 – справжніх повітряних богатирів. У його творчій спадщині 200 праць з планеризму, літакобудування, економіки, 72 авторських свідоцтва та винаходи, 4 книги.

Наймініатюрніший літак. Алегорична казка А. де Сент-Екзюпері "Маленький принц" надихнула українського умільця Миколу Сядристого на створення в 1978 р. моделі літака завдовжки 2 мм – копії того, на якому літав письменник. Літак і фігурка принца виготовлені із золота і містяться, звичайно, на мініатюрному астероїді.

Повітряні кулі, аеростати

Перший політ. Небагатьом відомо, що через дев'ять місяців після того, як брати Монгольф'є запустили повітряну кулю, така ж подія відбулася й у Львові. Аеростат сконструювали професор фізики Львівського університету І. Мартинович і доктор медицини Н. Герман. У повітря їх куля піднялася 4 березня 1784 р.

Селянин Харківської губернії М. Лаврентьєв, який не здобув навіть початкової освіти, в 1873 р. побачив політ французького повітроплавця. Видовище настільки вразило його, що він почав будувати свій аеростат. Всі деталі, крім якоря, який на його замовлення викували на заводі, він зробив сам. 28 квітня 1874 р. Лаврентьєв здійснив перший політ у Харкові на аеростаті об'ємом 1 150 м^3, потім збудував ще п'ять повітряних куль, на яких успішно літав наодинці та з пасажирами в Москві, Таганрозі, Одесі. 20 вересня під час польоту в Одесі повітроплавець досяг висоти понад 6000 м.

Дирижаблі

Перший цивільний дирижабль м'якої конструкції збудував у 1911 р. інженер-конструктор Ф.Ф. Андерс у Києві. Об'єм апарата становив 850 м^3. На дирижаблі, який отримав імення "Київ", конструктор здійснив 160 польотів, перевіз близько 200 пасажирів.

Перші дирижаблі, що їх застосували у цивільній авіації. Дирижаблі В-1 та В-2 в 1930–1934 рр. нерегулярно обслуговували маршрут Москва – Харків – Слов'янське – Севастополь загальною довжиною 1100 км.

Планери

Найдавніша конструкція планера. У вересні 1874 р. сімферопольський лікар Н. Арендт опублікував статтю "До питання про повітроплавання", в якій зробив спробу пояснити механіку пташиного польоту й запропонував конструкцію планера.

Першим планеристом в Україні був К. А. Арцеулов, який у 1907 р. збудував планер-балансир. Перші випробування, що проводилися неподалік Севастополя, виявилися невдалими, планер був зруйнований. Пізніше винахідник збудував ще три планери і на одному з них в 1912–1913 рр. зробив досить вдалі польоти.

Перший балансирний планер-біплан сконструював 1909 р. професор теоретичної механіки Київського політехнічного інституту Микола Борисович Делоне (1856–1931), учень М. Є. Жуковського. Планер був дуже вдалий і на ньому в 1909–1910 рр. було здійснено чимало польотів. Винахідник описав свій апарат у брошурі "Як побудувати дешевий і легкий планер та навчитися літати на ньому", яка вийшла друком у Києві.

Перші польоти планера, буксированого літаком, здійснені 3 травня 1931 р. у планерному гуртку Качинської школи військових льотчиків.

Перший далекий переліт на буксирі здійснив восени 1932 р. В. Грибовський, подолавши майже 1700 км між Москвою і Коктебелем у Криму. Літак-буксир У-2 пілотував сам В. Грибовський, а пілотом планера Г-9 був Степанченко.

Перший далекий переліт повітряного поїзда, у складі якого був пасажирський планер з людьми. Восени 1934 р. на X зліт планеристів до Криму з Москви прибув повітряний поїзд: літак П-5 буксирував два одномісних планери Г-9 та п'ятимісний Г-4 з пасажирами, серед яких був конструктор цього апарата Г. Грошев.

Аероплан

Перший політ на аероплані здійснив 8 березня 1910 р. на одеському іподромі Михайло Єфимов – монтер залізничного телеграфу, активний учасник Одеського аероклубу. 18 квітня 1910 р. перший політ на аероплані в Києві, на Сирецькому полі здійснив С. І. Уточкін.

Літаки

Першим літаком в Україні, керованим людиною, був біплан "Кудашев-1", створений професором Київського політехнічного інституту Олександром Сергійовичем Кудашевим. 23 травня 1910 р. конструктор здійснив повноцінний політ на кілька десятків метрів. Однак офіційно політ не було зареєстровано, оскільки він виконувався без попередження. А офіційно визнаним першим літаком, що піднявся в небо, був апарат, сконструйований винахідником і авіаконструктором Ігорем Івановичем Сікорським (1889–1972) – він піднявся у повітря 11 червня 1910 р. Спеціалісти Київського товариства повітроплавання зафіксували такі результати: літак піднявся на 1–1,5 м, протримався у повітрі 12 с і пролетів 200 м.

Перший політ літака з пасажиром здійснив 14 червня 1911 р. конструктор І. І. Сікорський на літаку власної конструкції С-5 у Києві.

Найдовший час випуску літака. АН-2 – перший літак, спроектований дослідним КБ під керівництвом О. Антонова, – було запущено у виробництво 1948 р. Серійно він випускався протягом 50 років (у тому числі в Польщі і Китаї), що є безпрецедентним випадком в історії світового авіабудування.

Військові літаки

Перший у світі гідролітак. В 1912 р. український авіаконструктор Дмитро Павлович Григорович (1883–1938) створив гідролітак, тобто літаючий човен, який був прийнятий на озброєння російською армією (в 1914–1915 рр.) та її союзниками за кордоном (1916–1917 рр.). Конструктор створив також перший у світі броньований гідролітак-винищувач М-11.

Першою авіткою може вважатися моноплан "Касьяненко-4", сконструйований в 1913 р. братами Касьяненками – студентами Київського політехнічного інституту. Цей апарат створювався з метою використання двигуна найменшої потужності. Побудована на Куренівському аеродромі під Києвом, авіетка розвивала швидкість 60 км/год і сягала висоти близько 30 м. Випробував літак відомий льотчик П. М. Нестеров.

Перший вітчизняний штурмовик С-19 був створений І. І. Сікорським у 1916 р.

Перша у світі "літаюча фортеця". Літак К-7, військовий варіант бомбардувальника або десантного літака на 100 парашутистів, був побудований українським авіаконструктором Костянтином Олексійовичем Калініним (1889–1940) на Харківському авіазаводі. Злітна маса літака становила 40 т. 11 серпня 1933 р. почалися льотні випробування, але, на жаль, сталося лихо: тріснула одна з хвостових балок, в результаті катастрофи загинуло 15 учасників випробувань. Ретельно проаналізувавши причини аварії, конструктор вирішив посилити деякі елементи конструкції літака і почав роботу над двома дублерами К-7, яку, однак, завершити не вдалося.

Літак на... підводному човні. В 1934–1935 рр. у Севастополі льотчик А.В. Кржижевський випробував новий літак СПЛ ("Гідро-1"). Це був літаючий човен-моноплан з коротким корпусом і хвостом тригранної форми. Він був призначений для встановлення на підводному човні з метою ведення повітряної розвідки у відкритому морі. Лі-

так "складався" за 3–4 хвилини і "вписувався" в циліндр діаметром 2,5 м й довжиною 7,45 м. Підготовка до польоту тривала 4–5 хв. Складність полягала в тому, що літак міг піднятися в небо лише при невеликій хвилі.

Перший у світі бомбардувальник безхвостої системи – літак К-12, сконструйований К.О. Калініним. У 1936 р. він пройшов державні випробування, під час яких добре тримався курсу, легко виконував круті віражі, а відтак був запущений у серію. Спроектували цей літак на Харківському авіазаводі, а побудували – на Воронезькому, куди невдовзі перевели конструктора. У 1958 р. англійський журнал "Ейр пікторал" опублікував фото літака К-12, зауваживши, що його схема є прототипом сучасних надзвукових літаків.

Пасажирські літаки

Перший серійний цивільний літак в колишньому СРСР було збудовано в Україні в 1923 р. Це був "Коник-горбоконик" (Хіоні-5), сконструйований льотчиком-випробувачем В. М. Хіоні, який працював тоді на Одеському авіазаводі.

Першим пасажирським літаком в Україні став чотиримісний К-1. Він був сконструйований К. О. Калініним і збудований у 1923 р. на Київському заводі "Ремповітря". 26 липня 1925 р. цей літак здійснив випробувальний політ на аеродромі в Жулянах. Пілотом був С. А. Косинський, а конструктор був пасажиром. Максимальна швидкість літака становила 161 км/год, він міг піднятися на висоту 3000 м.

Перший серійний пасажирський літак. 7 листопада 1929 р. над Харковом піднявся літак К-5, що був покращеною модифікацією створених раніше дослідних літаків серії "К". Крім пілота і механіка, він перевозив 8 пасажирів зі швидкістю 150-160 км/год на відстань 800 км. Невдовзі ця модель стала найбільш популярним літаком на теренах СРСР. У 1930–1934 рр. в Харкові було збудовано 260 таких машин, які протягом 10 років були основою цивільної авіації СРСР.

Перший в Україні швидкісний пасажирський літак. У 1932–1935 рр. у дослідно-конструкторському бюро Харківського авіаційного інституту, яке очолював Й. Г. Неман, було створено дослідний зразок швидкісного пасажирського літака ХАІ-1. Він розвивав швидкість 324 км/год.

Перший в Україні турбореактивний пасажирський літак ТУ-104 почали серійно випускати в 1955 р. на Харківському авіаційному заводі.

Перший серійний літак незалежної України АН-140 піднявся в небо над Харківським авіаційним заводом 23 вересня 1999 р. Він призначений для пасажирських і вантажно-пасажирських перевезень, може експлуатуватися на малих і ґрунтових аеродромах. Літак може перевезти 52 пасажирів на відстань 2 600 км.

Спеціалізовані літаки

Перші в світі надпотужні багатомоторні літаки "Русский витязь" (1913) та "Ілля Муромець" (1914) спроектовані І. І. Сікорським у Києві і збудовані на Російсько-Балтійському заводі.

Перший спеціалізований санітарний літак в історії літакобудування України був створений К. О. Калініним (1889–1940). Літак К-3 міг перевозити двох лежачих хворих і санітара на відстань до 680 км. Новинкою в конструкції була ніша з горизонтальними дверима у хвостовій частині фюзеляжу, призначена для завантаження носилок з хворими. Середня швидкість літака становила понад 150 км/год, він мав запас пального на 7 год безперервного польоту. У 1928–1930 рр. літак перевіз близько 30 хворих – на той час це було великим досягненням.

Перший спеціалізований літак К-6 для перевезення пошти, матриць газет та аерофотознімків було випущено в 1930 р. на Харківському авіазаводі. Цю двомісну машину сконструював К. О. Калінін. Серійний випуск, однак, не було налагоджено. Єдиний літак використовувався для транспортування з Москви до Харкова матриць центральних газет.

Перший літак з лижами. Перші лижі для літака сконструював у 1909 р. Ю. Кремп. Перші вдалі офіційні випробування відбулися взимку 1910–1911 р. у Севастопольській льотній школі. Лижі прикріплювалися до шасі.

Перший вантажний літак в Україні – АН-8 з двома турбогвинтовими двигунами. Він піднявся в повітря над Києвом у 1955 р.

Найлегший літак. На це звання може претендувати літак "Робінзон", сконструйований винахідником Д. Галуном з Вінницької області і продемонстрований на огляді-конкурсі саморобних літальних апаратів у 1991 р. в Чернігові. Маса самого апарата 145 кг, злітна маса – 245 кг. Максимальна швидкість – 105 км/год, а дальність польоту – 100 км.

Найбільший розмах крил. Серед сучасних літаків, які перебувають в експлуатації, АН-124 "Руслан" має найбільший розмах крил – 73,3 м. Але абсолютним рекордсменом є модифікований варіант цього літака АН-225 "Мрія", збудований для транспортування космічного корабля багаторазового використання "Буран". Розмах його крил сягає 88,4 м.

Гелікоптери

Перший гелікоптер збудував у Києві винахідник і авіаконструктор Ігор Іванович Сікорський. Це сталося у липні 1909 р. Машина, щоправда, не змогла відірватися від землі, однак наступна модель, масою 180 кг, ство-

рена навесні наступного року, вже могла злетіти. Ця машина мала два трилопатевих гвинти, які приводились у дію двигуном "Анзані" потужністю 25 к. с. Це був перший гелікоптер в Україні, який зміг підняти власну масу — 182 кг. І хоча перспектива польотів за участю людини була ще досить далекою, винахід Сікорського став важливим кроком на шляху до цієї мети.

Найменший гелікоптер. Надлегкий вертоліт збудував у 1991 р. аматор з Житомира Василь Артемчук. Власна вага апарата — 120 кг, він здатний підняти такий же вантаж разом із пілотом і летить зі швидкістю 100 км/год. Силова установка — перероблений мотоциклетний двигун потужністю 34 к.с. Усі елементи конструкції винахідник виготовив сам.

Найменший гелікоптер серійного виробництва. У 1997 р. донецьке АТ "Радон" випустило першу партію легких гелікоптерів "ВТ-03" вагою 700 кг.

Перша гелікоптерна пасажирська лінія відкрилася в 1958 р. регулярними польотами між Сімферополем і Ялтою.

Авіазаводи

Перший літакобудівний завод в Україні заснував у 1913 р. Артур Антонович Ангар — одеський банкір та підприємець. Базою, на якій постало підприємство, були ремонтні майстерні Одеського аероклубу. В листопаді 1913 р. тут було збудовано 5 літаків "Фарман-IV", а пізніше — ще кілька ліцензійних літаків, головним чином за французькими зразками. В 1917 р. тут збирали вже по 2 літаки щоденно.

■ *Найменший гелікоптер*

Найбільший авіаційний завод в Україні — Авіаційний науково-технічний комплекс "Антонов" у Києві. Від невеличких ремонтних майстерень, заснованих у 1920 р., до потужного авіабудівного підприємства, від мініатюрних автожирів до найбільшого в світі транспортного літака АН-124 "Руслан" — такий шлях підприємства. Тут розроблено близько ста типів і модифікацій літаків, двадцять з яких мають оригінальну конструкцію.

Авіалінії

Перша авіалінія. Перші регулярні польоти пасажирських літаків на повітряних трасах України почалися в травні 1924 р. на літаках німецького виробництва за маршрутами Харків — Полтава — Київ та Харків — Єлисаветград — Одеса.

Перша міжнародна авіалінія за маршрутом Харків — Баку — Тегеран відкрилася в 1928 р.

Аеропорти

Найстарішим з існуючих летовищ, ймовірно, є аеропорт "Жуляни", який було створено на базі колишнього військового аеродрому в 1924 р.

Найбільший аеропорт в Україні побудовано у Борисполі за 35 км від Києва в 1964 р. Аеровокзал площею 107 500 м^2 має пропускну спроможність 3 млн. пасажирів за рік. Сучасні системи управління повітряним рухом дають змогу приймати літаки всіх існуючих типів.

Рекорди у повітрі

Перші рекорди. 18 серпня 1911 р. І. І.Сікорський встановив чотири перших всеросійських рекорди на збудованому за його проектом літаку С-5: висота польоту 500 м, дальність 85 км, тривалість 52 хв і швидкість 125 км/год.

Перший світовий рекорд швидкості польоту з екіпажем із трьох осіб — 111 км/год на літаку С-6 — встановив 29 грудня 1911 р. І. І. Сікорський поблизу Києва.

Перший далекий переліт. У лютому 1911 р. поручик Руднєв, який був інструктором Севастопольської авіашколи, зі своїм учнем — поручиком Макєєвим — здійснив переліт за маршрутом Севастополь — Саки — Євпаторія — Севастополь з двома проміжними посадками.

Перші перельоти на великі відстані. У червні-липні 1912 р. льотчик Дибовський здійснив переліт на "Ньюпорті" за маршрутом Севастополь — Харків — Москва — Санкт-Петербург (2 235 верст), а штабс-капітан Андреаді — за маршрутом Севастополь — Одеса — Харків — Москва — Санкт-Петербург (3000 верст).

Перша в історії авіації "мертва петля". Одну з найскладніших фігур пілотажу — замкнену криву у вертикальній площині — вперше виконав П. М. Нестеров, засновник теорії і практики вищого пілотажу. Це сталося 27 серпня 1913 р. у небі над Сирецьким аеродромом у Києві.

"Мертва петля" на двох літаках "голова до голови". В 1994 р. над київським аеродромом "Чайка" В. Воловень і М. Мосійчук на двох літаках Як-18П показали найвищий пілотаж. Один пілот рухався у горизонтальному польоті, а другий — точно під ним, але колесами до зеніту, тобто кабіною до кабіни. Відважні льотчики виконали десяток "мертвих петель" у такому положенні. Відстань між хвостовими опереннями літаків у верхній точці петлі складала лише півтора метра!

Перший в історії авіації таран здійснив П.М. Нестеров у небі над містечком Жовква по-

близу Львова під час Першої світової війни. 8 вересня 1914 р. Нестеров протаранив австрійський літак-розвідник, збивши ворога, і загинув у цьому бою.

Перший "штопор". У 1916 р. на аеродромі Севастопольської офіцерської школи авіації пілот-інструктор К.К. Арцеулов сів у свій "Ньюпорт-XXI" і розкрив таїну "злого демона" — "штопора". На висоті 2000 м пілот зупинив двигун і... перший в Україні та Росії умисний "штопор" (який згодом став однією з фігур вищого пілотажу) увійшов до переліку етапних подій вітчизняної авіації.

Перший наддалекий переліт жіночого екіпажу. 24—25 вересня 1938 р. безпосадочний політ Москва — Далекий Схід здійснив екіпаж у складі Валентини Гризодубової (нар. 1910, Харків), Поліни Осипенко (нар. 1907, с. Новоспасівка Запорізької обл.) та Марини Раскової. На літаку "Родина" (АНТ-37) вони встановили світовий жіночий рекорд дальності польоту — за 26 год 29 хв було подолано відстань 6 450 км.

Найбільша злітна маса літака. Надважкий транспортний літак АН-255 "Мрія" у 1988 р. піднявся у небо, маючи масу 600 т, — це все одно, що підняти у повітря залізничний ешелон.

"Найважчий" політ. 22 березня 1989 р. літак АН-255 "Мрія" підняв вантаж масою 156 300 кг на висоту 12 410 м і пролетів за маршрутом Київ — Ленінград — Київ відстань 2 100 км протягом 3 год 47 хв. Політ здійснив капітан Олександр Галуненко, екіпаж складався з семи чоловік.

Світовий рекорд дальності польоту літака. 6 червня 1987 р. протягом 25 год 30 хв. АН-124 "Руслан" подолав відстань 20 150,921 км і перевершив досягнення, встановлене в 1962 р. американським "Боїнгом-52 Н" (18 245,5 км). Світовий рекорд встановив екіпаж під керівництвом льотчика-випробувача В. Терського без дозаправлення і посадки.

Найбільша кількість авіаційних рекордів у одному польоті. 22 березня 1989 р. у випробувальному польоті на літаку АН-225 "Мрія" було встановлено відразу 109 світових рекордів!

Найбільший повітряний парад. 1 травня 1940 р. у небі над Києвом відбувся парадний політ 300 літаків — швидкісних і важких бомбардувальників та винищувачів.

Авіакатастрофи

Перша авіакатастрофа. 18 квітня 1911 р. на аеродромі Севастопольської авіаційної школи сталася катастрофа: пілот, поручик Матієвич-Мацеєвич, на аеропланні налетів на кам'яну огорожу і загинув разом зі своїм братом, який летів як пасажир.

Найтрагічніша авіакатастрофа сталася 11 серпня 1979 р. в небі над Дніпропетровщиною, коли зіткнулися літаки ТУ-134 А, що виконував рейс Ташкент — Гур'єв — Донецьк — Мінськ (77 пасажирів, екіпаж, 701 кг багажу, 1 715 кг вантажу, 24 кг пошти), та ТУ-134 А, що летів за маршрутом Челябінськ — Воронеж — Кишинів (екіпаж, 88 пасажирів, 510 кг багажу, 1176 кг вантажу, 4,5 кг пошти). Їхні маршрути перетнулися під кутом 95° о 13 год 25 хв у хмарах поблизу населеного пункту Курилівка (8 км на північ від Дніпродзержинська) на висоті 8 400 м. "В ситуації, що склалася, — зазначено в акті держкомісії, — дії диспетчерів по управлінню літаками з урахуванням допущених ними відхилень та порушень технології праці й посадової інструкції безпосередньо вплинули на виникнення аварійної ситуації та розвиток її у катастрофічну з наступним зіткненням у повітрі..." Загинули тоді 178 пасажирів, у тому числі гравці футбольної команди "Пахтакор" та два екіпажі.

АВТОМОБІЛЬНИЙ ТРАНСПОРТ

Перший клуб автомобілістів було утворено 1904 р. в Києві, а на чолі його став активний автоспортсмен І. Дядьков. В 1913 р. клуб почав видавати свій журнал "Автомобильная жизнь и авиация".

Перший в Україні автосалон — виставка-продаж машин — відбулася в квітні 1912 р. в Одесі. У приміщенні скейтинг-рингу (ковзанки) на вул. Грецькій були виставлені автомобілі з кількох країн. 28 квітня газета "Одеський лис-

■ ***Найбільший у світі літак*** *— "Мрія" (АН-225), створений у Київському конструкторському бюро ім. Антонова. Цей транспортний літак має розмах крил 88 м. З вантажем 200 т він може подолати відстань у 45 000 км із швидкістю 700—850 км/год.*

ток" повідомляла: "Автомобільна виставка надалі має великий успіх. До вчорашнього дня продано 21 автомобіль".

Перші водійські посвідчення були введені, ймовірно, у Львові разом з іншими реґламентаціями руху на початку 1906 р. Права можна було отримати після досягнення 18-річного віку і складання відповідного іспиту.

Найстаріше водійське посвідчення. В архіві київського водія з багаторічним стажем О. М. Лазаренка зберігається водійське посвідчення В. Хорєва, видане в 1910 р. "Комиссией по осмотру автомобилей и испытанию шоферов в г. Киеве", з таким текстом: "Предъявитель сего Владимир Хорев, выдержавший установленное испытание, допущен к управлению автомобиля Рожe-Шнайдер общественного пользования". Є в цій колекції й посвідчення, видане самому Лазаренку в 1916 р.

Вантажні автомобілі

Перші вантажні автомобілі з'явилися в Україні, ймовірно, в середині 1912 р. В одеському порту тоді почали працювати дві потужні машини англійської фірми "Коммер Каре", які могли перевозити близько 4 т кожна. Належали вони торговому дому Ш. Шретера в Одесі.

Перший вантажний автомобіль вітчизняного виробництва – 4-тонна вантажівка "Україна", створена на Харківському автоскладальному заводі в 1930 р. В її основу покладено конструкцію італійського автомобіля "Лянча", однак усі деталі були виготовлені в Україні з вітчизняних матеріалів. Потужність вантажівки становила 70 к.с., максимальна швидкість – 50 км/год. Були випущені лише два таких автомобілі, серійне виробництво налагодити не вдалося через слабку матеріальну базу підприємства.

Перші вантажні автомобілі серійного виробництва. На Одеському автоскладальному заводі в 1945 р. почалося складання вантажних автомобілів з імпортних вузлів та деталей. З 1948 р. тут складали самоскиди вантажопідйомністю 2,25 т, пізніше – автомобільні напівпричепи.

Найбільші вантажні автомобілі випускає об'єднання "АвтоКрАЗ" у м. Кременчук на Полтавщині. Серед них – 23-тонний лісовоз КрАЗ-255Л, а також тягач КрАЗ-258, який може буксирувати 30-тонний причіп. У 1993 р. тут почали виробництво нового тягача КрАЗ-6443 вантажопідйомністю 48 т.

Найменший вантажний автомобіль ЛуАЗ-13021 випускає Луцький автомобільний завод. Маса вантажу, який може перевезти цей "малюк", становить 550 кг, а повна маса машини – 1 600 кг. Максимальна швидкість – 90 км/год.

■ ***Найменший вантажний автомобіль*** *ЛуАЗ-13021.*

Рекордна відстань, яку подолав автомобіль без капітального ремонту. У 1970-х роках сімферопольські водії В. Єгоров, Н. Кабаков та Н. Пойтаник на автомобілі ЗІЛ-127 наїздили 2,5 млн. км.

Легкові автомобілі

Перший легковий автомобіль з'явився 1891 року в Одесі. Це механічне диво купив у Франції редактор газети "Одесский листок" Василь Васильович Навроцький. То була одна з найперших, ще дослідних моделей уславленої згодом фірми "Напар – Левассор". Відтак автомобілі з'явились у Петербурзі, Москві, Києві. У вересні 1897 р. перший автомобіль – "Бенц Вікторія" – з'явився у Львові. Належав він нафтопромисловцю Казімежу Одживольському. Місцева газета "Кур'єр львовскі" прокоментувала це досить скептично: "Невідомо, чи буде користь з цієї іграшки, бо поки що вона є лише кумедним видовищем".

Найстаріший з діючих автомобілів. "Шевроле" випуску 1920 р. – гордість київських аматорів автостаровини. Дбайливо відновлене його теперішнім власником В. Андреєвим, ретельно оздоблене деревом і шкірою, авто має безліч екзотичних деталей: термометр на пробці радіатора, покажчик палива на кришці горловини бензобака та ін. Цей автомобіль з успіхом демонструвався на виставці антикварних машин у Києві в 1992 р.

Перший український малолітражний 4-місний автомобіль "Запорожець" ЗАЗ-965 випущено 15 квітня 1959 р., а з другої половини 1960 р. розпочалося серійне виробництво цих машин на Запорізькому автомобільному заводі.

Автобуси

Перші автобуси з'явилися в Україні 31 серпня 1906 р., коли відкрився міжміський автобусний маршрут між Києвом і Житомиром. Комерсант Познанський купив два автобуси, зроблені в Парижі, по 9 тис. крб. кожний. Як свідчать архівні документи, це були 16-місні карети, досить гарні на вигляд, які нагадували вагони залізниці і містили 12 місць першого і 4 — другого класу. Маса автобуса становила понад 300 пудів, на проїзд в один кінець витрачалося 3 пуди бензину. Швидкість машин перебувала у межах від 15 до 35 верст/год. За розкладом автобус щодня вирушав з Києва о 9-й і прибував до Житомира о 16 годині дня.

Перші автобуси серійного виробництва. У 1956 р. Львівський автобусний завод почав випускати автобуси моделі ЛАЗ-695.

Найбільший автобус. Міський автобус виробництва Львівського автобусного заводу ЛАЗ-6205 має довжину 17 520 мм. Розрахований на 38 місць для сидіння, а загалом може вмістити 190 пасажирів.

Найшвидший автобус. Міжміський автобус ЛАЗ-52 073, розрахований на 49 місць для сидіння, може розвинути максимальну швидкість 120 км/год.

Незвичайні автобуси. В 1971 р. Львівський завод виготовив на спеціальне замовлення два автобуси для... космонавтів. Машини, які отримали назви "Зоряний" і "Буран", беруть участь у підготовці до космічних стартів на Байконурі (Казахстан).

Швидкісні автомобілі

Найшвидший автомобіль. У Харківському автодорожному інституті в 1963 р. сконструйовано автомобіль "ХАДІ-4". Його маса 700 кг, габарити 4250x1150x780 мм, об'єм двигуна 3 л. На дистанції 1 км з ходу заслужений майстер спорту В.К. Нікітін досяг на ньому швидкості 270 км/год.

Найбільшої швидкості в Україні — 286 км/год — досягнув на автомобілі Л-750 заслужений майстер спорту, засновник вітчизняного автомоспорту Е. О. Лорент.

Електромобіль

Перший електромобіль. У 1992 р. у пресі повідомлялося, що слюсар вагонного депо Київ-Пасажирський В. М. Гербштейн сконструював 2-місний автомобіль з електродвигуном, який працює від 60 лужних акумуляторів і може без дозарядки подолати відстань 80—100 км. "Заправити" авто можна з допомогою звичайної розетки.

Автомобільні дороги

Найвисокогірніша автомобільна магістраль в Україні — шосе між Львовом і Ужгородом, що пролягає через Яблуницький перевал у Карпатах, висота якого — 931 м. Дещо нижчі перевали — Ужоцький (889 м) та Середній Верецький (831 м) — теж знаходяться в Карпатах.

Області з найбільшою і найменшою довжиною автомобільних доріг. Довжина автомобільних доріг з твердим покриттям становить у Вінницькій області 8,5 тис. км, у Дніпропетровській — 8,4, Харківській — 8,0 тис. км. Найменші показники в Івано-Франківській (4,4), Закарпатській (3,4) та Чернівецькій (3,0 тис. км) областях.

Області з найбільшою і найменшою щільністю автомобільних доріг з твердим покриттям. На 1000 км² у Тернопільській області припадає 364,7 км шляхів, Чернівецькій — 364,4, Львівській — 350 км. Найменші показники у Чернігівській (196,1), Миколаївській (192,2) та Херсонській (176,8 км) областях.

Дорожній рух

Найдавніші правила дорожнього руху, ймовірно, закріплені у "Литовському статуті" — державному законі, складеному українською та білоруською мовами (1529—1588). У той час до Великого князівства Литовського входила значна частина українських земель. За цим статутом, дороги в усьому князівстві повинні були мати однакову ширину — 11,25 ліктя, тобто близько 10 м. У розділі IX (артикул 22) сказано: "Уставуєм, іж дороги звичниї мають биті водлі стародавнього обичаю так широкі, аж два вози форманських розминулися, а віз порожній маєт уступити возу наложеному, а кгди сніг бивает великий, мают поткавшися дорогою, половиці ділити, а один другого не спихати з дороги...".

Найдавніші правила дорожнього руху у сучасному розумінні. Ними можна вважати регламентації, запроваджені львівською міською владою в січні 1906 р. Першим кроком був облік усіх "самобіглих колясок" та їх реєстрація: львівські автомобілі одержали номери — цифри від 871 до 910 на білому фоні. Суворо обмежувалася і швидкість: 15 км/год в місті і 45 км/год — за його межами, в тумані — 6 км/год.

Найдовша автомобільна черга. У серпні 1991 р. поблизу прикордонного села Шегині на Львівщині, на під'їзді до контрольно-пропускного пункту вишикувались тисячі легкових автомобілів у трирядну колону довжиною 20 км. Водії очікували дозволу на в'їзд до Польщі. Така черга зберігалася протягом кількох діб.

Дорожньо-транспортні пригоди

Найдавніша ДТП. У 1901 р. угорець Ковач із власним автомобілем прибув пароплавом з Одеси до Севастополя, а звідти своїм ходом вирушив до Ялти. Поява авто спричинила ДТП: незвичайний вигляд та гуркіт, який зчинив саморушний апарат, перелякали коней зустрічного фаетону — карета переки-

нулася. Хоча громадська думка була на боці автомобіліста, його оштрафували на 10 крб. й зобов'язали виплатити 100 крб. компенсації.

Найбільш трагічна ДТП. 21 листопада 1993 р. сталася автомобільна катастрофа поблизу Дрогобича на Львівщині. Водій автобуса КАВЗ не впорався з керуванням і машина з 15-метрової висоти впала в р. Стрий. Одразу загинули 13 чоловік, ще 11 було важко травмовано.

ЗАЛІЗНИЧНИЙ ТРАНСПОРТ

Залізниці

Перша залізниця на території сучасної України була збудована в 1861 р. між Львовом і Перемишлем. Довжина колії становила 96 км. З 1866 р. розпочався рух на лінії Львів—Чернівці—Ясси.

Перша залізниця на Східній Україні стала до ладу в 1865 р., з'єднавши Одесу з Балтою.

Перша електрифікована залізниця. У 1935 р. було електрифіковано дільницю колії між Довгинцевим і Запоріжжям.

Перша регламентація швидкості руху на залізницях введена 16 листопада 1862 р., як було зазначено, "у зв'язку із вдосконаленням руху і машин". Швидкість мала становити 7 миль/год, а на окремих ділянках — до 10 миль/год.

Найрозвинутіша сітка залізниць в Україні діє на Донеччині. На 1 000 км² тут припадає 50 км залізничних ліній, а з урахуванням під'їзних шляхів — 130—140 км.

Перша залізнична жертва. За повідомленням часопису "Газета Львовска", 29 грудня 1862 р. пасажирський поїзд, що виїжджав зі Львова, на дільниці "між будинками обхідників № 237 і 238" збив відпочиваючого С. Олеярника, уродженця з с. Мшана. Як з'ясувало слідство, причиною лиха була необережність потерпілого.

Найбільша залізнична катастрофа трапилася в грудні 1875 р. на залізниці Балта — Одеса. Тоді загинуло понад сто чоловік. Ця подія увійшла в історію як Тилігульська катастрофа, оскільки лихо сталося поблизу р. Тилігул, за 190 км від Одеси, на кордоні між Подільською і Херсонською губерніями. Лагодивши колію, дорожній майстер не обставив місце ремонту сигнальними знаками, незважаючи на те, що через завірюху видимість була поганою.

Вокзали

Найстаріший вокзал. Хронологічно найстарішим вокзалом можна вважати той, що був споруджений в Івано-Франківську в 1866 р., але його було перебудовано в 1906—1908 рр. за проектом архітектора В. Сядловського. Первісний вигляд зберігають вокзали у м. Судова Вишня неподалік від Львова, збудований у 1871 р., та в Дебальцевому на Донеччині. Останній з'явився в 1878 р. і вважається пам'яткою архітектури.

Найбільший вокзал в Україні — Київський. Площа вестибуля і пасажирських залів становить 3000 м².

Найвисокогірніший вокзал побудовано на станції Бескид у Львівській області, на висоті 790 м над рівнем моря.

Станції

Найбільша залізнична станція — Київ-пасажирський. Вона має пряме сполучення з усіма обласними центрами України і найбільшими містами країн ближнього і далекого зарубіжжя. Щодоби на станції формуються і вирушають у різних напрямках 30 пасажирських поїздів, а в літній час — додатково ще 12.

Паровози

Перший вітчизняний паровоз. В 1881 р. інженер О. П. Бородін (1848—1898) організував на базі Київських майстерень першу в світі лабораторію для випробування паровозів за розробленою ним методикою. У 1885 р. за його проектом було збудовано перший паровоз 2-2-0 (серія П) з паровою машиною типу тандем-компаунд. Він слугував зразком для зарубіжного паровозобудування, зокрема у США.

Перший серійний паровоз випущено в Україні 1900 р. на Луганському паровозобудівному заводі.

Наймініатюрніший у світі паровоз створив майстер-мініатюрист Михайло Маслюк. Цей локомотив, менший за макову зернину у 80 разів, зроблений із золота й може поміститися на зрізі людської волосини.

Тепловози

Перший тепловоз. У 1947 р. випуск магістральних односекційних тепловозів ТЕ-1 з дизелем Д-50 налагоджено на Харківському заводі транспортного машинобудування.

Перший магістральний тепловоз ТЕ-3 виїхав з воріт Луганського паровозобудівного заводу 5 лютого 1956 р.

Найпотужніший тепловоз. Тепловоз 2ТЕ-121, який випускає Луганський локомотивобудівний завод, має потужність 8 тис. к. с. У 1983 р. тут було виготовлено чотиривісний тепловоз 4ТЕ-10С потужністю 12 тис. к.с.

Найшвидший тепловоз — ТЕ-10 виробництва Луганського локомотивобудівного заводу може мчати зі швидкістю 140 км/год.

Електровози

Перші вітчизняні промислові електровози виготовлені в Дніпропетровську в 1960 р.

Вагони

Перші залізничні вагони почали виробляти 1875 р. в ремонт-

них майстернях Південно-Західної залізниці в Києві.

Найбільший вагон. Крюківський вагонобудівний завод (Полтавська область) випускає зерновози, розраховані на 75 т вантажу. У 1991 р. тут завершено розробку конструкції вагона цементовоза "19-754" вантажопідйомністю 79 т і об'ємом 71 м³. Але на залізницях України можна побачити ще більші вагони. Так, якщо у 4-вісний вантажний вагон можна вмістити 60–70 т вантажу, то у 8-вісний вагон-гігант – 125 т. Проте абсолютним "чемпіоном", ймовірно, є вагон-самоскид, побудований АТ "Стахановський вагонобудівний завод" у 1977 р. Цей 8-вісний самоскид, або думпкар, може транспортувати 150 т вантажу.

Найбільша цистерна на коліях України змонтована на 8-вісній та 16-колісній платформі й призначена для перевезення 125 т рідкого вантажу.

Поїзди

Перший поїзд. 4 листопада 1861 р. о 14.30 з Перемишля до Львова прибув перший поїзд, який складався з паровоза, двох вагонів та чотирьох візків. Пасажирами були члени акціонерного товариства, які побудували залізницю Перемишль – Львів завдовжки 97,6 км.

Найдовший маршрут пасажирського поїзда. Поїзд Харків – Ужгород перебуває в дорозі 33 год 07 хв.

Найдовший поїзд. На початку 1986 р. великоваговий поїзд довжиною 6 км і масою 33 500 т пройшов зі станції Основа через Баси на станцію Ворожба, що в Сумській області.

Найменший залізничний поїзд виготовлений у домашній майстерні українського мініатюриста М. Масляка. Він складається з 15 вагонів і в 3,5 тис. разів тонший від волосини.

ВОДНИЙ ТРАНСПОРТ

Найдавніша згадка про плавання. Судноплавство в Україні існує від найдавніших часів. Слов'яни здавна споруджували собі річкові човни. Грецький імператор Костянтин Багрянородний оповідав, що у середині X ст. дуже поширеними були однодеревні човни на Дніпрі: "Підвладні Русі слов'яни, що звуться кривичі і лучани, та інші слов'яни вирубують за зими дерево на човни, обробляють і як прийде час, коли розтане лід, спускають їх у близькі озера, потім у Дніпро, і приходять до Києва, витягають човни і продають їх. А Русь купує, розбиває однодеревні, бере з них весла та інший припас і споряджує нові".

Найдовша внутрішня водна артерія України – Дніпро (1200 км). Після спорудження Дніпрогесу ріка стала судноплавною від м. Орша (Білорусь) до впадіння в Чорне море. Спорудження на Дніпрі каскаду водоймищ суттєво поліпшило його судноплавність. Найбільшими судноплавними притоками Дніпра є Прип'ять і Десна.

Цивільні судна

Найдавніше зображення цивільного судна датується V ст. до н.е. Це графіті на кістяній пластинці, знайдене в Ольвії – давньогрецькому місті-державі.

Найдавніше судно. В Центральному військово-історичному музеї в Санкт-Петербурзі зберігається дубовий каркас човна, знайденого на дні р. Буг, поблизу с. Сабатинівка Кіровоградської області. Цей старовинний корабель виготовлено близько 2,5 тис. років тому. Зазвичай такі судна випалювали з величезних дубів, а потім "вдосконалювали" примітивними кам'яними і кістяними інструментами.

Найдавніші судна Київської Русі. У київських князів морських кораблів не було, але вони будували, за свідченням візантійських літописців, моноксили, тобто човни, видовбані зі стовбура липи або дуба з прибитими до них дошками для створення надводного борту. На цих човнах завдовжки близько 20 м могли поміститися 20–30 чол., а іноді – й до 40. Слов'яни спускалися Дніпром до порогів, перетягували їх волоком, виходили в Чорне море, а потім за допомогою весел і вітрил прямували до грецьких колоній або вздовж чорноморського узбережжя, обминаючи гирло Дунаю, до Візантії.

Пароплави

Перший річковий пароплав з'явився на Дніпрі 1825 р. Він був

■ ***Найбільший морський вокзал*** *в Україні побудовано в Одесі 1977 року.*

побудований в с. Мошни (тепер Черкаської обл.) й працював як буксир.

Перший морський пароплав — пакетбот "Одеса", збудований на Миколаївському суднобудівному заводі в 1828 р. У ньому було 56 спальних місць, а головний двигун мав потужність 80 к.с. Пакетбот курсував між Одесою і курортами Криму.

Військові судна

Найдавніше зображення військового корабля. Рисунки античних кораблів на фрагменті вази кінця VI ст. до н. е., знайденої у Пантікапеї, зберігалися у Керченському історико-археологічному музеї, але загубилися, тож тепер існує тільки фото. На рисунку зображені два грецьких військових кораблі (монери), які йдуть кільватерною колоною (тобто один за одним). У носовій частині судна виступає таран, уздовж бортів розтинають воду 12 весел.

Перші морські військові пароплави на Чорному морі з'явилися в 1820-х рр. Вони називалися "Везувій" та "Метеор".

Перші броненосці для Чорноморського флоту ("Екатерина II", "Чесма" і "Синоп") були закладені в 1883 р. і вийшли в море в 1886 р. Це були однотипні кораблі водотоннажністю близько 10 тис. т, їх швидкість сягала 15—16 вузлів.

Перший міноносець під назвою "Ізмаїл" було закладено в Миколаєві в 1884 р.

Перші крейсери. В 1901—1903 рр. в Миколаєві було закладено крейсер "Кагул", а в Севастополі — "Очаків".

Перший лінійний корабель. В 1911 р. на Чорному морі були закладені три лінкори: "Императриця Марія", "Олександр III" та "Катерина II" зі швидкістю ходу 21 вузол. "Імператриця Марія" затонула 1916 р. в Севастополі від вибуху, "Катерина II" була затоплена в Новоросійську, а "Олександра III" союзники відвели до Бізерти — міста в Тунісі.

Перші авіаносці. Вперше в світі "авіаційні судна", або "гідрокрейсери", як їх тоді називали, тобто кораблі для перевезення літаків, спуску їх на воду, приймання після польоту й техобслуговування, з'явились на Чорному морі у 1913 р. Тоді було розпочато роботи з переобладнання пароплавів на "авіаційні судна". До 1915 р. у складі російського флоту на Чорному морі було вже кілька таких кораблів: "Николай I", "Александр I", "Румыния" (на 6 літаків кожний), а також крейсер "Алмаз" на 2 літаки. Ці судна у 1915—1916 рр. супроводжували бойові літаки в походах до турецьких берегів, а літаки, розміщені на них, вели розвідку й бомбардування позицій противника.

Найбільший крейсер. У 1990 р. на Чорноморському суднобудівному заводі в Миколаєві було споруджено крейсер "Адмірал флоту Кузнецов". Водотоннажність судна — близько 55 тис. т, довжина — 300 м, осадка з повним завантаженням — 10 м. Крейсер озброєний 50-ма літаками-винищувачами та гелікоптерами, на ньому є сучасні протикорабельні ракетні комплекси, зенітні ракетно-артилерійські системи.

Найбільша катастрофа бойового корабля в мирний час — загибель лінкора "Новоросійськ" у Севастопольській бухті. Вночі 29 жовтня 1955 р. під лінкором, що стояв на якорі, стався вибух, який пробив днище, платформи й усі палуби у носовій частині. Через 2 год 45 хв лінкор затонув. Сотні матросів, старшин, офіцерів екіпажу та аварійних служб інших суден мужньо виконували свій обов'язок, намагаючись врятувати приречений корабель. З 1576 чол. екіпажу лінкора загинуло 544, а разом з моряками з інших суден та підрозділів — 611. Урядова комісія у своїй доповіді 17 листопада 1955 р. констатувала: "Не можна повністю виключити, що причиною загибелі лінкора є диверсія". Імовірно, це був вибух німецької міни РМН або LMB, встановленої під час Другої світової війни.

Найбільше "кладовище" кораблів. Вважається, що у Керченській протоці завдовжки 22 милі, яка з'єднує Чорне й Азовське моря, загинуло понад 7 тис. суден — від галер до сучасних пароплавів.

Підводні човни

Перші підводні човни. Найдавніший випадок використання підводних дерев'яних човнів датується 1595 р., коли за гетьманування Федора Полоуса запорізькі козаки невеликими силами здобули Синоп. Вартові на мурах фортеці здивувалися, що до гавані нанесло так багато дерев'яних колод, але знехтували цим. А коли колоди пристали до берега, вони розпалися навпіл, з них вихопилися козаки і вдерлися до міста... Такий човен виготовляли з суцільного стовбура. У ньому робилося подвійне дно зі стулками, а для баласту на спід човна насипали пісок. При потребі нижні стулки другого дна розчинялися і човен випливав на поверхню. Щоб у середину човна надходило повітря, видовбувався отвір і в нього вставлялася очеретяна трубка. Для руху човна використовувалися весла, вставлені у спеціальні отвори, які ущільнювалися шкірою.

Перший сталевий підводний човен. Його творцем вважається Стефан Карлович Джевецький (1843—1938), який у 1876 р. на власні кошти почав будувати в Одесі підводний човен. Роботу перервала російсько-турецька війна 1877 р., після закінчення якої винахідник завершив розпочату справу. Випробування субмарини пройшло під наглядом спеціальної комісії, яку очо-

лював віце-адмірал М. Аркас. Комісія високо оцінила корабель.

Спеціалізовані судна

Перший у світі атомний криголамний ліхтеровоз "Севморпуть" було споруджено в Україні. Це унікальне судно завдовжки понад 250 м може приймати на борт 74 ліхтери (невеликі транспортні судна) або 1224 морські контейнери міжнародного зразка і перевозити їх у будь-яку точку Арктики і Антарктики.

Найбільший морський рефрижератор "50 років СРСР" побудували у Миколаєві у 1974 р. За один рейс він може доставити вантажі, для перевезення яких потрібно 20 залізничних ешелонів.

Найбільший плавучий кран "Витязь" збудовано в Севастополі в 1974 р. Сталева рука велетня піднімає вантажі масою до 1000 т. Довжина корпусу крана 80 м, ширина — 25 м, водотоннажність — близько 4,5 тис. т. Мореплавні якості крана дають йому змогу здійснювати тривалі автономні плавання у відкритому морі і на значній відстані від портів.

Найбільший танкер-продуктовоз "Бурштин Криму" споруджено на Чорноморському суднобудівному заводі в Миколаєві у 1994 р. Він може взяти на борт 45 тис. т вантажу. Довжина судна 183 м, ширина — 32 м, потужність силової установки — 14 тис. к.с.

Найменша модель судна. Мініатюра "Пам'яті Олександра Гріна", виготовлена українським умільцем М. Сядристим, являє собою фрегат довжиною 3,5 мм, що складається з 337 деталей. Товщина оснастки 0,003 мм, у поперечному перерізі вона у 400 разів тонша за людську волосину. Модель виконана із золота в 1975 р.

Пором

Найбільша поромна переправа завдовжки 435 км діє з 1978 р. між Іллічівськом, що в Одеській області, і болгарським портом Варна. Кожен з чотирьох поромів вміщує 108 залізничних вагонів, має довжину 1 842 м й ширину 26,7 м. Висота бортів порома — 15,2 м, швидкість — 20 вузлів (1 вузол = 1,852 км/год). Відстань між Іллічівськом та Варною пором долає за 48 год.

Пароплавні лінії

Парове судноплавство біля морських берегів України почалося в 1828 р. на Кримсько-Кавказькій морській лінії Одеса — Ялта — Батумі рейсами пароплава "Одеса".

Перша міжнародна лінія була відкрита товарно-пасажирським пароплавом "Нева", який у 1830 р. почав регулярні рейси між Одесою та Константинополем.

Перша постійна річкова пасажирська пароплавна лінія була відкрита в 1850 р. на Дніпрі між Кременчуком і Пінським.

Порти

Перший великий морський порт в Україні збудовано в Херсоні в 1778 р. Дещо пізніше порти споруджено в Севастополі (1784) та Одесі (1794).

Найбільший морський вокзал збудовано в Одесі в 1977 р. Він є частиною великого архітектурного комплексу, до якого входять пасажирський будинок, вхідні павільйони, шляхопровід через залізничні колії і вантажний склад.

Найбільший плавучий док для ремонту суден можна побачити в чорноморському порту Іллічівськ. Цей сталевий велетень має вантажопідйомність 72 тис. т, у ньому може вільно вміститися китобаза водотоннажністю 45 тис. т.

Найбільший порт — Одеський. Він має 37 причалів загальною довжиною 4,2 км (може приймати судна з осадкою 12,5 м), а також нафтогавань, що може переробляти 12 млн. т нафтопродуктів за рік. Вантажообіг порту у 1995 р. становив 17,8 млн. т. Нині у структурі перевезень переважають нафтопродукти (67%), а також чорні метали, папір, продовольство.

Верфі

Першу верф, тобто підприємство для будування і ремонту суден, було споруджено в Херсоні в 1778 р. Згодом верфі було збудовано в Севастополі (1784) та Миколаєві (1897).

Найбільша в Україні і Європі верф — ВО "Чорноморський суднобудівний завод" у Миколаєві, заснований в 1897 р. Тут побудовано близько тисячі кораблів, десятки тисяч зразків суднового обладнання. Заводу належить пріоритет у будівництві найбільших у світі китобаз, швидкохідних газотурбінних суховантажних кораблів, промислових і науково-дослідних суден різного типу.

Маяки

Найстарішим маяком вважається Одеський, збудований на мисі Великого Фонтану в 1827 р. Поважний вік має також Білосарайський маяк на Азовському морі, споруджений у 1835 р.

Перший у світі залізобетонний маяк збудовано в порту м. Миколаєва в 1904 р. за проектом М. П'ятницького і А. Баришникова. Висота його — близько 40 м.

Найвищий маяк — Євпаторійський на західному узбережжі Криму. У 1970 р. тут було споруджено 52-метрову залізобетонну вежу. У сталевій заскленій споруді встановлено світлооптичний електричний апарат на висоті 53 м над рівнем моря. Світло маяка помітно на відстані до 37 км. Він обладнаний радіонавігаційною системою і автоматичним радіомаяком кругової дії.

МІСЬКИЙ ТРАНСПОРТ

Омнібус

Найдавнішим видом міського громадського транспорту, ймовірно, є омнібус. В липні 1844 р. одна з одеських газет повідомляла про впровадження кількох омнібусних маршрутів — до Ботанічного саду, на Малий Фонтан, до Куяльницького лиману та ін. Утримував омнібусну контору якийсь Крокетті.

Диліжанси

Перша міська лінія диліжансів відкрилася в Києві 1879 р. й сполучила Контрактовий будинок на Подолі з Бессарабською площею.

Трамваї

Перша конка. Цим первістком міського пасажирського транспорту мешканці Львова почали користуватися в 1879 р. Кінно-трамвайне господарство налічувало 54 вагони, 150 коней, а довжина двох маршрутів становила 5,8 км. Наступного року конка з'явилася в Одесі й сполучила центр міста з Ланжероном. В 1891 р. відкрився рух на двох кінних залізницях у Києві (по Хрещатику і Великій Васильківській). Однак перші місяці роботи конки виявили неефективність експлуатації цього виду транспорту в умовах гористого рельєфу столиці.

Найбільш розгалужена мережа конки існувала в Одесі. Перша лінія, споруджена Бельгійською акціонерною компанією у 1880 р., пролягала від центру міста до Ланжерона, а загалом мережа мала 17 маршрутів.

Перший паровий трамвай. Це був перший вид механічного транспорту, що замінив конку. Він став до ладу в Києві у 1892 р. Цьому сприяла складність рельєфу міста. Паровий трамвай протягом тривалого часу конкурував з електричним: дачна лінія Київ — Пуща-Водиця діяла до 1904 р.

Перший електричний трамвай в Україні став до ладу в Києві у травні 1892 р. Лінія довжиною 1,5 км пролягала між Подолом, Олександрівською площею і Хрещатиком, два вагони курсували одноколійним шляхом. На Олександрівському узвозі був роз'їзд і живильна електростанція. Дещо пізніше електричні трамваї з'явилися у Львові (1894) та в Катеринославі (1897).

Найшвидший трамвай. Перша в Україні лінія швидкісного трамвая, яка базується на відокремленій колії, що не перетинається з маршрутами інших видів транспорту, стала до ладу в Києві в 1978 р. Цей трамвай розвиває швидкість 26—28 км/год, на відстані 9,3 км розташовано 12 станцій.

Найдовша трамвайна колія діє у Києві — 275 км (у Харкові — 260, Одесі — 214 км).

Найкоротша мережа трамвайної колії — в Євпаторії (14,1 км).

Найстаріше трамвайне депо. У 1895 р. у Львові спорудили трамвайне депо, яке функціонує і сьогодні — тут розташовані ремонтні майстерні.

Найдовший трамвайний тунель. Загальна довжина маршрутів швидкісного трамвая у Кривому Розі становить 13 км, причому 5,4 км колії прокладено в тунелі.

Першу "безшумну" трамвайну колію було побудовано у Львові в 1996 р. Рейки, що не мають стиків, укладено на гумову прокладку і бетонну основу. Довжина цієї лінії — 1 400 м.

Перші правила користування електричним трамваєм — розпорядження "Про порядок користування міськими залізничними коліями" — з'явилися в Києві у 1892 р. після появи електричного трамвая. У тогочасних правилах було багато спільного із сучасними. Однак були і такі "нюанси": "На кожній зупинці в павільйонах повинна зберігатися книга скарг", "В трамвай забороняється входити сажотрусам, а також жінкам, у яких шпильки на капелюшках не закриті захисними наконечниками".

Найсуворіша кара за порушення правил користування трамваєм. В 1905 р. у Львові було видано розпорядження про те, щоб міський електричний заклад у Львові вивісив у трамвайних вагонах на спеціальних місцях оголошення про заборону плювати на підлогу у трамваях. Порушникам загрожував штраф від 2 до 200 крон або арешт від 6 год до 14 днів!

Перший нещасний випадок стався 26 травня 1894 р. у Львові, коли електричний трамвай збив хлопця Й. Лисовського, який дістав кілька поранень на голові й ногах. За словами перехожих, потерпілий поводився дуже необережно і сам завинив у тому, що ріг вагона, який він наздоганяв, зачепив його за одяг. Лікарі швидкої допомоги, які прибули на місце події, хотіли допомогти хлопцеві, але обурені перехожі наполягали на покаранні, а потерпілий... утік.

Найтрагічніша аварія. 2 липня 1996 р. в Дніпродзержинську Дніпропетровської області трамвайний вагон на великій швидкості зійшов з рейок і перекинувся. 29 пасажирів загинули на місці, 87 з важкими травмами були доставлені до лікарні.

Тролейбуси

Перші тролейбуси в Україні зібрали 1935 року фахівці Київського трамвайного заводу з комплектуючих виробів, що надійшли з Москви. Це були двовісні машини моделі "ЛК" з дводверним дерев'яним корпусом загальною місткістю 45 чоловік (37 сидячих місць). Потужність електродвигуна складала 60 кВт,

максимальна швидкість – до 50 км/год.

Першими тролейбусами вітчизняної конструкції були машини середньої місткості "Київ-1", розраховані на 65 чоловік. Перші зразки були виготовлені в 1958 р., напередодні відкриття республіканської виставки досягнень народного господарства. Машина виявилася досить вдалою і тому фахівці Київського заводу електротранспорту, підсиливши раму й модернізувавши окремі вузли, розпочали в 1959 р. серійне виробництво моделі "Київ-2".

Найбільший тролейбус. У 1993 р. вулицями Києва проїхала перша машина "Київ-12", виготовлена на місцевому заводі електротранспорту. Її місткість – 200 пасажирів, а навантаження на осі – 11 000 кгс. Порівняно з попередніми моделями, новинка мала меншу масу кузова і раціональніше планування салону.

Незвичайні тролейбуси. У 1972 р. Київський завод електротранспорту розробив низку "вантажівок" різної спеціалізації: фургон з бортовим кузовом, самоскид, рефрижератор, машина технічної допомоги, пересувний буфет. До речі, тролейбус з бортовим кузовом було відзначено дипломом на міжнародній виставці "Інтерпобутмаш-76", а тролейбус-самоскид у 1986 р. експонувався на спеціалізованій виставці в Болгарії.

Першу тролейбусну лінію в Україні було відкрито в Києві 5 листопада 1935 р. Тоді маршрутом завдовжки 3,5 км курсували п'ять машин моделі "ЛК".

Найдовша тролейбусна лінія завдовжки 80 км з'єднала в 1961 р. Сімферополь з Ялтою. Траса пролягла через Ангарський перевал заввишки 732 м.

■ ***Найбільший автовокзал*** *в Україні споруджено 1961 року в Києві.*

Автобуси

Перший міський автобусний маршрут. Відомо, що з 1915 р. київським Хрещатиком курсував автобус від Царської площі до Виставки. Це була невелика машина з дахом і відкритими бортами.

Перша регулярна міська автобусна лінія. У Києві перший маршрут було відкрито у 1925 р. Використовувались автобуси "Мерседес-Даймлер" і "ФІАТ".

Найбільший автобус. В 1996 р. Львівський автобусний завод випустив дослідні зразки дволанкового автобуса "ЛАЗ-6205", який може перевозити 200 осіб.

Найбільший автовокзал в Україні споруджено 1961 р. в Києві. Він розрахований на обслуговування 50 маршрутів, щодня звідси вирушає до 600 автобусів.

Метро

Перший метрополітен в Україні збудовано в Києві. Будівництво розпочалося в 1949 р., а перша дільниця (Святошинсько-Броварська лінія) від станції "Вокзальна" до станції "Дніпро" завдовжки 5,2 км стала до ладу в 1960 р.

Найбільший метрополітен – Київський. Довжина трьох його ліній становить майже 54 км, на яких споруджено 38 станцій.

Найдовша лінія метро – Святошинсько-Броварська в Києві. Довжина її становить 30 км, на ній розміщено 16 станцій.

Найглибша станція метро – станція Арсенальна в Києві, яка перебуває на глибині понад 100 м.

Фунікулер

Перший фунікулер – похилу залізницю з канатною тягою – було споруджено в Одесі у 1901 р. Він з'єднав Приморський бульвар з морським портом. У 1905 р. фунікулер став до ладу в столиці України, з'єднавши Печерський і Подільський райони Києва. Довжина лінії – 238 м.

Таксі

Перше автомобільне таксі на території України, як вважається, з'явилося 1906 р. у Львові. Тоді містом курсувало три машини.

ПИВО

Найстаріше діюче підприємство з виробництва пива – Львівський пивзавод "Колос". Він діє на тому ж місці, де в 1715 р. було збудовано першу пивоварню. З тих часів зберігся знак цеху броварів – на жовто-коричневому фоні, що символізував колір напою, білий дзбан і два келихи, а над гербовим щитом – фортечна вежа. В 1872 р. було збудовано броварню на Подолі в Києві, в 1875 р. став до ладу харківський завод "Нова Баварія".

Найвищого річного рівня виробництва пива було досягнуто в 1985 р. – 146,1 млн. декалітрів.

Найбільшим виробником пива в Україні є київське АТ "Оболонь". Обсяг виробництва у 1999 р. оцінюється в 14 млн. дал. 15 відсотків від загального обсягу виробленого пива підприємство експортує.

ВИНО

Найстаровинніша виноробня. В одному з районів сучасної Керчі – античному Мірмекії, який 2,5 тис. років тому був центром виноробства, є рештки виноробні, над якими нині збудований спеціальний павільйон для збереження.

Найстарішим з діючих виноробних господарств вважається те, що було засноване в 1823 р. генерал-губернатором графом М. С. Воронцовим у кримському селищі Масандра. Придбавши ці землі, він заклав перші виноградники й збудував винарню. У 1889 р. Масандра стала царським маєтком, а на посаду керуючого виноробством був запрошений відомий фахівець, власник знаменитих винниць у селищі Новий Світ, князь Л.С. Голіцин. Завдяки йому були значно розширені площі виноградників, покращена якість винограду й вин, а в 1894–1897 рр. збудовані підвали для витримки вина. Нині це господарство має назву ВО "Масандра".

Перший навчальний заклад з виноградарства та виноробства в Україні та Росії був створений 1804 р. у кримському місті Судак. Це училище одержало 55 десятин виноградників у Судацькій, Отузькій, Кутлацькій долинах. Засновник закладу, вчений із світовим ім'ям, академік П. С. Паллас запросив для викладання досвідчених спеціалістів, виписав 90 тис. лоз із Франції, Іспанії, з Рейну, а також з Астрахані та Кизляра. Училище проіснувало близько 40 років.

Найбільш знаменитий винороб. Серед наших сучасників на це звання може претендувати О. О. Єгоров (1874–1969), якому багато в чому завдячують своєю славою знамениті масандрівські вина. Будучи головним виноробом комбінату, він поповнив асортимент "Масандри" 19 новими сортами вин. Блискучий знавець своєї справи, він підняв мистецтво виноробства на новий рівень.

Найдавніші письмові згадки про споживання вина. Під час розкопок в античних містах Північного Причорномор'я нерідко знаходять кілики, скіфоси, інші келихи для вина різноманітної форми. На деяких з них викарбувані написи. Так, на стінці чорнолакового кілика з Німфея (V ст. до н.е.) вирізьблено: "Я кілик радості", а на схожому з Ольвії: "Я приємний для вина кілик, якого любить той, хто п'є вино". Низка кіликів з Ольвії зберегла написи різного застільного змісту, зокрема: "Наливай у міру сил", "Випивши мене, Полікрат буде радіти", "Поповнюй по вінця", "Кілик, душа Актігая, цілий, приємний, солодкий для пиття".

Найдорожче вино. Три пляшки білого портвейну "Лівадія" з колекції вин ВО "Масандра" були продані у 1990 р. на лондонському аукціоні Сотбі за 12 550 доларів. Одна з пляшок була оцінена у 5 700 доларів.

Найстаріше вино. В колекції ВО "Масандра" найстарішим експонатом є іспанське вино "Херес де ла Фронтера" врожаю 1775 р. Дещо "молодшим" є "Мадера Рибера Секкі" з 1837 р. та французький "Мускат Люнель" з 1848 р.

Найстаріше вітчизняне вино. Це, ймовірно, пляшки "Мускат рожевий Магарач" 1836 р. та "Сьоме небо" 1880 р. з колекції князя Л. С. Голіцина. Зберігаються ці вина у Кримському інституті "Магарач".

Найбільша колекція вин. Наприкінці XIX ст. в Масандрі було засновано винотеку – колекцію вин з різних куточків світу. В одній із підземних галерей зберігається 300 тис. пляшок, вкритих товстим шаром липкої пилюки. З них 50 тис. – рідкісні та унікальні вина. Колекція була складена з багатьох приватних зібрань витриманих вин, що належали князям Голіцину та Воронцову, лікарям Голубєву, Молоткову, Токмакову, зберігалися в лівадійському маєтку Романових. Винотеку двічі рятували від розграбування: у 1918 р. її замурували напередодні приходу німців, а в 1941 р. вивезли на Кавказ. У 1957 р. було споруджено будівлю для нових підвалів, де зберігається близько 800 тис. пляшок.

Найбільше виноградних вин в Україні було вироблено у 1970 р. – 65,0 млн. декалітрів.

Найбільш "знамените" вино. На це звання може претендувати десертне вино "Мускат білий Червоного каменю", яке роблять з винограду, що росте поблизу с. Червонокам'янка на південному березі Криму. Воно одержало на міжнародних конкурсах дві найвищі нагороди — кубки Гран-прі (срібний у 1958 р. та кришталевий в 1970 р.), а також 17 золотих медалей та одну срібну.

Шампанські вина

Перше вітчизняне шампанське, яке згадується у старих описах вин, — "Судакское шампанское", виготовлене у 1799 р. в Судаку, в маєтку академіка П. С. Палласа.

Найстаріший серед заводів шампанських вин діє в Криму, в с. Новий Світ, заснований у 1888 р. князем Л.С. Голіциним. У 1940 р. відкритий Харківський, у 1952 р. — Одеський, у 1955 р. — Київський заводи шампанських вин.

Найбільший завод шампанських вин — Артемівський на Донеччині, розташований у штольнях вапнякових виробок на глибині 50—70 м. На підземній території площею 240 м² містяться цехи виноматеріалів, тиражний, шампанізації, контрольної витримки та ін. За обсягами виробництва шампанського завод не має рівних в Україні — 5 269 000 пляшок (у 1964 р.).

Найбільше шампанських вин в Україні було вироблено в 1985 р. — 49,2 млн. пляшок.

Шампанське, яке має найбільше нагород. Напівсухе шампанське вино Одеського заводу відзначене золотими медалями на міжнародних конкурсах в Будапешті (1969), Ялті (1970), Братиславі (1971, 1975), Бургасі (1972), Помор'ї (1976), срібними медалями — в Тбілісі (1965), Будапешті (1972), Братиславі (1989) та бронзовою — в Пардубіцах (1969).

ТЮТЮН

Перший курець. В Україну тютюн потрапив з сусідньої Туреччини, куди його завезли англійці. З історичних джерел відомо, що гетьман П. Конашевич-Сагайдачний вже у 1612 р. палив люльку.

Перші тютюнові плантації площею 50 га було закладено в 1716 р. поблизу Охтирки (Сумська обл.), дещо пізніше тютюн почали садити біля міст Ромни (Сумська обл.) та Мена (Чернігівщина). Особливого розвитку вирощування цієї „культури сягнуло за царювання Катерини II. У 1763 р. було видано маніфест "Про розвиток як у Малій Росії, так і у великоросійських областях насаджень різних іноземних тютюнів". Імператриця, між іншим, наказала "усім малоросійським обивателям видавати безкоштовно насіння американське й друковану інструкцію, як з тим насінням обходитись і тютюн збирати, в'ялити та зберігати".

Першу тютюнову фабрику в Україні було збудовано 1718 р. в Охтирці Сумської області.

Найстарішою діючою тютюновою фабрикою в Україні є Львівська, яку було відкрито у селищі Винники поблизу Львова у 1779 р.

ЦУКОР

Перший в Україні цукровий завод було збудовано 1824 року в с. Трощин (тепер Канівського району Черкаської обл.).

В 1987 р. було досягнуто **рекордного рівня виробництва цукру** — 7 579 тис. т.

Найбільше цукру виробляють у Вінницькій області — близько 10% загальноукраїнського обсягу. У 1987 р. вінничани досягли рекордного показника — 982,8 тис. т.

МАКАРОНИ

Першу макаронну фабрику в Україні було засновано в Одесі 1797 року.

ПАПІР

Найдавніша папірня в Україні була заснована в Буську (тепер Львівської обл.). Про це свідчать водяні знаки, що походять з 1541—1586 рр. Ними маркував свою продукцію рід Гурків — тодішніх власників Буського староства.

Найстаріше з діючих паперових підприємств. У 1870 р. була заснована паперова фабрика у селищі Понінка (тепер Хмельницької обл.). Нині це — потужний целюлозно-паперовий комбінат, що випускає целюлозу, різноманітний папір, картон і зошити. Дещо менший вік має Малинська паперова фабрика (на Житомирщині), заснована у 1872 р. для виготовлення цигаркового паперу

ЕОМ

Перша "МЕОМ" (мала електрична обчислювальна машина) була створена в Інституті електротехніки АН УРСР в 1951 р. колективом українських вчених під керівництвом С. О. Лебедєва.

Перша велика ЕОМ в Україні — "Київ" — створена в Київському Інституті кібернетики у 1959 р. під керівництвом академіка В. М. Глушкова. Саме на цій ЕОМ, крім ефективного розв'язання обчислювальних задач, проведені перші експерименти з автоматизованого проектування електронних схем, здійснено успішну спробу дистанційного керування технологічним процесом на бесемерівському конверторі у Дніпродзержинську.

Перша напівпровідникова ЕОМ широкого призначення ("Дніпро") була розроблена в Інституті кібернетики у 1961 р.

ТРАКТОРИ

Перший в Україні трактор "Запорожець" було випущено у 1923 р. на заводі "Червоний прапор" у м. Великий Токмак. У ньо-

го було три колеса — два передніх і одне заднє, ведуче.

Перший в Україні гусеничний трактор "Комунар" зійшов з конвеєра у 1924 р. на Харківському паровозобудівному заводі.

КРАНИ

Найбільший в Україні кран для будівельних робіт було виготовлено на Дніпропетровському дослідному заводі засобів механізації в 1984 р. Він може піднімати конструкції вагою до 63 т на висоту до 28 м, рухаючись прольотом від 36 до 56 м.

МОТОЦИКЛИ

Перші мотоцикли в Україні було виготовлено 1931 року в Харкові. Перші моделі були випробувані, подолавши 3 500 км, і, як писала тогочасна преса, "з честю повернулися до Харкова".

ГОДИННИКИ

Найбільший годинник, ймовірно, встановлений на дзвіниці Успенського собору в Києво-Печерській лаврі. Годинниковий механізм цих курантів вагою 4,5 т поєднаний із системою з 7 дзвонів, які кожні 15 хв видзвонюють гаму, а 8-ий дзвін вибиває години. Виготовлений годинник-гігант у Москві майстром А. Єноді-ним у 1903 р. До речі, "годинний" дзвін — найстаріший з усіх, які збереглися на дзвіниці: напис на ньому свідчить, що він був відлитий 1743 р. на заводі Демидова в Тулі майстром Маляровим.

Найменший у світі годинник виготовив Микола Сядристий. Мініатюра "Час" зроблена у вигляді бабки, в голову якої вміщений годинник із 130-ти деталей: шестерні, осі, пружинки розміром до кількох десятків мікронів. Хід годинника нечутний, але через лупу видно, як хвилинна стрілка на крихітному циферблаті точно відмірює плин часу.

Унікальний сонячний годинник з 4-ма циферблатами — пам'ятку архітектури кінця XVIII ст. — можна побачити в Києві, на вулиці Г. Сковороди. Збудований він за проектом викладача математики Брульєна, ймовірно, як посібник з астрономії для слухачів Академії. Це сонячний годинник вертикального типу, він складається з цегляного п'єдесталу з колоною, увінчаною флюгером. Тінь, що падає від спеціальної пластинки на циферблаті, показує сонячний час, який з допомогою спеціальних поправок можна перевести у декретний, яким ми користуємося.

ДВИГУН

Найменший електродвигун змайстрував Микола Сядристий: ця діюча машина у 18 разів менша від макового зернятка, тобто має об'єм 1/20 мм^3. Окремі деталі мікродвигуна настільки малі, що не падають з перевернутого аркуша паперу. Але на цьому умілець не зупинився. Його остання модель має об'єм 1/200 мм^3 і є найменшим діючим електродвигуном у світі.

ПАРОВА МАШИНА

Найменшу модель парової машини створив заслужений майстер народної творчості М. Маслюк з Жмеринки, що на Вінниччині. Діаметр поршня становить 1,5 мм, а сама модель — нижча від наперстка. Якщо в цю машинку залити декілька краплин води й піднести запаленого сірника, то через 5—6 секунд вона почне працювати.

ЗАМОК

Найменший замок — у 50 тисяч разів менший від голівки шпильки — виготовив із золота майстер Микола Сядристий. До речі, півграма золота вистачило б, щоб виготовити такі замки для кожного мешканця Києва! На зрізі людської волосини замок виглядає, наче на великому столі. Має цей замочок і свій ключик, яким закривається і відкривається.

ІГРАШКИ

Найдавніші прототипи іграшок на території України виявлені на пізньопалеолітичній стоянці в с. Мезин (тепер Коропського району Чернігівської обл.). Це узагальнені жіночі постаті (за іншою версією — фігури пташок), а також маленькі анімалістичні фігурки вовка чи собаки, виготовлені 25 тис. років тому з мамонтового бивня. Усі ці зооморфні фігурки, мабуть, мали обрядове, тотемне значення, а тому їх загалом можна віднести до культової пластики малих форм і лише почасти пов'язувати з іграшкою, точніше — з її прадавніми витоками.

Найдавніші іграшки доби Київської Русі — вирізані з дерева коники, пташки (качечки) — виявлені під час розкопок у Києві і датовані приблизно X — поч. XII ст.

Найбільша колекція іграшок. Понад 1300 зразків народних іграшок зберігається в Музеї етнографії та художнього промислу НАН України у Львові. Основу колекції складають іграшки початку XX ст. із Західної України — оригінальні твори для дітей з найрізноманітніших матеріалів: глини, дерева, скла, порцеляни, паперу, соломи, сиру тощо.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Аварії під землею 89
Авіазаводи 96
Авіалінії 96
Авіакатастрофи 97
Авіація 93
Автобуси 105
Автомобільний транспорт 97
Автомобільні дороги 99
Адміністративні споруди 78
Аероплан 94
Аеропорти 96
Академіки 65
Акведук 85
Акушерство 21
Аптекарі 51
Аптеки 51
Арсенал 83
Археологія 70
Архіви 69
Архітектура та будівництво 76
Астрономія 70
Атомні електростанції 87
Батьки і діти 21
Битви 45
Біблія 41
Близнюки 20
Ботаніка 75
Будинок відпочинку 60
Вага 6
Вагони 100
Вантажні автомобілі 98
Верфі 103
Вино 106
Війни 45
Військова справа 45
Військові судна 102
Водний транспорт 101
Водопроводи 85
Водосховища 85
Воїни 46
Вокзали 100
Врода 10
Вугілля 88
Вулиці 80
В'язні 43
Газ 90
Гелікоптери 95
Географія 72
Геодезія 72
Геологія 72
Гетьмани 33
Гідроелектростанції 87
Гідротехнічні споруди 85
Гідротунель 86
Годинники 108
Голови Верховної Ради 34
Голодування 12
Готелі 79
Державні і політичні діячі 32
Двигун 108
Державні премії ім. Т. Шевченка 49
Державність 30
Диліжанси 103
Дипломатичний акт 31
Дирижаблі 93
Дисертації 66
Діти 19
Доктори наук 63
Доменні печі 91
Донори 54
Дорожній рух 99
Драматична медицина 53
Дрейфи 12
Евакуація 46
Електровози 100
Електромережі 87
Електромобіль 99
Енергетика 87
ЕОМ 107
Євангеліє 41
Житлові споруди 79
Залізниці 100
Залізничний транспорт 100
Замок 108
Запливи 11
Зброя 45
Зір 10
Злочинці 43
Зоологія 75
Зріст 5
Іграшки 108
Імена 22
Іподром 85
Історія 69
Канали 85
Князі 32
Колодязі 86
Коматозний стан 13
Конституція 31
Кордони 31
Корисні копалини 88
Король 33
Космонавти 71
Крани 108
Культові споруди 77
Кургани 77
Курорти
Лавра 78
Легкові автомобілі 98
Летаргічний сон 13
Листи 26
Листівки 28
Листоноші 26
Листопрокатний стан 92
Лікарі 52
Лікарні 51
Ліки 54
Лікувальні води 60
Лікувальні грязі 60
Літаки 94
Макарони 107
Мандрівники 73
Марки 27
Материнство 18
Маяки 103

Медицина 51
Медична література 54
Медичні часописи 55
Медсестри 53
Мери міст 35
Металургія 91
Метеорити 70
Метеорологія 74
Метро 105
Метрологія 74
Міністри 35
Міста 37
Міський транспорт 103
Монастирі 78
Моржування 12
Мости 81
Мотоцикли 108
Нагороди 48
Найбільші техногенні аварії та їхні наслідки 92
Населені пункти 37
Населення 36
Наукові дослідження 69
Наукові статті 66
Наукові споруди 84
Наукові установи 62
Науковці 62
Нафта 89
Нафтопроводи 90
Нашестя 46
Незвичайні випадки створення сім'ї 16
Нетрадиційні джерела енергії 87
Німота 13
Нобелівські премії 50
Області 36
Обласні центри 39
Облоги 46
Оборона міста 46
Оборонні споруди 82
Обсерваторії 71
Омнібус 103
Падіння з висоти 12
Палеонтологія 75
Пам'ять 9
Пансіонат 60
Папір 107
Паровози 100
Пароплави 101
Пароплавні лінії 103
Партії 31
Перебування під землею 10
Перебування у відкритому морі 11
Перебування під водою 11
Переписи населення 36
Пиво 106
Підводні човни 102
Пірнання 12
Планери 94
Площі 81
По батькові 23
Повітряні кулі 93
Повітряні тарани 47
Поїзди 101
Поліглоти 10
Пором 103
Порти 103
Посилки 29
Походження 4
Пошта і зв'язок 25
Праця 40
Президенти 34
Президенти НАН України 66
Прізвища 23
Промислові споруди 79
Професори 64
Резерви і можливості 8
Рекорди під землею 88
Рекорди у повітрі 96
Ректори 65
Релігійні громади 41
Релігія 41
Ресторани 84
Ринок 84
Родинний збір 17
Родоводи 16
Розлука 17
Розміри 5
Самоізоляція 13
Санаторії 60
Свердловини 86
Сестри Пізанської вежі 77
Сила 8
Спеціалізовані споруди 86
Спеціалізовані судна 103
Спілкування 25
Спортивні споруди 84
Студенти 66
Супутник 71
Сходи 82
Схуднення 12
Таксі 105
Телеграф 29
Телескопи 71
Телефон 29
Телефонні станції 29
Теплові електростанції 87
Тепловози 100
Терикон 88
Торговельні споруди 83
Торф 89
Трактори 107
Трамваї 103
Транспорт 93
Транспортні споруди 80
Тривалість життя 7
Трійнята 20
Тролейбуси 104
Труби 79
Тунель 81
Тютюн 107
Убивці 44
Україна 31
Універмаги 84
Університети 62
Філософія 70
Фортеці 83
Фунікулер 105
Хірургія 55
Християнство 41
Церкви 77
Цивільні судна 101
Цукор 107
Четвернята 20
Шахти 88
Швидка допомога 51
Швидкість читання 9
Шлюб і родина 14
Штемпелі 28
Юриспруденція 43

ЗМІСТ

ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО

Походження **4**

Розміри і вага **5**

Тривалість життя **7**

Резерви і можливості **8**

Шлюб і родина **14**

Материнство і діти **18**

Імена та прізвища **22**

Спілкування **25**

Державність **30**

Державні і політичні діячі **32**

Населення **36**

Праця **40**

Релігія **41**

Юриспруденція **43**

Військова справа **45**

Нагороди **48**

Медицина **51**

У СВІТІ НАУКИ І ТЕХНІКИ

Наука **62**

Наукові дослідження **69**

Архітектура і будівництво **76**

Енергетика **87**

Транспорт **93**

З історії речей **106**

Предметний покажчик **109**

Георгій Олексійович Маценко

КНИГА РЕКОРДІВ УКРАЇНИ
Людина і суспільство
У світі науки та техніки

Головний редактор Б. Є. Будний
Редактор Г. Є. Безкоровайний
Художник В. А. Басалига
Технічний редактор І. О. Козуб
Комп'ютерний набір та верстка І. О. Демків

Підписано до друку 17.01.2002. Формат 70×100/16. Папір офсетний.
Гарнітура FreeSet. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 9,1.

Зам. 23-2.

Видавництво "Навчальна книга - Богдан".
Свідоцтво №24637417 від 13.11.97
46008, м.Тернопіль, вул. Танцорова, 14. А/с 534.
тел./факс (0352) 25-18-09; 43-00-46; 25-37-53
E-mail: *publishing@budny.te.ua*
www.bohdan-books.com

Надруковано з готових діапозитивів
на ВАТ ЛКФ „Атлас". 79005, Львів, вул. Зелена, 20

ЗАМОВЛЯЙТЕ КНИГИ ПОШТОЮ:
46008, м. Тернопіль
А/С 534
"Книга поштою"
✆ (0352) 430046

Книга рекордів України. Природа навколо нас.

Книга рекордів України. Людина і суспільство.

Книга рекордів України. У світі науки і техніки.

Книга рекордів України. Культура і спорт.

ISBN 966-7924-99-8
9 789667 924997

Додаткова інформація:
т/ф (0352) 251809
т. 430046, 253753, 252841
E-mail: publishing@budny.te.ua
www.bohdan-books.com